A/C. NO.	NEW 270	OLD	241
FOLIO	106		

TITLE

अनुमानमणिदीधितिः

[illegible]

शि
१

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः सर्वभूतानि विष्टभ्य परितिष्ठते ॥ अखंडानंदबोधाय पूर्णाय परमात्मने ॥१॥ अध्ययनभावनाभ्यां सा
रं निर्णीय निखिलतंत्राणां ॥ दीधितिमयि चिंतामणितनुते तार्किकशिरोमणिः श्रीमान् ॥२॥ परजुष्टेन यात्रि वर्त्मनानादरेनास्वाद्य
रसान् किं शुद्धबोधैः ॥ रघुनाथकवेरपेतदोषा कृतिरेषा विदुषां तनोतु मोदं ॥३॥ न्यायमधीते सर्वस्तनुते कुतुकान्निबंधमप्यत्र ॥ अस्य
तु किमपि रहस्यं केचन विज्ञातुमीशते सुधियः ॥४॥ मान्यान्प्रणम्य विहितांजलिरेष भूयो भूयो विधाय विनयं विनिवेदयामि ॥ दूष्यं वचो
मम परं निपुणं विभाव्य भावाय बोधविहितो न धुनोति दोषः ॥५॥ पूर्वापरग्रंथैकवाक्यता प्रतिपत्तये शिष्याणामवधानाय च संग
तिं प्रदर्शयन् अनुमाननिरूपणां प्रतिजानीते प्रत्यक्षविस्तारैः अत्रोपजीव्योपजीवकभावः फलतः स्वरूपतश्च प्रत्यक्षफल
स्यानुमित्यनुव्यवसायादेरनुमित्युपजीवकत्वेपि न सर्वा प्रत्यक्षप्रमितिस्तथा अनुमितयस्तु सर्वाः साक्षात्परंपरया वा व्या
प्त्यादिप्रत्यक्षोपजीविकाः पुरस्कृतश्चाप्युपजीवकतोत्कर्षः यद्यपि सकलमेव प्रत्यक्षफलमुपजीवत्यदृष्टजनकीभूतमनः
तद्व्यतापरिच्छेदिकामनुमितिं ईश्वरप्रत्यक्षं तु न फलं तथापि दृष्टद्वारकमिहतत्त्वात्प्रमादरणीयं इतस्याविनिगमकत्वात् सर्वं चानुमिति १

करणमिंद्रियादेर्व्योत्पत्तिकं अनुमितिर्भावयन्तोयीश्वरज्ञानस्य तत्करणतानिर्वाहकप्रत्यासत्तिविरहेणानत्वात् सर्वं पुनरिंद्रि
यंमनुमानं साधीनं मनः प्रत्यक्षणोऽजन्यत्वात् दृष्टद्वारावात्तत्वमाहरणीयं न चोत्पत्तिमदपीन्द्रियं दृष्टद्वारकमनुमानमपेक्ष
ते कार्योपजीव्यं निरूप्यैवोपजीवकं निरूप्यत इति न नियमः क्वचित्कार्यं निरूप्यापि कारणनिरूपणादिति चेत्किं यातः । नहि
संगतिरनंतराभिधानव्याख्या आनंतर्याभिधानप्रयोजकजिज्ञासाजनकज्ञानविषयो ह्यर्थः संगतिः आपत्ते च कार्ये कारणे वा ज्ञा
ते कारणत्वस्य कार्यत्वस्य च ज्ञानात्किमस्य कारणं कार्यं चेति जिज्ञासा अतस्तयोर्द्वयोरेव संगतित्वं इत्थं चोपजीवकतापास्तु
त्वत्वेपि न क्षतिरिति मंतव्यं लाघवायात्रैवोपमानस्य संगतिं दर्शयति बहुवादीति सुप्रसिद्धत्वया निरसनीयात्त्वादिविप्र
तिपत्तिकत्वेन सुप्रतिपदत्वाच्चानुमान एव व्युत्पित्सोः प्रपंचजिज्ञासा नोपमाने अप्रसिद्धत्वात् निरसनीयबहुवादिविप्र
तिपत्तिकत्वेनातिदुरूहत्वाच्च औत्सर्गिकीरीतिमनुसृत्य चेदं तेन प्रपंचं कस्यचित्दुरूहे जिज्ञासोदयेपि न क्षतिः तथा चाव
सरसंगत्योपमाननिरूपणमिति भावः यथा चावसरस्य संगतित्वं तथोक्तमाकरे शास्त्रांतरसमयग्राहकं स प्रवृत्तिनिमित्त

शि
२

त्वबोधकं सामान्यतो दृष्टमंततोऽप्यदृष्टजनकप्रवृत्त्यौपयिकं चानुमानमपेक्षत इति निखिलमेवोपमानमितीहापि तदुपजीवकत्वमेव सं
गतिरित्यपि केचित् संभवति चेह निरूपणयोरपि कार्यकारणभावः अप्यन्तत्पूर्वकमित्यादिसूत्रेण तत्पूर्वकत्वेनानुमाननिरूप
णात्तत्र हेतुत्वेन व्याप्त्यादिप्रत्यक्षपरामर्शादत्रापि सहचारप्रत्यक्षजन्यत्वादिना तन्निरूपणात्तस्य प्रत्यक्षनिरूपणाधीनत्वात्
एवमनुमानभिन्नत्वेनोपमाननिरूपणमप्यनुमाननिरूपणापेक्षमिति संक्षेपः॥ ॥तत्र लक्षणस्वरूपप्रामाण्यादि
भिरनुमाने निरूपणीये करणस्य क्रियाभेदभिन्नमूर्तिकतया क्रियालक्षणपूर्वकं तल्लक्षणमाह व्याप्तीत्यादिना अत्र व्या
प्तिविशिष्टस्य पक्षधर्मतोभयसामानाधिकरण्यावगाहिज्ञानजन्यत्वमर्थः कर्मधारयोत्तरभावप्रत्ययस्य पदार्थतावच्छेदक
द्वयसामानाधिकरण्यवचनत्वात् ज्ञानपदोपसंदानेन च बाधितत्वाद्यधिकरणसाधारणतत्त्वज्ञानत्वाभावाच्च भ्रान्तानुमित्यव्याप्तिरि
त्याहुः तन्न परामर्शेन नियमतो व्याप्तिवैशिष्ट्यादिसामानाधिकरण्यग्रहे मानाभावात् गौरवेण तद्विषयकत्वेनाहेतुत्वात् संबं
धसंबंधाग्रहेऽपि विशिष्टज्ञानत्वस्योपपादितत्वात् भ्रमस्थले तादृशसामानाधिकरण्यस्याप्रसिद्ध्या तत्त्वज्ञानस्याप्यभावाच्च २

असत्त्वव्याप्तिनिरासात् अवांतरवाक्यार्थायोग्यत्वनिर्णये महावाक्यार्थज्ञानानुदयात् विषाणे शशसंबंधाभावनिश्चयदशायां
शशविषाणजन्यमिदं कार्मुकमिति शाब्दबुद्धेरसत्त्वेऽपि दुरुपपादत्वात् नन्वेवं प्रमाणाप्रसक्तावप्ययमेवलक्ष्या यदि च सल्लिंगकप
रामर्शादपि भ्रांतानुमितिस्तदा चरमज्ञानपदं प्रमापरमिति वाच्यं अव्याप्यपक्षधर्मयोस्तत्त्वावगाहिना परामर्शेन जनितायां
वस्तुतः साध्यवत्पक्षत्वावगाहित्वाप्रमायामव्याप्तेः लिंगोपहितलैंगिकभाननिरासेनांशिकभ्रमत्वस्याप्ययोगात् ईश्वरतादृशज्ञा
नजन्यत्वस्य चातिप्रसंजकत्वात् अत एव व्याप्तिविशिष्टे पक्षधर्मतानन्तर्गतमानं वेत्यादिकमपास्तं यदपि व्याप्तिविशिष्टं च पक्षध
र्मश्चेति द्वंद्वप्रमाणात् व्याप्तिविशिष्टत्वपक्षधर्मत्वावगाहिज्ञानजन्यत्वं लभ्यते पदार्थयोरभेदेऽपि पदार्थतावच्छेदकभेदेनैव प्रमाण
प्रमेयेत्यादिसूत्रे अन्यत्र च द्वंद्वस्य दर्शनात् पदार्थद्वयाभेदबोधकस्य कर्मधारयात् भेदाभेदोदासीनपदार्थद्वयबोधजनकत्वेनैव द्वंद्व
स्य भेदात् व्याप्तिविशिष्टपक्षस्य धर्मपरतया वा व्याप्तिविशिष्टत्वपक्षधर्मत्वयोर्लाभात् नचैवमालोको वह्निव्याप्यो धूमवान्पर्व
त इति ज्ञानजन्येऽतिव्याप्तिः एकत्र तदुभयावगाहित्वस्योक्तत्वादिति केचित् तदप्यसत् एवमपि धूमो वह्निव्याप्यो द्रव्यं पर्वतवृ
त्तीति ज्ञानजन्येऽतिप्रसंगात् एकरूपेण तदुभयावगाहित्वस्योक्तौ मीमांसकमतानुप्रवेशात् मिथस्तदुभयोपश्लेषावगाहित्व

त्रि

३. स्यच परामर्शाव्यापकत्वात् नचतदुभयविशिष्टत्वनियतधर्मावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिककारणताशालित्वमर्थः पक्षधर्मतो
पाहानवैयर्थ्यात् व्याप्तिविशिष्टंव्याप्तिप्रकारकंयत्पक्षधर्मताज्ञानंतज्जन्यमितित्वस्यात् यद्यप्यत्रापीधनसमानाधिकरणात्यंताभा
वप्रतियोगितानवच्छेदकवन्हित्वावच्छिन्नवन्हिसमानाधिकरणधूमवानित्याद्विपरामर्शजन्यैव व्याप्तिः अखंडव्याप्तेरप्रसिद्धेः
ऽप्रमानुमितेर्लक्ष्यत्वेचात्राकाशमात्मनइत्यादौ नितरांतथा तथापि तावत्पदार्थानांतथाविधपरस्परोपश्लेषावगाहित्वमात्रंविवक्षि
तं नचव्यतिरे किण्यव्याप्तिः व्यभिचारधीविरोधिधीविषयत्वेनान्वयव्यतिरेकव्याप्त्योरनुगमात् भवतिहिधूमसमानाधिकरणात्यं
ताभावाप्रतियोगिवन्हिसमानाधिकरणवृत्तिधूमत्वे वन्ह्यभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वेवागृहीते नियमतोव्यभिचारधीप्र
तिरोधः तथाविधधूमसमानाधिकरणत्वादिकंतुनतथा रासभादौतद्ग्रहेपि व्यभिचारग्रहात् व्यतिरेकसहचारेण अन्वयव्याप्तिग्र
हणाभ्युपगमाद्वा नचभ्रमसंशयोत्तरप्रत्यक्षंप्रतिविशेषदर्शनस्यहेतुतामतेतत्रातिव्याप्तिः तथाविधनिश्चयत्वेनहेतुतायाविव
क्षितत्वात् विशेषदर्शनस्यभ्रमादिविरोधित्वेनतत्वमित्युक्तत्वात् अतएवलिंगत्वादिलक्षणातिदेशवाक्यार्थज्ञानजन्योपमितौ
नातिप्रसंगः तथाविधवाक्यार्थप्रतिसंधानत्वेनतस्यहेतुत्वात् नचोपनयार्थज्ञानजन्यन्यायार्थज्ञानेतद्दृष्टेनसंकेतितशब्दांतरेण ३.

वा व्याप्यादिविशिष्टोपस्थितिद्वारा जनितेशाब्दबोधेऽतिव्याप्तिः व्युत्पादयिष्यते हि महावाक्यार्थज्ञानस्यावांतरवाक्यार्थधीजन्यत्वं तद्वादे
श्च विशेषणस्मरणोपस्थापकत्वमिति वाच्यं तत्रातिरिक्तस्य पदजन्यत्वस्य कारणतावच्छेदकेऽननुप्रवेशात् निश्चयत्वस्य चाप्रवेशाच्च नच तत्
पापि तत्तद्विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानं प्रति तत्तद्विशेषणज्ञानावच्छेदकनिश्चयत्वेन हेतुत्वात् तादृशाप्रसक्तेशाब्दबोधे चातिव्याप्तिः रक्तो दंडो न वे
ति संशये रक्तदंडवानिति ज्ञानानुदयादिति वाच्यं ज्ञानोपरमेपि विशिष्टविषयोपधानेनेच्छादेर्मयोः कृतेश्च साक्षात्कारात् विशेषण
विषयकाद्विशिष्टसंस्कारादेव विशिष्टस्मरणाच्च तद्विषयकगुणानां तत्र हेतुत्वेन न्यूनवृत्तिज्ञानत्वस्याप्रवेशादिच्छादितः संस्कारा
च्चानुमितेरनुदयात् संस्काराद्यन्यत्वस्य गुरुतया ज्ञानत्वेनैव तत्र हेतुत्वात् नच परामर्शानुव्यवसायेऽतिव्याप्तिः सामान्यतः प्रत्य
क्षे विषयत्वेन तद्विषयकप्रत्यक्षे तत्वेन कदाचित् ज्ञानादिप्रत्यक्षे ज्ञानत्वादिना तंतुत्वेनानुव्यवसायेऽवतत्तदितरत्वादिविषयनिष्ठो
धर्मः तेन तद्विषयकत्वेन च कार्यकार्यकारणभावः मैत्रावलोकितचैत्रनिर्मितनीलेतरघटतद्विषयत्वादिनात्तत्वे अनंतकार्यका क
रणभावप्रसंगात् मानाभावात् अन्यथोपपत्तेश्च अथविशिष्टस्मरणे अतिव्याप्तिः नचोपेक्षान्यत्वेन तत्र हेतुत्वं उपेक्षात्वं हि
न जातिः चाक्षुषत्वादिना जातिसंकरात् आंशिकत्वोपगमाच्च नापि प्रवृत्तिनिवृत्त्यजनकत्वं अजिज्ञासितविषयत्वं वा तादृशादपि

शि
४

स्मृत्युत्पादात् नापि संस्कारजनकत्वं तज्जनकतावच्छेदकरूपांतरापरिचयात् अन्योन्याश्रयप्रसंगाच्च संस्कारानुत्पत्तौ वा स्मरणासंभवे
स्मृतिजनकतायां तदप्रवेशाच्च नाप्यनुभवत्वेन तथात्वं संस्कारस्य फलनाश्यतया सकृदनुभूतस्य स्मरणोत्तरमस्मरणप्रसंगात्
समानाकारस्यैव फलनाश्यत्वात् समूहालंबनादितोनेकैकगोचरक्रमिकस्मरणानुपपत्तिः आयतेच पुनः पुनः स्मरणात् दृढतरसंस्का
रः परित्यज्यते निश्चिताव्यभिचारकं रूपं गृह्यमाणाव्यभिचारकैकाकारणत्वकल्पनानुदयात् इदमेव चान्यत्र सामान्यस्य हेतुतावच्छे
दकत्वे बीजं अभिहितं च तात्पर्यटीकायां प्रथमसूत्रेऽवयवविवेचने वाचस्पतिमिश्रैः स्मृतीनां स्वकार्यविरोधिनीनामसहभावादिति·
चेन्न चरमज्ञानपदस्यानुभवपरत्वात् साक्षात्तज्जन्यत्वस्य विवक्षितत्वादित्यपि कश्चित् किंच व्याप्यविशेष्यकात्पक्षविशेष्यकाच्च
परामर्शादनुमितिदर्शनात्तदुभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वेन तत्र हेतुत्वं लक्षणघटकमपि तदेव एकतरविशेष्यकज्ञानादन्यतरवि
शेष्यकस्मरणाभावात् अन्यथानियमेन स्मृतेरुभयविशेष्यकतापत्तेः समानप्रकारकत्वेनैव ज्ञानस्मरणयोः कार्यकारणभावाच्च तत्र वि
शिष्यैव कार्यकारणभावः ननूक्तरूपेण गौरवान्मानाभावाच्च एवं च विशिष्टवैशिष्ट्यबोधादौ क्वापि नातिप्रसक्तिशंकापि वन्ह्याद्यनुमि
तौ वन्ह्यादिव्यभिचारधीविरोधिधीविषयधर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेन हेतुतामतेपि नितरांतत्वैवलक्षणेपि निवेशात् अनं° ४

१ एवं व्याप्यवत्पक्षाद्यभावग्रहप्रतिव्याप्यवत्पक्षादिज्ञानत्वेन हेतुत्वेपि न क्षतिः १

मानस्य तथैव हेतुहेतुमद्भावग्रहणात्तस्यैव व्याप्तिपरिच्छेदकत्वात् विपर्ययेण कोटिमात्रपर्यवसायिनस्तर्कस्य तद्भाव
कोटिकशंकानिवर्तकत्वं अन्यथा धूमो यदि वह्निजन्यो न स्यात्तर्हि जन्यो न स्यादित्यादेरपि तथात्वापत्तेः तथा पर्यव
सायिना च क्वचित् विशेषतो व्याप्त्या सामान्यतो व्याप्त्या क्वचित् पक्षधर्मताबलात्तत्संपत्तये अत्र वह्न्यसमवहितजन्यत्वेन पक्षो
विशेषणीयः विशेषणसोपस्थिते विशिष्टाभावबुद्धेः विशेष्याभावमात्रावलंबनात् तथोपस्थितिविरोधित्वाच्च वह्नेरित्यादिशंका
दूषयन् ग्रंथेन निरसनीयं वस्तुतो वह्न्यजन्यमपि वह्निसमवहितजन्यं वह्न्यसमवहितजन्यं संभवतीति वह्निजन्यत्वपर्यवसितं वह्निसमव
हितजन्यत्वं वाच्यं तथा च घटादौ व्यभिचारवारणायापाद्यकोटिप्रतियोगिविशेषणार्पकं सत्यंतं अजन्ये जन्ये च नांतरीयकवह्नि
के व्यभिचारवारणाय जन्य इति तदर्थस्तु वह्न्यसमवधानकालीनवह्नितत्समवधानेतरयावत्कारणजन्यत्वं तथाविधयाव
त्कारणकत्वमिति यावत् तथा च वह्न्यसमवहितजन्यत्वे सति वह्न्यसमवधानकालीनवह्नितत्समवधानेतरयावत्कारण
को न स्यादिति पर्यवसितोऽर्थः यत्तु नांतरीयकवह्निके व्यभिचारवारणायापादककोटावेव विशेषणं सत्यंतमर्थः स च वह्न्यघटि
तसामग्र्यजन्यत्वमिति तन्न प्रागुक्तदसिद्धेः अत्र चाद्याद्वयीशंका द्वयापत्तिपर्यवसिता तृतीया पुनरापादकाद्यप्रसिद्धिपर्यव
सायिनी अवह्नेः वह्निभिन्नात् तदुपादानमिति करणत्वस्य तदीयकार्यप्रयोजकताज्ञानपरं तादृशान्वयव्यतिरेकानुवि

श्रीगणपतये नमः॥ ॐ नमः सर्वभूतानि विष्टभ्य परितिष्ठते॥ अखंडानंदबोधाय पूर्णाय परमात्मने॥१॥ अध्ययनभाव
श्री नाभ्यां सारं निर्णीय निखिलतंत्राणां॥ दीधितिमधिचिंतामणि तनुते तार्किकशिरोमणिः श्रीमान्॥२॥ परकष्टनयान्निवर्त
१ माना मननात्स्वादरसाविस्मृतबोधे॥ रघुनाथकवेरपेतदोषा कृतिरेषा विदुषां तनोतु मोदं॥३॥ न्यायमधीते सर्वस्त
नुते कुतुकान्निबंधमप्यत्र॥ अस्य तु किमपि रहस्यं केचन विज्ञातुमीशते सुधियः॥४॥ मान्यान्यमान्यविहितांजलिरेष
भूयो भूयो विधाय विनयं विनिवेदयामि॥ दूष्यं वचो मम परं निपुणं विभाव्य भावावबोधविहितो न धुनोति दोषं॥५॥
पूर्वापरग्रंथैकवाक्यतां प्रतिपत्तये शिष्याणामवधानाय च संगतिं प्रदर्शयन् अनुमाननिरूपणं प्रतिजानीते प्रत्यक्षेति
त्यादि॥ अत्रोपजीव्योपजीवकभावः फलतः स्वरूपतश्च प्रत्यक्षफलस्यानुमित्यनुव्यवसायादेः अनुमित्युपजीवकत्वे
पि न सर्वा प्रत्यक्षप्रमितिस्तथा अनुमितयस्तु सर्वाः साक्षात्परंपरया वा व्याप्त्यादिप्रत्यक्षोपजीविकाः पुरस्कृतश्चाय
मुपजीवकत्वोत्कर्षः यद्यपि सकलमेव प्रत्यक्षफलमुपजीवत्यदृष्टजननी समयमलक्ततथ्यता परिच्छेदिकामनुमितिं १
ईश्वरप्रत्यक्षं तु न फलं तथापि दृष्टद्वारक मिहत्वाल्पादरणीयं इतरस्याविनिर्ग[redacted]त्वात् सर्वदैवानुमितिक
मय

रणामिंद्रिया पेक्षोत्पत्तिकं अनुमितिं भावयतोपि ईश्वरज्ञानस्य तत्कारणानां निर्वाहकप्रत्यासत्तिविरहेणात्तत्वात् सर्वे
पुनरिंद्रियं नानुमानाधीनजन्म मनःश्रवणयोरजन्यत्वात् दृष्टद्वारा चातलमादरणीयं न चोत्पत्तिमदपीद्रियं दृष्टद्वार
कमनुमानमपेक्षते अतो पजीव्यं निरूप्ये चोपजीवकं निरूप्यत इति न नियमः क्वचित्कार्यं निरूप्यापि कारणनिरूपणा
दिति चेत् किंचातः नहि संगतिरनंतराभिधानव्याप्या आनंतर्याभिधानप्रयोजकजिज्ञासाजनकज्ञानविषयो त्वर्थः
संगतिः जायते च कार्ये कारणे वा ज्ञाते कारणत्वस्य कार्यत्वस्य च ज्ञानात् किमस्य कारणं कार्यं चेति जिज्ञासा अतस्त
योर्द्वयोरेव संगतित्वं इत्थं चोपजीवकतायास्तत्त्वेनाक्षतिरिति मंतव्यं लाघवायात्रैवोपमानस्य संगतिं दर्शय
ति वक्रुवादीति स्फुप्रसिद्धतया निरसनीयाल्पवादिविप्रतिपत्तिकत्वेन स्फुप्रतिपदनया चानुमानएव व्युत्पित्सोः प्र
थमं जिज्ञासा नोपमाने अप्रसिद्धत्वात् निरसनीयबहुवादिविप्रतिपत्तिकत्वेनातिदुरूहत्वाच्च औत्सर्गिकीरी
तिमनुसृत्यैवेदं तेन प्रथमं कस्यचित् दुरूहे जिज्ञासादयेपि न क्षतिः तथा चावसरसंगत्योपमाननिरूपणमिति भावः
यथा चावसरस्य संगतित्वं तथोक्तमाकरे शास्त्रांतरसमयग्राहकं सप्रवृत्तिनिमित्तत्वबोधकसामान्यतो दृष्टं अंततो
अदृष्टजनकप्रवृत्त्यौपेकं चानुमानमपेक्षते निखिलमेवोपमानमिति इहापि उपजीवत्वमेव संगतिरित्यपि केचित् ॥

शि
२

संभवतीत्येतन्निरूपणयोरपि कार्यकारणभावः अपतत्पूर्वकमित्यादिसूत्रेतत्पूर्वकत्वेनानुमाननिरूपणात्तच्छब्देन व्या
प्त्यादिपक्षपरामर्शाद्यत्रापि सहचारप्रत्यक्षजन्यत्वादिना निरूपणात् तस्य प्रत्यक्षनिरूपणाधीनत्वात् एवमनुमान
भिन्नत्वेनोपमाननिरूपणमपि अनुमाननिरूपणापेक्षमिति संक्षेपः तत्र लक्षणस्य रूपप्रामाण्यादिभिरनुमानेनैव नि
रूपणीयत्वे करणस्य क्रियाभेदभिन्नमूर्तिकतया क्रियालक्षणपूर्वकं तल्लक्षणमाह व्याप्तीत्यादिना अत्र व्याप्तिविशि
ष्टत्वपक्षधर्मत्वोभयसामानाधिकरण्यावगाहिज्ञानजन्यत्वमर्थः कर्मधारयोत्तरभावप्रत्ययस्य पदार्थतावच्छेदक
द्वयसामानाधिकरण्यवचनत्वात् ज्ञानपदोपसं [illegible] धेनाबाधितसाधारणतज्ज्ञानलाभात् न भ्रान्तानुमित्यव्या
प्तिरित्याहुः तन्न परामर्शेन नियमतो व्याप्तिवैशिष्ट्यादिसामानाधिकरण्यग्रहमानाभावात् गौरवेण तद्विषयकत्वे
नाहेतुत्वात् संबंधसंबंधाग्रहेपि विशिष्टज्ञानत्वस्योपपादितत्वात् भ्रमस्थले तादृशसामानाधिकरण्यस्याप्रसिध्या
तज्ज्ञानस्याप्यभावात् असत्ख्यातिनिरासात् अवान्तरवाक्यार्थायोग्यत्वनिर्णये महावाक्यार्थज्ञानानुदयात् विषयांश
संबंधाभावनिश्चयदशायामंशविषयजन्यमिदं कार्मुकमितिशाब्दबुद्धेरलाभापि दुरुपपादत्वात् तथात्र प्रमाण
या प्रयोजकत्वमेवलक्ष्यं यदि च सल्लिङ्गकपरामर्शादपि भ्रान्तानुमितिस्तदा चरमज्ञानपदं प्रमा परमितिकोच्यं अव्याप्त्या २

पक्षधर्मयोस्तत्वावगाहिना परामर्शेन जनितायां वस्तुतः साध्यवत्पक्षावगाहिन्या प्रमायामव्याप्तेः लिंगोपहितलैंगिकभान
निरासेनांशिकभ्रमत्वस्याप्ययोगात् ईश्वरतादृशज्ञानजन्यत्वस्यातिप्रसंजकत्वात् अतएव व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतात
ज्ज्ञानं वेत्यादिकमपास्तं यदपि व्याप्तिविशिष्टं च पक्षधर्मश्चेति द्वन्द्वाश्रयणात् व्याप्तिविशिष्टत्वपक्षधर्मत्वावगाहिज्ञानजन्यत्वं
लभ्यते पदार्थयोरभेदेऽपि पदार्थतावच्छेदकभेदेनैव प्रमाणप्रमेयेत्यादिसूत्रे अन्यत्र च द्वन्द्वस्य दर्शनात् पदार्थद्वयाभेदबो
धकाच्च कर्मधारयाद्भेदाभेदोदासीनपदार्थद्वयबोधजनकत्वेनैव द्वन्द्वस्य भेदात् व्याप्तिविशिष्टपदस्य धर्मपरतया व्या
प्तिविशिष्टत्वपक्षधर्मत्वयोर्लाभात् न चैवमालोको वह्निव्याप्यो धूमवांश्च पर्वत इति ज्ञानजन्येऽतिव्याप्तिः एकत्र तदुभया
वगाहित्वस्योक्तत्वादिति केचित् तदप्यसत् एवमपि धूमो वह्निव्याप्यो द्रव्यं पर्वत इति ज्ञानजन्येऽतिप्रसंगात् एकरूपेण
तदुभयावगाहित्वस्योक्तौ मीमांसकमतानुप्रवेशात् मिथस्तदुभयोरुपश्लेषावगाहित्वस्य च परामर्शाव्यापकत्वात् न च तदु
भयविशिष्टत्वनियतधर्मावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिककार्यताशालित्वमर्थः पक्षधर्मतोपादानवैयर्थ्यात् व्याप्तिवि
शिष्टव्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मधर्मिताज्ञानजन्यमिति तु स्यात् यद्यप्यत्रापि धूमसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियो
गितानवच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नवह्निसमानाधिकरणधूमवानित्यादिपरामर्शजन्येऽव्याप्तिः अखण्डव्याप्तेरप्रसिद्धेः

शि०
३

प्र मानुमितेर्लक्ष्यत्वे चात्राकाशमात्मन इत्यादौ नितरां तथा तथापि तावत्सदापो नां तथाविध परस्परो पश्लेषाच गाहित्व
मात्रं विवक्षितं न च व्यतिरेकिण्यव्याप्तिः व्यभिचारधीविरोधि धीविषयत्वेनान्वयव्यतिरेकव्याप्त्योरनुगमात् भवति
हि धूमसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगिवह्निसमानाधिकरणावृत्तिधूमत्वे वह्न्यभावव्यापकीभूताभावप्रतियो
गित्वे वा ग्रहे इति नियमतो व्यभिचारधीप्रतिरोधः तथाविधधूमसमानाधिकरणत्वादिकं तु न तथा रासभादौ तद्ग्रहेपि व्य
भिचारग्रहात् व्यतिरेकसहचारेणान्वयव्याप्तिग्रहणाश्रयेणाद्व न च भ्रमसंशयोत्तरप्रत्यक्षं प्रति विशेषदर्शने हे स्य
तुतामते तत्रास्ति व्याप्तिः तथाविधनिश्चयत्वेन हेतुतायाः विवक्षितत्वात् उपमितौ नास्ति व्याप्तिः तथाविधवाक्यार्थं प्रति
संधानत्वेन तस्य हेतुत्वात् न चोपनयापेक्षानजन्यन्यायापेक्षाने [redacted] तच्छेदे नसंकेतितशब्दान्तरेण वाक्यार्थस्यादिविशि
ष्टोपस्थिति द्वाराजनितेशाब्दबोधे अतिव्याप्तिः व्युत्पादयिष्यते हि महावाक्यार्थज्ञानस्यावान्तरवाक्यार्थधीजन्यत्वं तदा
देश्च विशेषरूपेणोपस्थापकत्वमिति वाच्यं तत्रापि •रीकस्य पदज्ञन्यत्वस्य कारणतावच्छेदके नुप्रवेशान्निश्चयत्व
स्य चाप्रवेशाच्च न च तथापि तत्तद्विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानं प्रति तत्तद्विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयत्वेन हेतुत्वात्

६ विशेषदर्शनस्यच मौ विरोधित्वेन तत्प्रत्युक्तं सात् अतएव
दि

तादृशप्रत्यक्षविशेषाद्बोधे चाति व्याप्तिः रक्तो दंडो न वेति संशये रक्तदंडवानयमिति ज्ञानानुदयादिति वाच्यं ज्ञानोपरमे
पि विशिष्टविषयोपधानेनेच्छाद्वेषयोः सत्त्वेऽपि साक्षात्कारात् विशेषणविषयकाद्विशिष्टसंस्कारादेव विशिष्टस्मरणा
च्च तद्विषयकगुणानां तत्र हेतुत्वेन न्यूनवृत्तिज्ञानत्वस्याप्रवेशादिति संस्कारस्यानुमितेरनुदयात् संस्काराद्यन्यत्व ध्वदि
स्य गुरुतया ज्ञानत्वेनैव तत्र हेतुत्वात् न च परामर्शानुव्यवसायेऽतिव्याप्तिः सामान्यतः प्रत्यक्षविषयत्वेन तद्वि
षयकप्रत्यक्षत्वेन कदाचिज्ज्ञानादिप्रत्यक्षे ज्ञानत्वादिना तद्धेतुत्वे ननु [illegible] दितरत्वादिविषयनिरोधमे:
तेन तद्विषयकत्वेन च कार्यकारणभावः मैत्रावलोकितचैत्रलिखितनीलत्वरूपघटतद्विषयकत्वादिना तत्वे अनन्तका
र्यकारणभावप्रसंगात् मानाभावात् अन्यथोपपत्तेश्च अपविशिष्टस्मरणेऽतिव्याप्तिः न चोपेक्षान्यत्वेन तत्र हे
तुत्वं उपेक्षात्वं हि न जातिः चाक्षुषत्वादिना जातिसंकरात् आंशिकत्वोपगमाच्च नापि प्रवृत्तिनिवृत्त्यजनकत्वं अ
जिज्ञासितविषयत्वं वा तादृशादपि स्मृत्युत्पादात् नापि संस्काराजनकत्वं तज्जनकतावच्छेदकरूपान्तरापरिचयात्
अन्योन्याश्रयप्रसंगाच्च संस्कारानुत्पत्तौ वा स्मरणासंभवे ___ [illegible] तायां तदप्रवेशाच्च नाप्यनुभवत्वेन तथा

स्मृति

शि
४

त्वे संस्कारस्य फलनाश्यतया सकृदनुभूतस्य स्मरणोत्तरमस्मरणप्रसंगात् समानाकारस्यैव फलनाश्यत्वात् सम्मू
हालंबनादिनानैकैकगोचरक्रमिकस्मरणानुपपत्तिः जायते च पुनः पुनः स्मरणैः दृढतरसंस्कारः परित्यज्य चेति
स्थितात्व्यभिचारकं रूपं गृह्यमाणं व्यभिचारकरणाकारणत्वकल्पनानुदयात् इदमेवाः असामान्यस्य हेतुतावच्छेदक
त्वे बीजं अभिहितं च तत्त्वचिंतामणौ टीकायां प्रथमसूत्रे अवयवविवेचने वाचस्पतिमिश्रैः स्मृतीनां स्वकार्यविरोधिनीनां
मसहभावादिति चेन्न चरमज्ञानपदस्यानुभवपरत्वात् साक्षात्त्वजन्यत्वेऽपेक्षितत्वादित्यपि कश्चित् किंच
व्याप्यविशेष्यकात्पक्षविशेष्यकाच्च परामर्शादनुमितिदर्शनात्तदुभयवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वेन तत्र हेतु
त्वं लक्षणाघटकमपि तदेव एकतरविशेष्यकज्ञानादन्यतरविशेष्यकस्मरणाभावात् अन्यथा नियमेन स्मृ
तेरुभयविशेष्यकतापत्तेः समानप्रकारकत्वेनैव ज्ञानस्मरणयोः कार्यकारणभावाच्च तत्र विशिष्टैव कार्यका
रणभावः गुरुरूपेण गौरवात् मानाभावाच्च एवं च विशिष्टवैशिष्ट्यबोधादौ क्वापि नातिप्रसक्तिः शंकापि
वन्ह्याद्यनुमितौ वन्ह्यादिव्यभिचारधीविरोधिधीविषयधर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेन हेतुतामतेपि नित ४
रां तथैव लक्षणेपि निवेशात् अत एव व्याप्यवत्पक्षाद्यभावग्रहं प्रति व्याप्यवत्पक्षादिज्ञानत्वेन हेतुत्वेपि न क्षतिः

व्याप्तिविषयकत्वेन वाजन्यज्ञानं विशेषणीयं एवं च स्मृतिप्रतिसंस्कारद्वारा अनुभवं प्रति च साक्षाद्विशेषणाधि
यः हेतुत्वस्यानिर्विकल्पकात्मस्य वा स्मरणस्यानुभवप्रत्यक्षवत्त्वात्तस्यां हेतुत्वस्यानियमतश्च वृत्तिसाक्षात्कार पूर्व
विषयस्मृतेः कल्पनात् व्याप्यवत्पक्षवत्त्वादिज्ञाने अस्ति व्याप्तिरिति परास्तं साध्यादेरननुगमादेकोपादाने अन्यानुमि
तौ देवा व्याप्तिविषयिण्यां च तस्यामव्याप्तिः परमवशिष्यते सा पित्तादृशज्ञानवृत्ति अनुभवत्वव्याप्यजातिमत्त्वविवक्षया नि
रसनीया एतत्स्वाभाव्यचानुभवार्थकं च रमज्ञानपदं एवं चान्वयव्यतिरेकव्याप्त्योः पृथक् प्रयोजकत्वेपि न क्षतिः पर्वतव
न्हिव्याप्यवैशिष्ट्यावगाहिनिश्चयत्वावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिककार्यतायाः वन्हिव्याप्यवत्पर्वतनिश्चयत्वावच्छिन्नकार
णताप्रतियोगिकव्याप्यविषयकवृत्तिकार्यतायाश्च अवच्छेदिकाज्ञानवृत्तिसामानाधिकरण्येनावच्छेदिका या जातिस्तद्वत्त्वं बो
ध्यं व्याप्तिभाने वश्यं भासमानो यस्तादृशानुमित्यविषयो यो धर्मस्तदविषयत्वमात्रं ग्राह्यं कांचिदनुमितिव्यक्तिमादा
य तद्व्यक्तिसमवेतानुभवत्वान्यानुभवान्यासमवेतधर्मसमवायित्वमनुमितित्वं वक्तव्यं अनुभवत्वजात्यनंगीकारे तु तद्व्य
क्तिसमवेतस्मरणासमवेतधर्मसमवायित्वं वक्तव्यं व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिककार्यतावच्छेदकावच्छिन्ना

शि
५

याविशिष्टपरामर्शत्वावच्छिन्नाकारणताप्रतियोगिककार्यतातत्समानाधिकरणानुभवत्वव्याप्यजातिमत्त्वंतत्त्वमित्यपि
केचित् परेतुपक्षधर्मतेत्यत्रपक्षताविशेषणं तथाचपक्षतासहकृततादृशपरामर्शजन्यत्वमर्थः यथोक्तायाः विशि
ष्टाद्यभावरूपायावापक्षतायाः प्रत्यक्षस्यवारणायपरामर्शस्योपादानं तत्त्वेनजनकतामेकावच्छेदेनतदुभयजन्यत्वं
चविवक्षितं तेनबाधादिकालीनेनदैवात्प्रतियोगिविषयकेन परामर्शेनजन्येपक्षतायाः प्रत्यक्षेतदुभयसमूहालंबने
चनातिव्याप्तिप्रसंगः तदुक्तस्यानुभवत्वव्याप्यजातिमत्त्वविवक्षयाचनाव्याप्तिरित्याहुः तच्चिंत्यं तत्करणमिति मतेव्याप्त्या
दिज्ञानजन्यज्ञानकरणत्वेनेतरभेदसाधनेव्याप्तिज्ञानत्वंतादात्म्यसंबंधेनव्याप्तिज्ञानमेववाच्यं एकव्याप्तेरननुगमेपिअ
धिकस्यभागासिद्धिवारणमात्रप्रयोजकत्वादितिवाच्यं फलोपहितस्यलक्ष्यतयाव्याप्तिज्ञानत्वादेरतिप्रसक्तत्वात् करण
त्वनिष्ठव्याप्तेस्तादृशज्ञानत्वावच्छिन्नवृत्तित्वात् व्यतिरेकव्याप्तेर्गमकतयावैयर्थ्यशंकानवकाशाच्चेति लिंगस्यनित्यत्वेपि
अनुमितिकरणस्यस्वरूपतः प्रत्यक्षोपजीवकत्वंव्यवस्थापयन्नाहतच्चेति अनुमितेर्ज्ञानाकरणकज्ञानत्वेनप्रत्यक्षप
मितिमध्यनिवेशात्तत्करणस्यापिप्रत्यक्षप्रमाणांतर्भावः स्यादितितन्निरस्यतितच्चेत्यपिकेचित् अनुमानस्यप्रामाण्यं . ५

परीक्षितुं चार्वाकमतमुत्थापयति अपेति अनुमानं अनुमानत्वेनाभिमतं धूमादिज्ञानं असत्ख्यात्युपनीतं अनुमानमे
व वा संवादेन संवादाभिमानेन संभावितस्यासतोऽनुगताकारस्य परमार्थसत्त्वलक्षणमात्रसाक्षिणाध्यक्षेणानुल्लेखात्
९ अध्यक्षमूलकविकल्पोल्लिखितत्वाद्वा संवादः अनुमानाप्रामाण्ये च तन्मूलकसम्यग्निर्णयाद्यधीनप्रवृत्तिकयोः शब्दोप
मानयोः स्फुटतरमप्रामाण्यान्नाप्रत्यक्षं प्रमाणमित्याह इतीत्यादि अप्रमाणे साधर्म्येण प्रमाणताप्रयोजकरूपशून्यत्वे
न दृष्टसाधर्म्यस्य साधर्म्यदर्शनस्य वा नन्वभिहितमेव साधर्म्यदर्शनं संभावनां भावयति संभावनैव च बहुशो व्यवहारहे
तुरित्यत आह अनुमानमिति ननु न वयमापाततो भ्रमजनकत्वलक्ष[...]प्रामाण्यं निह्नुमः येन भ्रमस्य विषयबा
धाधीनतया प्रामाण्यं संभाव्येत परं तु प्रमाकरणत्वव्यतिरेकमत आह अपि चेति स्वत इति न चानुगताकारासंस्पर्शिनीप
रमार्थसत्त्वलक्षणसाक्षिणि स्वसंवेदनसंविदितप्रामाण्ये निर्विकल्पकज्ञाने न प्रामाण्यसंदिह्यते परं तु तदुत्तरभाविनि स
मुल्लिखितालीकानुगताकारे सविकल्पक एवेति वाच्यं निर्विकल्पकस्य सन्मात्रावलम्बनत्वस्वविषयकत्वप्रामाण्यावगा
सिद्धि हित्वानां अनुमानाधीनत्वात् सर्वमिदं सति व्याप्तिनिश्चये स्यात्स एव तु न संभवति उपायाभावादित्यत आह व्याप्तीति

दि
६
समारब्धानुमानप्रामाण्यपरीक्षाकारणीभूतव्याप्तिग्रहोपायप्रतिपादनिदानं व्याप्तिस्वरूपनिरूपणं ——— मारभते
नन्वित्यादिना साध्याभाववदवृत्तित्वस्याव्याप्यवृत्तिसाध्यकसद्धेतावव्याप्तिमाशंक्याह साध्यवद्भिन्नेति साध्यवद्भिन्नेयः सा
ध्याभाववत्तद्वृत्तित्वमर्थः कर्मादौ संयोगाद्यभावस्य भिन्नत्वेमानाभावादाह साध्यवदिति हेतोः साध्यवत्यपि भिन्नदृष्टान्तवृ
त्तित्वेनाव्याप्तेराह सकलेति साकल्यं साध्याभाववत्तिसाध्ये च बोध्यं साध्याभावो वा साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकोऽत्रा
त्वः तेन विपक्षैकदेशनिष्ठाभावप्रतियोगिनि व्यभिचारिणि नातिव्याप्तिः न वा नानाव्यक्तिसाध्यकसद्धेतावव्याप्तिः अव्याप्य
व्याप्यवृत्ति वृत्तिसाध्यकसद्धेतावव्याप्तेर्व्यभिचारिणि चाव्याप्यवृत्तावतिव्याप्तेर्वारणाय भावद्वये प्रतियोगिव्यधिकरणत्वं बोध्यं हेत्व
भावोऽपि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः तत्प्रतियोगित्वं च हेतुतावच्छेदकरूपेण बोध्यं तेन
द्रव्यत्वादौ साध्ये विशिष्टसत्तादौ नाव्याप्तिः न वा विशिष्टसत्तात्वादिना तादृशाभावप्रतियोगिनि सत्त्वादावतिव्याप्तिः यत्रै
कव्यक्तिकं साध्यं विपक्षो वा तत्र निर्धूमत्वादिव्याप्यत्वेन साध्ये निर्वह्नित्वादौ चाव्याप्तिस्तत्र हेत्वभावस्य वन्त्वादेः प्रत्ये
कं यावद्विपक्षावृत्तित्वादत आह साध्यवदिति अत्रान्योन्याभावस्य साध्यवत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं व्युत्पत्तिबललभ्यं ६

नहि भवति नीलो घटो घटान्य इति नापीति साध्यसमानाधिकरणं यस्य यदधिकरणानधिकरणं साध्यं तत्त्वं सा
ध्यनिष्ठासामानाधिकरण्यप्रतियोगित्वं साध्यनिष्ठाधेयतानिरूपकाधिकरणवृत्तित्वमिति यावत् तदनधिकरणा
[illegible]त्यर्थः साध्यवन्निष्ठस्य च साध्यनिष्ठाधेयतानि[illegible]रूपकत्वान्न हेतौ नाप्तिप्रसंगः साध्यनिष्ठाधेयतानिरू
पकाधिकरणत्वव्यापकाभावप्रतियोग्यधिकरणतासामा[illegible]कत्वमिति निष्कर्षः तेन सत्तावान् द्रव्यत्वादित्यादौ न दोषः
साध्यवैयधिकरण्यं साध्यवन्निष्ठाधिकरणवृत्तित्वं चरमाधिकरणत्वांशस्यानतिप्रयोजनकतया तदपहाय हृदयमेवाह
नू घटद्वयमित्तिद्वयमपीति साध्येत्यादिः साध्यं यदधिकरणानधिकरणं तत्त्वाभावः साध्यस्य यदनधिकरणं तद्वृत्तित्वाभा
वश्चार्थः तत्र केवलान्वयिनि साध्यनिष्ठाधेयतानिरूपकाधिकरणाप्रसिध्या नानाव्यक्तिसाध्यके चैकसाध्य व्यक्तिनि
ष्ठाधेयतानिरूपकत्वात् साध्यनाधिकरणव्यक्त्यंतरस्येत्यव्याप्तिः क्वचिद्व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिश्चाद्ये द्वितीये च साध्यवै
यधिकरण्यं यदि साध्यवत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदो विवक्षितः तदा केवलान्वयिनि यत्किंचित्साध्यवद्व्यक्तिभे
दः तद्वन्नानाधिकरणसाध्यके सर्वत्राव्याप्तिः केचित्तु साध्येति साध्यासामानाधिकरण्यं हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हे

त्रि
७

त्वधिकरणेतेनैवसंबंधेनसाध्यवद्वृत्तित्वस्याभावः तदधिकरणाभिन्नत्वमर्थः तेनधूमस्यस्वावयवेसंयोगेनवह्निमत्तिचस
मवायेनावृत्तावपिनक्षतिः तादृशाभावस्यसंबंधांतरेणावर्त्तमानेस्वात्मभः व्यभिचारिण्यव्यभिचारनिरूपकाधिकरण
एवतादृशितादृशाभाववत्वं सत्तायांगुणेनद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यमित्यनुभवात् चविशिष्टसत्वेअव्याप्तिः विशि
ष्टस्यातिरिक्तत्वात् अनतिरिक्तत्वेतुविशेषणविशेष्यसंबंधस्यैवपरंपरयाव्याप्यत्वात् केवलान्वयिनिचाव्याप्त्यभिधा
नंद्वितीयलक्षणाभिप्रायेणेत्याहुः तन्निलं सत्तायांगुणेनद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यमितिप्रतीतिर्हिद्रव्यत्वेगुणेनपृ
थिवीत्वसामानाधिकरण्यमितिवत्स्वत्तानिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वस्य परंपरासंबंधेनसामानाधिक
रण्यस्यवाअभावंगुणेअवगाहतेनतुसत्तायामेवद्रव्यवृत्तित्वाभावं सत्तानद्रव्यवृत्तित्वाभाववतीद्रव्यवृत्तित्वाभाववान्
सत्तावृत्तिरित्यादिसर्वजनसिद्धप्रतीतिबाधितत्वात् बाधकाभावात्संयोगतदभावयो[redacted]रवच्छेदकभेदेनएकत्रप्रती
त्यात्तदुभयोरेकत्रसिद्धिः अतींद्रियसाध्यकेअतींद्रियव्यभिचारिणिच्यातिप्रसंगाच्च तत्रसामानाधिकरण्याभावस्य
प्रत्यक्षासंभवेनासिद्धेः नचतदभाववद्वृत्तित्वेनतत्रतदनुमेयं तद्वृत्तिभिन्नत्वस्योपाधित्वात् किंचद्ददमिदानीमितिप्र
तीतिनियामकविशेषणताविशेषेणहेतुतावाप्यासिद्धतावव्याप्तिः तेनसंबंधेनहेतुमत्तिकालेतेनसंबंधेनसाध्यवद्वृत्तित्वस्यावि ७

रहितोऽप्रसिद्धेरिति समवायित्वेति वाच्यत्वं प्रधानसमवायित्वं तथाग्रे वक्ष्यते घटादिसमवायित्वेत्यप्येइत्यप्याहुः प्रमे
यसाध्यके च भावत्वेनाभावानामभावत्वेन भावानां वह्नित्वेन निर्वह्नौ कृत्तिमात्रवृत्तिगगनत्वादिना विरुद्धघटत्वपटत्वाभ्यां
च प्रमेयमात्रस्याभावः सत्त्वम्ः ननु पारिभाषिकमेवाव्यभिचरितत्वं तथा हि यत्समानाधिकरणः साध्यतावच्छेदकावच्छि
न्नव्यापकतावच्छेदकप्रतियोगिताकायावन्तोऽभावाः प्रतियोगिसमानाधिकरणास्तत्त्वं सर्वत्र वाच्यत्वाद्यभावस्य तथात्वा
द्यावत्वोपादानं अत एव भूतत्वमूर्तत्वोभयवान्मूर्तत्वादित्यादौ द्वित्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगिसमानाधिकरण्येपि भू
तत्वमूर्तत्वान्यतराद्यभावस्यातथात्वान्नातिप्रसंगः साधनसमानाधिकरण गोत्वाद्यभावस्य तत्तत्साध्यव्यक्त्यभावस्य वाक्ष
तथात्वात्साध्यतावच्छेदकेत्यादि येन संबंधेन हेतुस्तेन संबंधेन तदधिकरणं बोध्यं तेनात्मत्वे साध्ये समवायेन हेतोर्ज्ञा
नस्य विषयतयाऽधिकरणे घटादौ वर्त्तमानस्य साध्याभावस्यातथात्वेपि न क्षतिः एवं दत्तं तरेपि संबंधभेदनिबंधनो
दोषः संबंधैक्यविवक्षया निरसनीयः रूपादिसामान्याभावे साध्ये पृथिवीत्वादिकं सद्धेतुरेव प्रलये परमाणावुत्पत्तिका
ले चावयविनि तत्सत्त्वात् न च प्रतियोगिवत्ताध्वंसप्रागभावयोरप्यत्यंताभावविरोधित्वे मानाभावात् अत एवान्तराभेर
तं रूपं नास्तीति प्रत्ययः न चैवमरक्तिमध्वंसाद्यवगाहि पूर्वापररक्तिमध्वंसप्रागभाववति चदानीं रक्तेपि तथा प्रत्ययप्रसं

सि
८ गात् तत्सामानाधिकरण्यं च तत्त्वविशिष्टहेत्वधिकरणावच्छेदेन बोध्यं तेन गोत्वजन्यद्रव्यत्वप्रलयावृत्तित्वादिना वा गवादेरभावस्य
गवाद्यनधिकरणध्वंसावच्छेदेन तद्वृत्तिकालेऽमहाकाले वावृत्तावपि यदा गोत्वं तदा गौः यत्र कालत्वं तत्र जन्यद्रव्यं प्रलयावृत्तिर्वेत्या
दौ नातिप्रसंगः हेतुमति प्रलये तत्सामानाधिकरण्याभावात् [illegible] विशिष्टेति विशेषणात् कपिसंयोगाभाववान् एतत्त्वादित्यादौ
संयोगाद्यात्मकस्य साध्याभावस्य सकलहेत्वधि [illegible] वृत्तित्वेपि नाव्याप्तिः जलादिवृत्तित्वविशिष्टाभावस्याभावस्तु जलत्वा गोत्वाद्य
द्यभावः न तु धूमाद्यभावः जलादावपि तदभावप्रत्ययप्रसंगात्॥ यत्सामानाधिकरण्येन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापक
तावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां यावदभावानां प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं तत्त्वं वा तत्र संयोगत्वसा
दिनाव्याप्यत्वादीनामभावस्तु सकलभः शेषं द्रष्टव्यं तदिदं शाक्यावशेषमतमाह प्रतियोग्यवृत्तिश्चेति॥ ॥केचित्तु व्याप्यवृत्तौ हेतु
समानाधिकरणसाध्याभावस्य प्रतियोगितायाऽनवच्छेदकं हेतुसमानाधिकरणस्याव्याप्यवृत्तेः प्रतियोगिव्यधिकरण
स्य वाऽभावस्य प्रतियोगितायाः सामानाधिकरण्येनानवच्छेदकं वा यत्साध्यतावच्छेदकं तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्या
प्तिः एवं च व्याप्तेर्व्यभिचारसंबंधरूपतापि संगच्छते हेतौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तित्वस्यैव साध्यता
वच्छेदके हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यापि व्यभिचारत्वात् अवच्छेदकत्वं च हेतत्त्वयोरधिकरणत्वं तेन वि ८

शिष्टवन्ह्यभावस्य हृदत्ववन्हित्वोभयावच्छिन्नाभावस्य च प्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि वन्हित्वस्य न क्षतिः सत्त्ववति गुणादौ संयो
गाद्यभावेपि व्याप्यवृत्तिः वक्ष्यमाणं वा तत्र प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमेव तदवच्छेदकत्वमिहापि बोध्यं भवति च
गुणत्वगुणावृत्तित्वद्रव्यमात्रसमवेतत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकव्याप्यवृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकगुणत्वाद्यनतिरि
क्तवृत्तित्वस्यैव संयोगत्वमित्याहुः॥ ॥साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकस्वसमानाधिकरणसाध्या
भावत्वकत्वं यत्समानाधिकरणसाध्याभावप्रमायां साध्यवत्ताज्ञानविरोधित्वं नास्ति तत्त्वं व्याप्तिरिति तु नव्यमते सर्वत्र सा
ध्याभावपदवैयर्थ्यात्॥ ॥यत्तु साध्याभाववद्वृत्तित्वप्रकृतानुमितिविरोधित्वं नास्ति तत्त्वं व्याप्तिरिति तन्न प्रकृतानुमित्य
विरोधित्वज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वे साध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानस्यानुमित्यविरोधित्वेनाव्याप्त्यभिचारिताकातिप्रसंगात्॥ ॥
केचित्तु यावन्तः साध्याभावाः प्रत्येकं तत्तत्सजातीयान्यतत्तदधिकरणवृत्तित्वाभाववत्तद्धेतुत्वं तत्त्वं साजात्यं च समानाधिकरणसमा
नाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वापनरुक्त्येन साध्याभावश्च पूर्वोक्तद्वितीयरीत्या प्रसेतव्यो व्याप्यवृत्तिश्च॥
प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यसमानाधिकरणो वा तेन तत्तत्साध्यव्यक्तेरव्याप्यवृत्तेर्वा साध्याभाववत्तिवृत्ताव
पि हेतोर्नाव्याप्तिः तद्वृत्तित्वाभावस्तु तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वव्यापकव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताको ग्राह्यः

शि
१ तेन तत्तत्साध्याभाववद्व्यक्तिविशेषवृत्तित्वस्य पार्थिवत्वादिविशेषितस्य द्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नस्य वा साध्याभाववद्वृत्तित्वस्याभाव
मादाय नातिप्रसंगः ~~अत्र च~~ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्याभाववद्वृत्तित्वं बोध्यं तेन वन्ह्यभाववति स्वावयवे धूमस्य वृत्ताव
पि न दोषः इत्थं च साध्याभावोपि हेतुतावच्छेदकसंबंधेन कस्यचिदधिकरणे वर्त्तमानो ग्राह्यः तेन जातिमान् सत्त्वादि
त्यादौ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन साध्याभाववद्वृत्तित्वस्याप्रसिद्धावपि न क्षतिः यद्वा यावंतस्तादृशाः साध्याभावाः प्रत्येकं ते
षां सजातीयस्य व्यापकीभूतस्य व्याप्यवृत्तेरभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकेन धर्मेण यद्रूपावच्छिन्नं प्रतिव्यापकत्वमव
च्छिद्यते तद्रूपवत्त्वं तत्त्वं साधनस्य तादृशाभावप्रतियोगित्वं तदवच्छेदकत्वं वा साधनतावच्छेदकस्येति तु न वाच्यं द्रव्यं स
त्त्वादित्यादौ सत्त्वादेः तादृशाभावव्यापकगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशाभावप्रतियो
गित्वादतिव्याप्तेः ज्ञेयं प्रमेयादित्यादौ प्रमेयत्वादेस्तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादव्याप्तेश्च प्रमेयत्वव्यधिकरण
यद्वा प्रतियोगित्वस्याप्रसिद्धेः यावंतस्तादृशाः साध्याभावाः प्रत्येकं तत्तत्प्रतियोगितावच्छेदकेन धर्मेण यद्रूपावच्छिन्नं प्र
तिव्यापकत्वमवच्छिद्यते तद्रूपवत्त्वं तत्त्वमित्याहुः ॥ ॥परे तु वृत्तिमद्वृत्तयो यावंतः साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावास्तद्वत्त्वं
व्याप्तिः येन संबंधेन हेतुतावच्छेदकवृत्तिमत्त्वमपि बोध्यं तेन व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नाभाववति संयोगेन यावृत्तिसत्त्वाद १

भावस्य जात्यादौ वर्त्तमानस्य धूमादावसत्वेपि नक्षतिः साध्याभावश्च पूर्ववद्बोध्यः तद्वृत्तित्वाभावोपि स्वव्यापकतत्तत्साध्या
भाववद्वृत्तित्वस्य व्यापकप्रतियोगिताकः तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तित्वव्यतिरिक्तेन समानाधिकरणेन साध्याभाववद्वृत्तित्ववृत्तिना
वाधर्मेण नवच्छिन्नप्रतियोगिताको वा बोध्यः तेनालोकाद्यवृत्तित्वेन रूपेण यो वह्निसामान्याभाववद्वृत्तित्वस्य यश्चोभयं तेनाव
वच्छिन्नवन्ह्यभावाधिकरणीभूतमहानसवृत्तित्वादेरभावस्तस्य धूमादौ स्वनिरुक्तसाध्याभाववद्वृत्तित्वविरहस्य च हेत्वतद्वृत्तेः
स्वस्मिन्नसत्वेपि नक्षतिरित्याहुः ॥ ॥ अन्ये तु वृत्तिमद्वृत्तियो यावंतः साध्याभावसमुदायाधिकरणवृत्तित्वाभावास्तद्वत्वं तत्वं
तादृशवृत्तित्वाभावश्च स्वव्यापकतादृशवृत्तित्वत्वव्यापकप्रतियोगिताको बोध्यः प्रयोजनं चोक्तप्रायं साध्याभावाधिकरणवृ
त्तित्वत्वव्यापकप्रतियोगिताकस्य व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नस्यैवाभावस्य वृत्तिमद्वृत्तित्वात्व्यभिचारिण्यतिव्याप्तेः समुदायेति ॥
साध्याभावश्च साध्यतावच्छेदकसंबंधेन बोध्यः तेन समवायेन वन्हेः साध्यत्वे धूमे संयोगेन च तथात्वे वन्ह्यवयववत्वे पर्वते व
न्ह्यवयवसंयोगेन च पर्वतस्य वन्ह्यवयवस्य च संबंधद्वयावच्छिन्नवन्ह्यभाववद्यानधिकरणत्वेपि नातिव्याप्तिः तथा स्वव्याप
कीभूतसाध्यतावच्छेदकव्यापकप्रतियोगिताकोपि तेन यत्र पृथिवीत्वाभावादौ साध्ये तत्तद्विपक्षावृत्तित्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगि
ताकाभावकूटाधिकरणमप्रसिद्धं तत्र सद्धेतौ पृथिवीत्वादौ साध्ये जातित्वाद्यवच्छिन्नाभाववति सामान्यादाववर्त्तमाने द्रव्यत्व

प्रकारकप्रमाविषयत्वादौ नाव्याप्तिरिति व्याप्तिर्वा साध्यभावत्वादिनाऽभावादौ साध्ये तत्तत्साध्याभावकूटाधिकरणाप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिरित्याहुः तन्न द्रव्यत्वपृथिवीत्वोभयवान् द्रव्यत्वादित्यादौ तदुभयान्यतरत्वावच्छिन्नाभाववति गुणादौ द्रव्यत्वादेर्वृत्तेरतिव्याप्तेः अपि च इदं पृथिव्यन्यत्वविशिष्टद्रव्यत्ववत् द्रव्यत्वादित्यादौ द्रव्यत्वत्वाद्यवच्छिन्नाभावकूटाधिकरणगुणाद्यवृत्तित्वस्य द्रव्यत्वे सत्त्वादतिव्याप्तेः द्रव्यत्वत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताया: पृथिव्यन्यत्वविशिष्टद्रव्यत्वत्वसमव्याप्तत्वात् किंच रूपाभाववान् साध्यकसद्धेतौ साध्याभावसमुदायनिविष्टसकलरूपव्यक्त्यधिकरणाप्रसिद्धेः यावतामभावानामेकाधिकरण्यं तावतां समुदाये विवक्षितेऽपि इदं पृथिवीवृत्तिगुणशून्यं सत्तान्यपृथिवीवृत्तिगुणशून्यं वा वायुत्वात् रूपवदन्यत्वाद्वेत्यादावतिव्याप्तिः तत्र तादृशसाध्याभाववत्तोऽमस्य रूपादिघटितत्वेन तद्वृत्तिहेतोरवृत्तेः वस्तुतो निखिलाभावे वह्न्यादीनां तादृशाभावसहत्वसमानाधिकरणत्वात् समानाधिकरणयावदभावाधिकरणाप्रसिद्धेर्दुर्वारैवेति - किंच हेतुतावच्छेदकसंबंधेन या साध्याभाववद्वृत्तिवृत्तिस्तदभावो वक्तव्यः अन्यथा धूमादावव्याप्तिः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यस्याभाववति कालादौ वृत्तिमन्मात्रस्यैव वृत्तेर्व्यभिचारित्वापत्तिप्रसंगो वा तथा च सत्तादिसाध्यके संयोगेन समवायेन वा हेतावव्याप्तिः साध्याभाववद्वृत्तित्वेन संबंधेन वृत्तेरप्रसिद्धेः साधनसमानाधिकरणत्वेन साध्याभावो विशेषणीय इति

तिवै ह्रिशेष्यत्वं तथापि भूतत्वमूर्तत्वाद्योरन्यतरत्वेनाभावे साध्ये स्पर्शवदन्यत्वादित्यादावतिव्याप्तिः तत्र तादृशसाध्याभावसमुदायवति
पृथिव्यादौ तस्यावृत्तेः किंच महाकालान्यत्वादिसाध्यके व्यभिचारिणि कालिकविशेषणताविशेषेण घटादिहेतावतिव्याप्तिः तादृशसा
ध्याभावसमुदायवति महाकाले तेन संबंधेन वृत्तिमन्मात्रस्यैव वृत्तेः॥ ॥एतेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छि
न्नप्रतियोगिताकव्याप्यवृत्तिस्वसमानाधिकरणयावदभावाधिकरणवृत्तित्वाभाववृत्तिमद्धेतुमोयावंतत्तद्धेतौ व्याप्तिः केवलान्वयिनः
संयोगाद्यभावस्याभावाः संयोगादयो न व्याप्यवृत्तयः साध्यस्य गुणसामान्यस्याभावो द्रव्यत्वाधिकरणे उत्पत्तिकालावच्छेदेन व
र्तमानोपि न व्याप्यवृत्तिः उक्तरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकाः क्वचिदप्रसिद्ध्यादिसंपादकाः पुनरभावा न हेतुसमानाधिकरणाः उक्तस
मुदायाधिकरणवृत्तित्वतदभाववृत्तिमत्त्वादीनि पूर्वोक्तरीत्या प्रत्येतव्यानीत्यादिकमपास्तं॥ ॥ ॥तद्विशिष्टेति विशेषणतावच्छे
दकविशिष्टज्ञानस्य विशिष्टवैशिष्ट्यप्रत्ययहेतुत्वात् तदभावप्रत्ययो हि घटत्वादिविशिष्टघटादेः प्रतियोगित्वेनावगाहमानो विशेष
णस्यापि घटत्वादेः तदवच्छेदकत्वमवगाहते न स्वातंत्र्येण घटो नास्तीत्येव प्रतीतेः तदिहाभावप्रत्ययो यद्यप्यधिकरणधर्मेण
विशिष्टप्रतियोगिनं नावगाहते नावगाहतामेव तदा तस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकत्वं अथावगाहते तर्हि भ्रम एव न च तत्तोऽपेक्षि
धिरिति भावः यदि पुनरानुभविको लोकानां स्वरसवाही घटत्वेन पटो नास्तीति प्रत्ययस्तदा तादृशाभावनिराकरणं गीर्वाणगुरूणामश

ग्रि
११ साध्येति साध्यस्यासामानाधिकरण्यंयेषुतेषामनधिकरणत्वंतदभाववद्वृत्तित्वमितियावत् तस्मिन्सतिसाध्याधिकरणत्वंतद्वृत्तिनाधिक
रणताकत्वंसतिसम्भ्याप्यावच्छेदकत्वलाभात्तच्चेहान्यूनवृत्तित्व एवंचसाध्यवदवृत्तिसकलपदार्थाभाववत्त्वंयदधिकरणताया
अन्यूनवृत्तितत्वमितिफलितार्थः यथाश्रुतेविशेष्याधिकरणत्वस्यानवैयर्थ्यं हेतुतावच्छेदकसंबंधलाभायैवातत् येनयेन
संबंधेनयोयःसाध्यवदवृत्तिस्तेनतेनसंबंधेनतत्तदभावोबोध्यः तेनसाध्यवदवृत्तित्वंयदिसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनविवक्षितं
तदासमवायेनसाध्यतायांसाध्यवदसमवेतस्यसार्वत्रिकत्वात्सकलतद्वृत्त्यप्रसिद्धिः अथतदभावोतादृशेनैवसंबंधेनवा
च्यःतदाजातिमान्मेयत्वादित्यादावतिव्याप्तिःजातिमदसमवेतानांसमवायेनाभावस्यकेवलान्वयित्वात् अतएवनसं
योगेनसमवायेनवा इदंजातिमत्जातित्वादित्यादौसाध्यवत्समवेताद्यप्रसिद्धेश्च नापिसाधनतावच्छेदकेन इदमेत
द्रूपभिन्नंगुणत्वादित्यादावतिव्याप्तेः नापिविषयतयाघटभिन्नंमेयत्वादित्यत्राव्याप्त्यतिव्याप्तेः सविषयमात्रस्यैवघटभि
न्नविषयकत्वात् घटनिर्विकल्पकेपिघटत्वादिभानात् नापिसंबंधमात्रेण द्रव्यंसत्त्वादित्यादावतिव्याप्तेः वृत्तिमन्मात्रस्यै
वस्वरूपसंबंधेनमहाकालेवृत्तेः अवृत्तेरभावस्यकेवलान्वयित्वादितिप्रत्युक्तं विशेषणताविशेषेणवासाध्यव
दवृत्तित्वंवक्तव्यं सर्वत्रैवतत्तद्व्यक्तित्वेनतदन्यान्यत्वेनतत्प्रकारकप्रमाविषयत्वेवात्तत्सुलभं तेनैवसंबंधेनतदवच्छिन्न ११

सामान्याभावोवाच्यइति केचित्तु नञ्द्वयस्यासेन असाध्यानि साध्यविरोधीनि साध्यासमानाधिकरणानीति यावत् तानि सामानाधिकरण्यानधि
करणानियस्यतत्वं साध्यसामानाधिकरण्याभावव्यापकाभावप्रतियोगिसामानाधिकरण्य [redacted] सामान्यकत्वमितिफलितार्थः
अत्रचसाध्यसामानाधिकरण्यंसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनसाध्यवतिहेतुतावच्छेदकसंबंधेनवृत्तिः परं च सामानाधिकरण्यं हेतुतावच्छे
दकसंबंधेनहेतुमतितेनैववृत्तिः तेनसमवायेनपृथिवीत्वादेः साध्यतायां व्यभिचारिणिकालिकसंबंधेन हेतौ द्रव्यत्वादेः समवा
येनसाध्यतायांसमवायेनहेतौसत्वगुणत्वादौनातिप्रसंगः नवासंयोगेनवन्ह्यादौसाध्येसमवायेनतद्व्याप्यस्यपृथ्वीविशेषादेः का
लिकसंबंधेनाधिकरणकालेस्पंदादौचतत्परिमाणस्यस्पंदत्वादेः समवायेनतदधिकरणेघटादेः संयोगेनवृत्तावपिनातिप्रसंगः
संबंधविशेषेणव्याप्यत्वलाभायसाधिकरणत्वमित्याहुः तच्चिंत्यं यथाश्रुतयथासंभवं विकल्प्यदूषयतिनेत्यादि नन्वप्रतियोगि
पदेनप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वंवक्तव्यमतआह द्रव्यत्वादेरिति प्रतियोगिविरोधित्वंतदधिकरणावृत्तित्वं व्याप्यवृत्तित्वं
स्वसमानाधिकरणात्यंताभावाप्रतियोगित्वं अधिकरणेति तथासत्यभावएवनसिध्येदितिभावः संयोगाद्यभावस्यचद्रव्येप्र
तियोगिसामानाधिकरण्यमव्याप्यवृत्तित्वंचप्रतियोग्यधिकरणीभूतद्रव्यवृत्तित्वंस्वाधिकरणीभूतद्रव्यनिष्ठात्यंताभावप्रति
योगित्वं गुणेचप्रतियोग्यसामानाधिकरण्यं व्याप्यवृत्तित्वंचप्रतियोग्यनधिकरणीभूतगुणवृत्तित्वं स्वाधिकरणीभूतगुण

दी
१२ निष्ठात्यंताभावाप्रतियोगित्वं एतानि च न भेदकानि अविरोधात् सामान्यतश्च व्याप्यत्वेनो प्रतियोगिसमानाधिकरणे च न
तस्य व्यतिरेक इति भावः ननु साध्यवान्यस्येति साध्यवत्तिसंबंधोऽन्वेष्टव्यः स चाधिकरणत्वं साध्यसाधनयोश्च सामा
नाधिकरण्यमेवेत्यतो द्वयोरन्तरमाह साध्येति साध्यत्वसाधनत्वे व्याप्तिप्रतियोगित्वानुयोगित्वे यत्तन्माभ्यामेव व्याप्तिनि
र्वक्तव्येत्यत आह वन्हिमदिति ननु यत्समानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकं यद्रूपावच्छिन्नं न भवति तद्रू
पावच्छिन्नेन समं तस्य सामानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्यर्थः न च धूमसमानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदको
वन्हित्वावच्छिन्नो वन्हिः धूमवान्वन्हिमानित्यप्रतीतेरित्यत आह विशेषेति यएव प्रत्येकं वन्हिमद्भेदाः धूमसमानाधि
रणास्तएवैकाधिकरणवृत्तित्वावच्छिन्नावन्हिमत्सामान्यभेदबुद्धिमुत्पादयंतीति तत्प्रतियोगितावच्छेदकश्च वन्हित्वाव
च्छिन्नो वन्हिरिति भवत्यव्याप्तिः साधनेति वैयधिकरण्यं तदनधिकरणवृत्तित्वं तच्च केवलान्वयिनः साध्यस्याप्रसि
द्धमतिप्रसंजकं च पृथिवीद्रव्यत्वादित्यादौ अतः समानाधिकरणोपादानं धूमादेरपि वन्ह्यादिसमानाधिकरणद्रव्य १२

त्वाद्यनधिकरणवृत्तित्वमतो यावदिति यद्यपि पृथिवीत्वादिसमानाधिकरणघटत्वपटत्वाद्यनधिकरणवृत्तित्वं द्रव्य
त्वादेः तदनधिकरणमात्रवृत्तित्वं च न निखिलघटपटादिरूपाणां तथापि तादृशधर्मानधिकरणमात्रवृत्तित्वानवच्छेद
कसाध्यतावच्छेदकवत्त्वं बोध्यं नहि पृथिवीत्वादिसमानाधिकरणः तादृशः कश्चिदेको धर्मो यदनधिकरणमात्रवृत्तित्वावच्छे
दकं रूपत्वादि धूमत्वादिकं तु वह्न्यादिसमानाधिकरणायोगोलकत्वाद्यनधिकरणमात्रवृत्तित्वावच्छेदकं तदवच्छेदकत्वं च तत्
दनतिरिक्तवृत्तित्वं तच्च तच्छून्यधर्मावृत्तित्वं तेन मेयत्वसमानाधिकरणगुणत्वाद्यनधिकरणमात्रवृत्तित्वानधिकरणगग
नादिवृत्तित्वेऽपि द्रव्यत्वस्य द्रव्यसाध्यकमेयत्वेनातिप्रसंगः वस्तुतस्तु तादृशधर्मानधिकरणमात्रवृत्तित्वावच्छिन्नाधिकरण
ताकत्वं तदवच्छेदकत्वं वाच्यं तेन सत्ताद्रव्यत्वोभयवान् गुणान्यत्वविशिष्टसत्तावान्वा जातिमत्वादित्यादौ नातिप्रसंगः सत्ता
यां गुणत्वाभाववन्मात्रवृत्तित्वविरहेऽपि उभयत्वावच्छिन्नाधिकरणताया गुणत्वाभाववन्मात्रवृत्तित्वात् प्रमेयत्वादेरिति ननु
व्यतिरेकित्वेन धर्मो विशेषणीयः वस्तुतस्तु यावत्त्वं तादृशस्यैकस्यापि न वैयधिकरण्यावच्छेदकमेतावन्मात्रस्फोरणाय
तथा च साध्यसमानाधिकरणधर्मनिरूपितवैयधिकरण्यावच्छेदकं यद्यत्तद्भिन्नधर्मवत्ता यावत्तादृशावच्छेदकत्वशून्य

श्री

१२ धर्मवत्तावासमर्थसामानाधिकरण्यमितिपर्यवसितं अतो दूषणांतरमाह महानसादाविति तथा च तदनधिकरणत्वं तदभावाधिकर
णत्वं तद्भिन्नत्वं वा द्वयमपि दुष्टमित्यर्थः एतेन तदधिकरणावृत्तित्वमात्रं वैयधिकरण्यमिति परास्तं समवायितया महानस
वृत्तित्वं वह्नौ नास्तीति प्रतीतेर्वह्न्यादेरपि तादृशवैयधिकरण्याधिकरणत्वात् संबंधविशेषेण वैयधिकरण्यविवक्षायां
नोक्तदोष इति ध्येयं उपाधिपदस्य साध्यसमव्याप्तवचनतया आत्माश्रयप्रसंगादाह साध्यव्यापक इत्यादि व्यापकत्वं
व्याप्तिनिरूपकत्वं आत्माश्रयादिग्रस्तमत आह तद्भिन्नेति यत्रोपाधिरव्याप्यवृत्तिर्नानाव्यक्तिको वा तत्रापि व्याप्यवृत्तिर
खंडशांतनास्तद्भिन्नत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वाभावादव्याप्ति यदि च तस्यापि ● विशेषणांतरविशिष्टस्य हेत्वाद्यवच्छि
न्नस्य वा तत्राभावसंभवस्तदा साध्यसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतसाधनसमानाधिकरणात्यं
ताभावप्रतितियोगितावच्छेदकधर्मवत्त्वं दलद्वयार्थो बोध्यः अनवस्थां निरसितुमाह प्रतियोगित्वमिति संबंधेति एकदे
शकालावच्छेदेनेति पूरणीयं तेन नाव्याप्यवृत्तेरभावस्य प्रागभाव देश्च प्रतियोगितायामव्याप्तिः अन्योन्येति अत्र स
मवायादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववति महानसादौ संयोगादिना वह्न्यादेर्वृत्तेर्येन संबंधेनाभावस्तद्वृत्तितेना १२

वृत्तिर्वक्तव्या इत्यं च तेन संबंधेनासंबद्धत्वोक्तौ नायं दोषः अन्योन्याभावस्य तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकतया तादृत्तितेन
संबंधेन प्रतियोगिनोऽसंबंधत्वात् परं तु सत्तायाः समवायेनाभावप्रतियोगितायामव्याप्तिः तादृत्तिसमवायेन वृत्तेरप्रसिद्धेः ता
दृशस्वसंबद्धाधिकरणावृत्तित्वस्याभिधाने च व्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितायामव्याप्तेः सिद्धान्तलक्षणं वक्ष्य
माणरीत्या च खंडशः प्रसिध्या तत्परिहारोपीति ध्येयं अभावविरहत्वमिति नचान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकयोरप्र
सत्त्वातिप्रसक्तौ प्रकृतोपयोगिप्रतियोगिताभावस्य तु स्थले तु लक्षणे अन्यत्वेन पदवैयर्थ्यं सर्वत्र नित्यस्य नित्यसाधारण्यात् रूपावच्छि
२ न्नस्यवोपाधितासंभवात् इतीपातु भेदप्रतियोगितावारणाय संसर्गाभावपरतया तस्य सार्थकत्वादिति वाच्यं विरहपदस्य तत्ताप्र
तिबंधकत्वानविशेषार्थकत्वात् प्रतिबध्नाति हि तादात्म्येन प्रतियोगित्वानमन्योन्याभावबुद्धिं प्रतिबंधकत्वं चात्रैककालावच्छेदेनै
कत्रावर्तमानत्वं अभावपदस्य चैसाभावपरत्वात् वस्तुतस्तु एकसंबंधावच्छिन्नाया तत्समानाधिकरणाभावप्रतियोगिताया अ
नवच्छेदकमपि भिन्नत्वेय संबंधान्तरावच्छिन्नाया तस्यावच्छेदकमतो यत्संबंधावच्छिन्नाया साध्यसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायाः
अनवच्छेदकं तत्संबंधावच्छिन्नाया एव साधनसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकं तद्वाच्यं तथा च संसर्गाभावत्वमनुपादेयमे
व घटाद्यो ऽस्य रससूचनाय स च व्यधिकरणसंबंधेन सर्वस्य प्रतियोगिनः तादृशाभावमानाभावात् स्वाभावसंबंधेऽस्य स्वाभावत्वा त्व

ग्री
१४ नविषमत्वस्य वा लघोः सर्वेऽसंभवित्वात् स्वाभावेत्यादौ षष्ठ्यर्थप्रतियोगितायाः प्रवेशात् तत्र स्वरूपसंबंधस्यैव स्वीकरणीयतया तस्यै
वावश्यकत्वेन तथात्वौचित्यात् अभावत्वप्रतिबंधकत्वयोः प्रतियोगिता घटितत्वात् तथाविधव्यवहारविषयस्यापि विना प्रतियोगि
तानिवेशं प्रशक्यत्वाच्च ~~यत्साध्यस्य~~ यत्समानाधिकरणसाध्यस्य तथा हीत्यादि यत्समानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकं या २
वत्साध्यसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकं साध्यसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकं याव
त्साधनसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकमित्यर्थेनोक्तदोषइतिध्येयं प्रतियोगितयोश्च एकसंबंधावच्छि
न्नत्वं विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वं वा वक्तव्यं तेन प्रतियोगितावच्छेदकमात्रस्यैव यत्किंचित्संबंधावच्छिन्नसाध्यसमानाधि
करणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि एकसंबंधावच्छिन्नसाध्यसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकस्य
संबंधांतरावच्छिन्नसाधनसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि न क्षतिः व्यभिचारिणि च यत्राधिकरणे व्यभिचा
रो विशेषणताविशेषावच्छिन्नतन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकं साध्यत्वप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वं विशेषणताविशेषावच्छि
न्नसाध्यसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकमिति नातिप्रसंगः वस्तुतो यत्समानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियो
गितावच्छेदकं यावद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकं तद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं साध्य १८

समानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकं यावद्यत्समानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकं तत्त्वं व्याप्ति
रितिध्येयं साध्यमिति यावत्तान्तेषामित्यर्थः दूषितं केवलान्वयव्याप्त्या साचयथोक्तलक्षणेऽपि गौरवेणपरमततिरस्कृतमिति ॥ ॥
क्वचित्तत्साधनस्य साध्यस्य साध्याश्रयस्य साध्यसमानाधिकरणस्य साधनाश्रयस्य साधनसमानाधिकरणस्य का आद्ये
कृत्स्नसाधनसामानाधिकरण्यं साध्ये कृत्स्नेषु साधनेषु साध्यसामानाधिकरण्यं वार्थः प्रथमे एकेति नानेति च व्याप्तेश्च
हेतुवृत्तित्वे पृथिवी पृथिवीत्वव्यापकजातेरित्यादौ वत्तिव्याप्तेश्च अतएव नेतरः अर्थाभिधानपूर्वकं द्वितीयं निर
स्यति अतएवेति अतएव एकव्यक्तिसाध्यकाव्याप्तेरेव विषमव्याप्ते समव्याप्तेऽपि च संख्यापरिमाणादावेकत्रसाधने
सकलसाध्यसंबंधस्याभावात् भावाश्चशरद्वान् द्रव्यत्वादित्यादौ तृतीये साध्याश्रयमात्रवृत्तित्वं चतुर्थे च साध्यसमानाधि
च करणयावत्सामानाधिकरण्यमर्थः तत्राद्यस्यासंभवमेकमात्रवृत्तिसाध्यके वह्न्यादौ साध्ये धूमादावव्याप्तिः अतिव्याप्तिश्च
सत्तादौ अर्थपरिष्कारपूर्वकं पंचमं निरस्यति नचेति एकमात्रवृत्तिके साधने चाव्याप्तिः तथैव षष्ठं निरस्यति नापीति ता
दृशानां सर्वेषां महानसत्वादीनां प्रत्येकनिरूपितान्यपि सामानाधिकरण्यानि न कुत्रापि वह्नौ अपय ऊमोवच्छिन्नसा

व्यसामानाधिकरण्यत्वेन साधनसामानाधिकरण्यव्यापकत्वं तद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं विवक्षितमिति चेत् इ
तोऽपि लघुतरं साधनव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छि [redacted] न्नसामानाधिकरण्यमेव व्याप्तिरिति सिद्धान्तयिष्यत इति अविने
ति साध्यं विना साध्याभाववति यो [redacted] भावः वृत्तिः तद्विरहः साध्यं विना अभावः साध्याभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगि
त्वं वा अव्येति संबंधः सामानाधिकरण्यं व्यभिचारिसंबंधस्य केनचित् किंचिद्रूपावच्छिन्नेन धूमादेरपि द्रव्यत्वादिना
वन्हिव्यापकत्वात् तद्बोधादिति न च व्यभिचारग्रहसहकृततद्बोधस्तथा व्यभिचारतद्व्यतिरेकयोरनुपस्थितावपि
समानाधिकरणधर्मवत्ताज्ञानमात्रादनुमित्यनुत्पादस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात् हेत्वन्तरे तत्रैव च हेत्वन्तरेण व्यभि
चारग्रहे हेतुतावच्छेदकाग्रहेऽप्यनुमितेरुत्पादश्च विवदंते च सामानाधिकरण्यज्ञानस्यैव हेतुतायां व्यभिचारज्ञा
नाभावकारणतामपेक्ष्य च कारणीभूतसामानाधिकरण्यज्ञाने लाघवेनाव्यभिचारस्यैव विषयतयावच्छेद
कत्वमुचितं न चाव्यभिचारसंशयेऽनुमित्यनुदयाद् व्यभिचारनिश्चयत्वेन कारणत्वे कोगौरवं व्यभिचारज्ञानस्य
भ्रमत्वनिश्चयदशायामेवानुमित्यविरोधितया भ्रमत्वेनानिश्चीयमानस्य तस्य विरोधित्वं वाच्यं अन्यथा व्यभि

चारनिश्चयस्य प्रमत्वं कामान्यानुमित्यजनकतया प्रमत्वेनागृह्यमाणस्यैव हेतुत्वमिति तद्वेवगौरवात् नानाविध
व्यभिचारस्य नाभावानां नियतपूर्ववृत्तित्वेन क्लृप्तानामेव हेतुत्वमपेक्ष्य वक्ष्यमाणैकविधव्यभिचारज्ञानस्य हेतुत्वं युक्तमित्या
हुः सामानाधिकरण्यविशिष्टपक्षधर्मत्वं तु पक्षे साध्यग्रहं विनाऽदुर्ग्रहमिति केवलान्वयित्वस्याग्रहे सामानाधिकरण्य
मात्रग्रहादनुमित्यनुत्पत्तेस्तद्ग्रहोऽपि वाच्यः तद्वद्वृत्तिमद्वृत्त्यन्ताभावाप्रतियोगित्वादिकं अन्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदक
त्वं वा तथा च सर्वसाधारण्याय लाघवात्साधनवतः तद्वृत्तित्वस्य वा वृत्तेरन्योन्याभावस्य वा विशेषणत्वमुचितमिति सिद्धा
न्तरहस्यं शेषं केवलान्वयिखंडने वक्ष्यामः॥ ॥ ॥प्रतियोग्यसमानाधिकरणेति॥ ॥प्रतियोग्यसमानाधिकरण
यद्रूपविशिष्टसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदको यो धर्मस्तद्धर्मावच्छिन्नेन येन केनापि समं सामानाधिकरण्यं
तद्रूपविशिष्टस्य तद्धर्मावच्छिन्नयावन्निरूपिता व्याप्तिरित्यर्थः दंड्यादौ साध्ये परं परं संबद्धदंडत्वादिकमेव साध्यतावच्छेदकमतो
नाव्याप्तिः इत्थं चेदं द्रव्यं गुणकर्मान्यत्वे सति सत्त्वादित्यादौ सत्ताद्यधिकरणगुणनिष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगित्वेऽपि द्रव्यत्वादेर्नो
व्याप्तिः साधनस्य विशिष्टसत्त्वादेर्गुणादाववृत्तेः सामानाधिकरण्यघटकीभूताभेदेऽपि निरूपकतावच्छेदकस्य अधिकरणता

श्रि
१६ वच्छेदकत्वं चैकव्याप्तेरैक्यं यत्किंचिद्धूमत्वादिविशिष्टव्यापकसामानाधिकरण्यस्य रासभादिसाधारणत्वाद्धूमत्वादि
मत्तितादृशसामानाधिकरण्यं तद्वृत्तिधूमत्वादिकं वा व्याप्तिः एवं चाभिन्नाद्वितीयात्वभिन्नैवेति ध्येयं अयं कपिसंयोगी
एतद्वृक्षत्वादित्यादिसंग्रहाय समानाधिकरणान्तं प्रथमद्वये संयोगी द्रव्यत्वादित्यत्राव्याप्तिवारणाय तत्तु संयोगस्य शाखा
वच्छेदेन वृत्तेर्वृक्षत्वावच्छेदेन सामान्याभाववत्त्वे विरोधाभावात् तत्र चातीन्द्रियसंयोगस्यापि सत्त्वात् यदि तु प्रतियोग्युप
लब्धेर्दोषाद्वृक्षत्वेन संयोगवत्त्वादि साध्यमस्त्विति तन्न द्रव्ये संयोगसामान्याभावे मानाभावात् न च यो यदीययावद्विशे
षाभाववान् स तत्सामान्याभाववानिति व्याप्त्या यावत्संयोगाभाववत्त्वमानं यत्तत्पदयोरननुगमात् एकावच्छेदे
न यावद्विशेषाभाववत्त्वस्योपाधित्वाच्च एतेनायं संयोगसामान्याभाववान् यावत्संयोगविशेषाभाववत्त्वादि
तिपरास्तं व्यर्थविशेषणत्वात् अप्रयोजकत्वान्निर्गुणत्वा [illegible] धित्वाच्च न च प्रतियोग्यनवच्छेदकत्वं यै
व वृक्षत्वादेरभावावच्छेदकत्वं गुणाद्यनवच्छेदकप्रमेयत्वादेस्तदभावावच्छेदकत्वप्रसंगात् यथा च घटपूर्ववर्तित्व
स्य प्रति दण्डे वह्निसामानाधिकरण्यस्य वा प्रति धूमभिन्नेऽपि दण्डत्वं धूमत्वं वा तत्सामान्यस्यावच्छेदकं तथैव संयोग १६.

सामान्यस्यावच्छेदकं द्रव्यत्वादिकमित्यस्यापि सत्त्वचतुष्टयाच्चेति संप्रदायः नवीनाः पुनरुत्पत्तिकालावच्छेदेन घटादौ गुणस्य प्र
लयावच्छेदेन गगनादौ संयोगस्य सामान्याभावो वर्त्तते तथा धूमवत्यपि गिरौ दहनस्य इह पर्वतनितंबे हुताशनः न शिख
र इति प्रतीतेः संयोगेन द्रव्यस्याप्यव्याप्यवृत्तित्वात् वृत्तेरव्याप्यवृत्तित्वे वृत्तिमतो व्याप्यवृत्तित्वस्यात्यन्तासंभवित्वाच्च एवं
प्रतियोगिमतोऽपि कालदेशयोर्देशकालभेदावच्छेदेन तदभाव इति तत्साध्यकाव्याप्तिवारणाय तत्र नोपादेयं च सर्व
त्रैवाव्याप्यवृत्तिसाध्यके साध्यभेदेन व्याप्तिभेदादिति वदन्ति प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यं च प्रतियोगितावच्छेदकावच्छि
न्नासामानाधिकरण्यं तेनायं गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तावान् जातिमत्त्वात् भूतत्वमूर्तत्वोभयवान् मूर्तत्वादित्यादौ नाति
प्रसंगः नचोभयत्वमेकविशिष्टापरत्वं विशिष्टं च केवलादन्यदिति तदभावो मनसि सिद्ध एव तत एव प्रतियोगिव्यधिकरण
इति वाच्यं तदुभयत्वं हि न विशिष्टत्वादनतिरिक्तं नवा तदवच्छिन्नाभावः तदवच्छिन्नाभावात् वैशिष्ट्यविरहेऽपि घटत्वपटत्वयो
रुभयत्वस्योभयत्वेन तदभावस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् न च तत्राव्याप्तिरेव उभयत्वाधिकरणस्य मूर्तत्वस्य मनसि सत्त्वादिति वा
च्यं तथात्वेऽप्युभयत्वेन रूपेण तत्रासत्त्वात् नात्रोभयमिति प्रतीतेर्दुर्वारत्वात् अत्यन्तपदं चात्यन्ताभावत्वनिरूपकप्रति

व्यु
१७

योग्यसामानाधिकरण्यस्यात्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोगिताया अलाभाय अन्यथा सर्वस्यैवाभावस्य स्वसमानाधिकरणाभा
वांतरभिन्नत्वाभावभेदस्य स्वरूपानतिरिक्ततया प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यस्य दुर्लभतापत्तेः सर्वेषामेवाभावानां हेतुसमा
नाधिकरणात्यंताभावत्वनिरूपकप्रतियोग्यसमानाधिकरणाभावांतरात्मकत्वाभेदस्य प्रतियोगित्वादभा व सा
ध्यकाव्याप्तेश्चेति संप्रदायः अपि यदा गोत्वं तदा गोऽस्तीत्यत्रातिव्याप्तिः प्रलयस्य गोध्वंसवत्त्वेन गवात्यंताभावानधिकरणत्वात्
संसर्गाभावमात्रोक्तावपि यदा स्यंदस्तदा द्व्यणुकं यदा [redacted] दृष्टं तदा जन्यं ज्ञानं दुःखं वा यदा न स्याददृष्टं तदा तदीयं ज्ञानमित्या
दावतिव्याप्तिः द्व्यणुकत्वादेर्द्व्यणुकादिमूर्त्यस्य वं उ प्रलयनिष्ठध्वंसप्रागभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् नहि तयोः सामा
न्याभावत्वमतेपि एकविशेषप्रागभावविशेषांतरध्वंसवत्यपि समये सामान्यावच्छिन्नध्वंसप्रागभावयोः संभवइति चेन्न
प्रतियोगिमत्तद्वृत्तध्वंसादिमतोपि कालस्यात्यंताभाववत्त्वेपि विरोधाभावात् अन्यथा अत्यंताभावस्य कालमात्रावृत्तित्वप्रसं
गात् इयांस्तु विशेषः यदेकस्य देशाभेदावच्छिन्नं तथात्वं अपरस्य तु स्वरूपावच्छिन्न [redacted] मि[illegible]कालस्यैव कालत्वे देशस्या
प्यवच्छेदकत्वात् तच्छून्ये च काले तदभावस्य प्रतियोग्यधिकरणत्वात् न च संसर्गाभावविशेषो अत्यंताभावः संसर्गाभा
वत्वं च संसर्गारोपजन्यप्रतीतिविषयाभावत्वरूपं जन्यताघटकनियमघटितमिति वाच्यं तद्दन्यावृत्तित्वरूपनियमस्यात्र १७

घटकत्वात् एवं नियमांतरस्याप्रवेशेपि न क्षतिरित्याहुः वक्ष्यते च नियमा घटितत्वेन संसर्गाभावादिलक्षणं अनुपदमेव विवेचयि
ष्यते संसर्गाभावत्वनिवेशप्रयोजनमविरहोऽव्याप्तिश्च अथ ज्ञानवान् द्रव्यत्वात् विशेषगुणवानात्मनोन्यद्रव्यत्वात् जातिमान् भा
वत्वात् इत्यादौ समवायेन ज्ञानादेः साध्यताया मतिव्याप्तिः साध्यशून्यानामपि हेतुमत्तां विषयत्वविशेषणत्वएकार्थसमवायैः सा
ध्यवत्वात् नैवं प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोगिनो यदधिकरणं संबंधितावत्वृत्तित्वाभावस्योक्तत्वात् भवति चैवमन्यो
न्याभावेपि प्रतियोग्यसमानाधिकरणः तद्विशिष्टस्य च हेत्वधिकरणवृत्तित्वं बोध्यं तेन नाव्याप्यवृत्तिसाध्यकासंग्रहः तद्वृ
त्तिभिन्नत्वं तु नार्थः अव्याप्यवृत्तिसाध्यकव्यभिचारिण्यतिप्रसंगात् अत्र च सामानाधिकरण्यवतोन्यतदभाववत्त्वं प्रतीतेर
न्यथोपपादितत्वात् इत्यस्वरसात् प्रतियोगिवैयधिकरण्येत्यादिविशेषणं वक्ष्यति तत्र हेत्वधिकरणे बोध्यं प्रतियोग्यनधि
करणीभूतहेत्वधिकरणवृत्त्यभावेति पुनरर्थांतरनिष्कर्षः ननु प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य यस्य कस्यचित्तत्सामान्यस्य
वा प्रतियोगितावच्छेदकं यत्किंचित्तदवच्छिन्नस्य वा अनधिकरणत्वमुक्तं आद्ये अव्याप्यवृत्तिसाध्यकाव्याप्तिः एकप्रति
योग्यधिकरणस्यापि तत्तद्व्यक्त्यंतरानधिकरणत्वात् द्वितीये संयोगसामान्याभाववान् द्रव्यत्वाभाववान्वा सत्त्वादित्यादावति

व्या
१८ व्याप्तिः साध्याभाववत्तो द्रव्यस्य तत्प्रतियोगिसंयोगविशेषाभाववत्त्वात् नित्यत्वा[redacted]दिविशिष्टद्रव्यत्वाभावात्मकप्रतियो
गिनोऽधिकरणत्वाच्च स्वाभावाभावात्मकस्य विशिष्टस्यापि द्रव्यत्वस्य द्रव्यत्वानतिरेकात् तृतीयेकपिसंयोगाभाववाना
त्मत्वादित्यादावव्याप्तिः साध्याभाववान्नीकपिसंयोगानां गुणानामधिकरणस्यापि आत्मनस्तत्प्रतियोगितावच्छेदकगुण
सामान्याभाववत्तावच्छिन्नानधिकरणत्वात् मैवं यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमत्तस्तदवच्छेदक
त्वस्योक्तत्वात् अत्र च यथा व्यसामानाधिकरण्ये हेतोर्यादृशसंबंधः प्रविष्टः तेन संबंधेन यो हेतुमान् तत्र वर्तमानत्वमभाव
स्य साध्यस्य च यादृशसंबंधः तत्संबंधावच्छिन्नायाश्च प्रतियोगिताया अनवच्छेदकत्वं बोध्यं तेन धूमसमवायिनिष्ठाभावस्य सं
योगावच्छिन्नप्रतियोगिताया धूमसंयोगिनिष्ठाभावस्य च समवायावच्छिन्नप्रतियोगिताया अनवच्छेदकत्वेपि वह्नित्वस्य न क्ष
तिः यद्वा साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यसंबंधित्वं हेतुमत्तो बोध्यं तथा च संबंधभेदेन प्रतियोगिता न विशेषणीया एवं
व्याप्ते सामानाधिकरण्यादौ संबंधित्वं निवेशनीयं न त्वधिकरणत्वं तथा च धर्मिणोपि व्यापकत्वं व्याप्यत्वं च निर्वहति तथा
हि तादात्म्यसंबंधेन धूमवत्तः संबंधिनि महानसे वर्तमानो योऽन्योन्याभावस्तस्य तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नायाः प्रतियोगिता १८

तदनवच्छेदकवह्निमत्त्वावच्छिन्नस्य वह्निमतस्तादात्म्यसंबंधेन संबंधिनि महानसे धूमवतस्तादात्म्येन संबंधित्वं एवं
धर्मिणो धर्मव्यापकत्वव्याप्यत्वे बोध्ये अत एव जलादीनां पृथिवीत्वाभावव्याप्यत्वं तत्र तत्रोक्तं संगच्छते यथा च यादृशेन
संबंधेन हेतौ व्याप्यताग्रहो जातो तादृशेन संबंधेन तस्य पक्षविशिष्टज्ञाने यादृशेन संबंधेन च साध्यस्य व्यापकत्वमवग
तं तादृशेनैव पक्षसाध्ययोः वैशिष्ट्यानुमितिः तेन संयोगेन धूमावयवे नवा पर्वते समवायेन वह्निधीः तथैवावगत
व्यापकताघटकसंबंधेन व्यापकस्याभावग्रहे गृहीतव्याप्यताघटकसंबंधेन व्याप्यस्याभावः सिध्यति कथमन्यथा
समवायेन वह्निविरहिणि पर्वते संयोगेन संयोगेन वा वह्निविरहिणस्त्वावयवे धूमः समवायेन न निवर्तते निव
र्तते च संयोगेन वह्निविरहिणस्त्वावयवे संयोगेनेति नियमोपपद्यते तथा च तादात्म्यसंबंधेन जलादीनां व्याप्य
त्वग्रहात् व्यापकनिवृत्त्या तादात्म्येनैव तेषामभावः सिध्यति स एव चान्योन्याभावः इत्थमेव तादात्म्यात्मवृक्ष
शिंशपयोरपि व्याप्तिनिश्चय इति संगच्छते अत एव गोत्वाद्यग्रहदशायां [redacted] यत्र सास्नादिः सा गौरिति तादा
त्म्येन गोर्व्यापकत्वग्रहे तादात्म्येन सास्नादिना गौः तादात्म्येन गोव्यतिरेकाच्च सास्नादिव्यतिरेकः सिध्यति एवं च

शि

१९ संयोगेन गगनादेरपि द्रव्यत्वव्याप्यत्वं स्वनियामकसंयोगस्य अत्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधत्वे साध्यतावच्छेदक
संबंधेन अनयोरसंबंधित्वाभिधाने वा पृथिवीत्वादिव्यापकत्वमपि तदभाववतोपि पृथिव्यादेः संयोगेन तत्संबंधित्वात् सिद्धिर
पि तस्य तथैव ननु वृत्तिनियामकेन संबंधेन तेनासंबद्धत्वात् अव्यापकस्यास्य व्यक्तीभविष्यतीति चेदमुपरिष्टात् नचाष्टद्रव्याति
रिक्तद्रव्यात्मककालमात्रवृत्तिधर्मस्य विशेषणताविशेषेण व्याप्यवृत्ति किमपि व्यापकं न स्यात् स्वावच्छेदकसंबंधेन प्रतियो
गिनोऽसंबंधिनि काले वर्त्तमानस्याभावस्य प्रतियोगितायां तत्संबंधावच्छिन्नत्वस्य तेन संबंधेन यत्प्रतियोगिसंबंधि तदन्यत्वस्य
च काले असंभवात् नच तादृशसंबंधेन हेत्वधिकरणीभूतयत्किंचिद्व्यक्तिवृत्तिप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोगिसामान्यक
त्वं वक्तव्यं तथाचावृत्तिगगनात्यन्ताभावद्वारिकैव तथात्वप्रसिद्धिः सत्ताद्यधिकरणकर्मादौ समवायेन ज्ञानसामान्यस्य संयोग
सामान्यस्य वा अवृत्तेर्नातिप्रसंगः भूतत्वमूर्त्तत्वोभयत्वविशिष्टगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तात्वविशिष्टादिकं तु न मनोगुणादिवृ
त्ति संयोगसामान्यं तु न किंचिद्व्यावृत्तीति वाच्यं विशिष्टस्यानतिरिक्तवृत्तित्वात् समवायेन जातेः साध्यत्वे मेयत्वादावतिव्याप्तिः
जातिमन्निष्ठतादृशाभावप्रतियोगितायाः जातित्वेनानवच्छेदात् जातिशून्ये च समवायेन वर्त्तमानस्याप्रसिद्धत्वात् संयोगादिसा
ध्यकगुणकर्मान्यत्वादौ अतिव्याप्तिश्च अद्रव्ये हेतुमति समवायेन वृत्तेरप्रसिद्धेः द्रव्ये च संयोगादेरपि वृत्तेः मैवं साध्यता १९

यद्वेदकसंबंधसामान्येनिरूक्तप्रतियोगिप्रतियोगिकत्वहेत्वधिकरणीभूतयत्किंचिद्व्यक्त्यनुयोगिकत्वसामान्योभयाभावस्य
विवक्षितत्वात् धूमसंयोगेहेत्वधिकरणायोगोलका नुयोगिकत्वस्य चैत्रान्यत्वविशिष्टेनदंडसंयोगेदंडाधिकरणचै
त्रानुयोगिकत्वस्य गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तासमवायेचजात्यधिकरणगुण कर्मानुयोगिकत्वस्यविरहान्नातिप्रसंगः स्वरू
पसंबंधेनगगनादेर्वृत्तिमत्वेतुनिरूक्तप्रतियो[redacted]ग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासामान्येयत्संबंधावच्छिन्नत्वयद्धर्मा
वच्छिन्नत्वोभयाभावस्तेनसंबंधेनतद्धर्मावच्छिन्नस्यव्यापकत्वंबोध्यं समवायसंबंधेनमेयसामान्य[redacted]भावस्यसामान्य[redacted]दोस
त्वात्प्रमेयत्वादेरप्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेसत्त्वभं अतएवसमवायस्यैकत्वेनद्रव्यत्वादिप्रतियोगित्वगुणाद्यनुयोगित्वोभ
यवत्वेपिद्रव्यंजातेरित्यादौ वन्हिधूमोभयवान्वन्हेरित्यादौसंयोगस्यद्वित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वविरहेपिचनातिव्याप्तिरित्यपि
नि वदंति प्रतियोगित्वादिरूपसंबंधविशेषःनसंबंधित्वेनविष्टः सामानाधिकरण्येपिसंबंधःसंयोगत्वादिनेवनिविशते दर्शितंच
नियमाघ— टितमपिसंबंधत्वं अभावत्वंचेदमिहनास्तिइदमिदंनभवतीत्यादिप्रतीतिनियामकोभावाभावसाधारणोस्वरू
पसंबंधविशेषःअतोनाभावसाध्यकव्यभिचारिण्यतिप्रसंगः तदपिनोपादेयं[redacted] प्रयोजनाभावात् विषयतात्वादिवत्

वा

व्या
२० प्रतियोगित्वाधिकरणत्वतत्संबंधत्वादयो व्यतिरिक्ता एव पदार्था इत्यप्येकदेशिनः॥ ॥नन्ववच्छेदकत्वमिह न स्वरूपसंबंधवि
सं शेषः अभावत्वेन धूमे गुरोर्नदभावात् प्रमेयधूमत्वकंबुग्रीवादिमत्त्वघ्राणग्राह्यगुणत्वादेस्तथात्वेन तेन रूपेण साध्यतायां
व्यभिचारित्वापत्तिव्याप्तेः नाप्यनतिरिक्तवृत्तित्वं प्रतियोगितायाः स्वरूपसंबंधात्मिकायाः प्रतिव्यक्तिभेदेन धूमत्वादेर
पि तदतिरिक्तवृत्तित्वात् न च तथाविधयत्किंचिदेकाभावप्रतियोगितासामान्यशून्यावृत्तित्वं तत् अत एवातिरिक्तसामान्या
भावस्याभावे धूमत्वादेरपि अनवच्छेदकत्वापातात् अथैतत्साधनमपि संगच्छत इति वाच्यं वह्निघटवृत्तिद्वित्वमादाय तादृशा
दहनवृत्तिद्वित्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताऽनतिरिक्तवृत्तित्वविरहिताद्यावत्तिप्रसंगात् एतेनान्यूनवृत्तित्वविशेषितमपि [redacted] परास्तं
अत एव नानाप्रतियोगिकत्वैकप्रतियोगितांगीकारेपि न निस्तार इति लघुरूपसमनियतगुरुरूपेण साध्यतासद्धेतावव्याप्तिः
तादृशानवच्छिन्नत्वाप्रसिद्धेरिति चेन्न प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वस्य विवक्षितत्वात् स्वसमानवृत्तिकं चावच्छेद
कं याद्वत्त्वं च स्वपर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तवृत्तिकत्वं यावत्त्वादिकं तु न तथा पर्याप्तिश्चायमेको घटः इमौ द्वाविति प्रतीतिसाक्षि
कसंबंधविशेष एव त्रित्वादिकमपि न द्वित्वादिसमानवृत्तिकमिति द्वित्वादिना साध्यतायां नाव्याप्तिः घटकं चावच्छेदकत्वं स्वरू
पसंबंधविशेषः एवं च प्रागुक्तेयदुभावच्छिन्नत्वेत्यत्र यदुभान्यूनवृत्तिधर्मावच्छिन्नत्वेति वक्तव्यं तेनोक्ताव्याप्तिनिरासः वस्तुतस्तु २०

तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववदसंबद्धत्वविशिष्टसामान्यकत्वं स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकतानकत्वं वा नह. न
तिरिक्तवृत्तित्वं वक्तव्यं [redacted]वसत्तावान् जातेरित्यादौ जातिमन्निष्ठाभावप्रतियोगिता[redacted]वच्छेदकगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तात्वानु
ल्यवृत्तिकत्वेपि सत्तात्वस्य न क्षतिः एवं स्वविशिष्टसंबंधिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वं वाच्यं तादृशप्रतियोगिताश्च
विशिष्ट्योपादेयाः नातो गुरोरवच्छेदकत्वविवादः एवं च स्वं प्रतियोगित्वसंबंधित्वं च साध्यतावच्छेदकसंबंधेन बोध्यं अतो न सं
बंधभेदमादाय दोषः कालिकविशेषणताविशेषेण साध्यतायां न तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वं अनित्यत्वे तद्व्यक्तित्वे प्रसि
द्धं अभावे प्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः न च मीलुमिदमीयं च प्रतियोगिवैयधिकरण्यमनुपादेयं [redacted] संयोगत्वाद्यवच्छि
न्नाभाववति संयोगत्वादिविशिष्टस्य वृत्तेः गुणादिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकद्रव्यत्वत्व द्रव्यमात्रसमवेतत्वाद्यवच्छिन्नाभा
ववति चावृत्तेरव्याप्त्यतिव्याप्त्योरनवकाशादिति वाच्यं धूमवान् वन्हेरित्यादावतिव्याप्तेः न ह्युत्पत्तिकालावच्छेदेनापि महानसा
दौ किंचित्संयोगेन वर्त्तते येन वन्हिमदयोगोलकनिष्ठअत्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकायोगोलका[redacted]वृत्तिद्रव्यत्वाद्यवच्छिन्ना
भाववद्वृत्तित्वं धूमवत्वविशिष्टस्यसंभाव्येत प्रतियोगितयोरेकसंबंधावच्छिन्नत्वस्य विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वस्य वा विवक्ष
णे तु पुनरनुपादेयमेव प्रतियोगिवैयधिकरण्यद्वयं यत्राधिकरणे व्यभिचारः तदन्यत्वत्वतत्प्रकारकप्रमाविषयत्वत्वसा

शि
२१ प्यवत्त्वप्रकारकप्रमाविषयत्वादीनां साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवन्निष्ठान्यतमाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् हेतुतावच्छे
दकविशिष्टहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाच्चातिव्याप्तेरनवकाशात् तथा च विशेषणताविशेषावच्छिन्नयद्रूपविशि
ष्टसंबन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगिता नवच्छेदकावच्छेद्यत्वं तत्संबन्धावच्छिन्नसाध्यनसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियो
गितासामान्ये नास्ति साध्यनेतद्धर्मविशिष्टसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति पर्यवसितोर्थः अत्र संहेतुविशेषे साध्यतावच्छेदकं
न प्रतियोगितावच्छेदकं तत्रैवेयं रीतिरुपादेयेत्यपि वदन्ति गौरवप्रतिसंधानदशायामपि कंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादि
प्रतीतेर्गुरुरपि धर्मोवच्छेदकः प्रतियोगितायाः न चास्यास्तत्प्रतियोगिकाभावमात्रप्रबलबलेन तथाविधयत्किंचित्प्र
तियोगिसत्त्व एव तादृशप्रतीतिरनुदयात् अत एव एकघटवति भूतले कंबुग्रीवादिमान्नास्तीति शाब्दे न प्रमात्वं प्रमाणं
च घटसामान्यस्य न चेदेवं लघुसमनियतानां गुरूणां अव्याप्यवृत्तितापत्तिः गुणादिगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वादिसमा
नाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वनिष्ठायाः प्रतियोगितायाः लाघवेन द्रव्यादिनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेद
कत्वेनैवावच्छेदात् तत्तदवच्छेदकव्यक्तीनां च प्रातिस्विकरूपेणाभावानां गुणसहस्रेणापि सत्तानुमशक्यत्वात् एवं द्र
व्यत्वादिविशिष्टद्रव्यत्वादेरव्याप्यताप्रसंगोप्यनुसंधेयः उपदर्शितप्रकारेणामपि स्वत्वादिघटितत्वेन दुर्ज्ञेयत्वात् ० २१

[illegible]व घ्राणग्राह्यगुणत्वादिना साध्यतायां द्रव्यत्वादेर्व्यभिचारित्वमपि साधु संगच्छत इत्यपि केचिदित्यलं पल्लवितेन॥ ॥
ननु यत्र वह्निमिलितावयवाभावात् ह्रदादौ वह्निर्नास्तीति धियं जनयंतीति तत्र वह्निप्रत्यक्षं धूमवति महानसादौ वृत्तित्वं तत्र च तेषां स्वस्वा-
वच्छेदकतत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नवैयधिकरण्यनिरूपकाः याः प्रतियोगिताः तदवच्छेदकमेव वह्निमत्त्वमतोऽव्याप्तिः न चैवं
वह्नित्वावच्छिन्नस्य तद्वृत्तित्वान्न तथात्वं तथासति ह्रदवृत्तिधूमाभावप्रतियोगितावच्छेदकह्रदावृत्तित्वावच्छिन्नस्य वह्निमद-
योगोलकवृत्तित्वादतिव्याप्त्यापत्तेः अप्यनुगतह्रदपंक्तितदभावप्रतितानां नानावच्छेदकं कान वच्छेदकमेव तत्तदभावप्रति-
योगितायाः अभावांतरे मानाभावात् तथा च तद्रूपावच्छिन्नसाध्यके व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरत आह सामान्येति संशया-
न्यथानुपपत्तिप्रमाणयति अन्यथेति [illegible]थाविति यद्यप्ययं संशयो न वायुविशेष्यकः तस्य विशेषणत्वेनोल्लेखात्
न वा रूपविशेष्यकः तथासति रूपतदभावयोः विरोधिनोः कोटितायां प्रकृतानुपयोगप्रसंगात् तथापि वायू रूपवान्
न तदभाववान्वेति रूपतदभावकोटिकसंशये तात्पर्यं अंत्यस्तु रूपवत्तदन्योन्याभावकोटिक इति नाभेद इति संप्रदायविदः
विरुद्धयोरेकधर्मिसंबंधावगाहित्वान्न भेदसंशयः न तु तदुभयप्रकारतापि नियता तथा च रूपतदभावविशेष्यको वायु

विशेषणकोटावितिजन्याः यावद्वृत्तित्वतदभावकोटिको रूपधर्मिक एवायं संशयः अधिकरणे तत्तदभावान्यतरनिश्चयस्यापि न तत्तदधिकरणवृत्तित्वसंशयविरोधित्वात् अन्यथा भूतले घटतदभावान्यतरनिर्णयेपि घटो भूतलवृत्तिर्नवेति संशयप्रसंगादित्याशये अपेक्षावत्स्वेव रूपाणीत्यनिर्णीयानां यावद्रूपाभावानिर्णये संशयो न विरुध्यत इति चेन्न यावद्रूपाभावानिर्णय इत्यस्य यावंतो रूपाभावाः तेषां यावत्त्वेन तेषां यावंति रूपाणि तावद्रूपाभावानां यावद्रूपत्वेन तदभावानां वा निर्णय इत्यर्थः तत्र न प्रथमतृतीयौ तथानिर्णीतत्वात् तेषां प्रतियोगितदभावयोर्यावत्त्वानुल्लेखेपि योग्यानुपलब्ध्या भूतले घटो नास्तीति निश्चयमात्रा द्वितीय घटतदभावसंशयोच्छेददर्शनेन तस्याकिंचित्करत्वात् न चातिरिक्तसंभावनाविरहसहकृततदभावनिश्चयः तत्प्रतिबंधकः संभावना च रूपे पार्थिवादित्रितयभिन्नत्वेन वेत्याकारिका निवर्तते चेयं रूपत्वावच्छेदेन त्रितयभिन्नत्वाभावनिश्चयादेवेति वाच्यं गौरवात् विनाप्यतिरिक्तसंभावनां विशेषाभावनिश्चये सामान्यसंशयदर्शनाच्च अभावस्य सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वनिश्चय एव तादृशसंशयविरोधि अन्यथा न वाच्य...ति प्रसंगात् स च न प्रकृते अभावस्य च यावद्विशेषाभावाधिकरणवृत्तित्वविशिष्टस्य तदवच्छेदेन वा सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं संभवति चेदं तादृशप्रतियोगितायाः अतिरिक्तत्वात् तेन नैकविशेषवतो विशेषांतराभाववत्त्वेन सामान्याभाववत्त्वप्रसंगः न च प्रतियोगितावच्छेदकभेदस्याभावभेदनियामकत्वान्द्वेदसिद्धिः प्रतियोगि २२

भेदस्य तत्त्वे एकघटप्रतियोगिकस्य प्रागभावादिचतुष्कस्याभेदप्रसंगात् अवच्छेदकं तु भिद्यत एव तत्र क्वचित्तादात्म्यस्य क्वचि
त्संसर्गस्य क्वचित्पूर्वापरकालीनतद्घटत्वादेश्च तथात्वादिति वाच्यं संसर्गप्रतियोगिविशेषणसाधारणस्यैकस्यावच्छेदकत्व
स्य दुर्वचत्वात् पूर्वापरकालीनत्वादेश्च ध्वंसादिप्रतियोगितावच्छेदकत्वे प्रमाणाभावाच्च किंचावच्छेदकभेदस्याभावभेदनि
यामकत्वे तज्जनकत्वे अत्यन्ताभावादिस्वरूपस्य तस्याजन्यत्वात् नापि तद्व्याप्यत्वं वैयधिकरण्यात् अत एव नैयाप.. कत्व त
मपि अभेदेप्यविरोधाच्च तत्तदितरधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकान्यत्वस्य व्याप्यं मानाभावात्
अत एव समनियतसुखदुःखादित्रितत्संख्यापरिमाणव्यक्त्यादिनानाधर्मावच्छिन्नोप्यभिन्न एवाभावः भेदसिद्धिस्तु भावषद
भावस्यापि विरुद्धधर्माध्यासादेव अत एव गगनादीनामवृत्तीनां समनियतानां च धर्माणामेक एवात्यन्ताभावः युगपद्वि
नष्टानामुत्पन्नानां वा समदेशानामसतिबाधके एक एव ध्वंसः प्रागभावो वेति व्यधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकोप्य
भावः प्रामाणिकश्चेत्तदा तस्यैकस्यैव प्रतियोगिता सर्वैरेव व्यधिकरणैर्धर्मैः सर्वैरेव समानाधिकरणैः संबंधैरवच्छिद्य
ते आकाशाभाव एव वा तथास्तामिति मैवं एवं हि तत्तद्देशकालाद्यवच्छिन्नानवच्छिन्नतत्तदधिकरणावृत्तित्वेन विशिष्ट
स्य तत्तदवच्छेदेन वा एकस्यैवाभावस्य घटपटगोत्वाश्वत्वादिप्रतियोगिकत्वसंभवेन तद्भेदोपि विलुप्येत तत्राप्यति

श्रि
२३ योगिकत्वं तु तत्स्याभावो न तत्राधिकरणविशेषवृत्तित्वस्यांतर्भावो ऽवच्छेदकत्वं वेति तु प्रकृतेपि समानं [illegible] एव सामा
न्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं व्यासज्यवृत्तीस्यपि प्रत्युक्तं अव्यासज्यवृत्तेस्तत्स्वभावस्य तत्त्वानुपपत्तेः अतिरिक्तकल्पने
च किमपराद्धमतिरिक्तेनाभावेन किंच व्यधिकरणयोः घटपटयोर्द्वित्वप्रतीतिवत् व्यधिकरणानामपि विशेषाभावानां
युगपदिंद्रियसन्निकर्षे सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वप्रत्ययोपि स्यात् अपि च रूपांतरेण संबंधविधया वा व्यासज्य
वृत्तिधर्मस्य ज्ञाने न यावदाश्रयसन्निकर्षापेक्षा मानाभावात् एवं चैकाभावसन्निकर्षेपि सामान्याभावबुद्धिप्रसंगः यादृ
शान्वितस्य ज्ञाने यावदाश्रयाणां सन्निकर्षोपेक्षते तत्रैतेषां तद्भेदस्य ज्ञानमपि तद्ज्ञाने तद्भेदज्ञानं च तदग्रहणात् आश्रय
भेदग्रमेण तद्भ्रमदर्शनाच्च नन्वत्र यावद्विशेषाभावानां प्रत्यक्षमनुपस्थितिः संभवति न तत्प्रतियोगिनां विशेषतोऽनु
पस्थितेरिति [illegible] केचित्तु अनंतविशेषाभावानां सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य तद्व्यासज्यवृत्तित्वस्य कल्पनामप
पेक्ष्य लाघवात्सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेन एकएवाभावाभावः कल्प्यते कल्पनीयशरीरस्योभयत्रैव एतदपेक्ष्य
नस्य गुरुत्वात् विनिगमनाभावेपि च सामान्याभावसिद्धिरप्रत्यूहैव धर्मकल्पनातो धर्मिकल्पनायां गुरुत्वं कल्पनीया २३
नैकत्वप्रयुक्तं नन्वातिरिक्ताभावस्य तत्र च सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य अनंतवाय्वाद्यधिकरणवृत्तित्वस्य कल्प

नापेक्ष्य कुत्रानन्तापि करणवृत्तितायां वह्निविशेषाभावानामेव सामान्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य न व्यासज्यवृत्तित्वस्य च कल्प
नै यलघीयस्त्वेति वाच्यं एवं सत्यभावमात्रासिद्धिप्रसंगादित्याकूतं ॥ यद्वेत्यादि अथात्र नानाव्यक्तिरूपादिसाध्यकैकव्यक्तिपृ
थिवीत्वादावव्याप्तिः न च तत्र रूपत्वादिकमेव साध्यं तच्च परं परामसंबंधे न रूपत्वादिकमेव वृत्तेन संबंधेन नेतदभावः पृथिव्यादावि
ति वाच्यं रूपादेरसाध्यतापत्तेः द्रव्यान्यत्वविशिष्टसत्ताद्यभावस्य द्रव्यादिवृत्तित्वात् सत्त्वादिसाध्यकद्रव्यत्वादावव्याप्तिश्च अ
न्यथा विशिष्टतया सत्त्वादेः साध्यतायां व्यभिचारिणि जातिमत्त्वादावतिप्रसंगः व्युत्पादयिष्यते हि विशिष्टाभावस्य विशेष्यप्रति
योगिताकत्वं ह्येतावदवच्छिन्नसाध्याभावस्य तत्र सत्त्वाच्च अथ प्रतियोगित्वं प्रतियोगित्वाभावः स च येन रूपेण तद्रूपावच्छिन्नव्या
प्यत्वं हेतौ अस्ति चायं रूपादौ रूपत्वादिना न पृथिव्यादिनिष्ठाभावप्रतियोगित्वमिति प्रत्ययादिति चेन्न तादृशप्रतीत्या हि रूपत्वा
दौ प्रतियोगितायाः अवच्छेदकत्वाभावोऽवगम्यते न तु तदभावावच्छेदकत्वं सर्वत्रैव रूपे पृथिवीनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं न तु कुत्रापि रू
पे तदभाववृत्तिर्न बाधितप्रत्ययात् अन्यथा येयो धर्मो यस्य यस्य नावच्छेदकः तत्तदवच्छेदेन तदभावोऽप्युक्तरीत्या सिध्येत प्रमे
य धूमत्वेन न वह्निमन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वमिति प्रत्ययात्तदवच्छेदेन तादृशप्रतियोगित्वाभावस्यापि सुवचत्वाच्च अथ प्रमेय
धूमत्वं गौरवेण न सामानाधिकरण्यप्रतियोगितावच्छेदकं विवक्षितं चात्र तत्पेति चेन्न असमानाधिकरणधूमकव्यक्ति व

तितया वह्निस्तमपि नतदवच्छेदकं कंबुग्रीवादिमत्त्वादिनाच घटादेरसाध्यतापत्तिरिति व्याकोपः प्रमेयधूमत्वं
प्रतियोगितायाद्वत्तत्कन्यतायाअपि नावच्छेदकमित्युक्तावपि न निस्तारः प्रतियोगित्वं प्रतियोगितानवच्छेदक
धर्मवत्वं पूर्वस्मादभेदः नात्रसाध्यसजातीयसमानाधिकरणसाधनसजातीयत्वस्य अत्रचसाध्यसाधनसामाना
धिकरण्यस्यव्याप्तित्वेतात्पर्यात् घटकयोस्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वान्योन्याभावात्यंताभावयोर्भेदाभेद इत्यपि
त अत्यंताभावगर्भवत्सामान्यविशेषभेदेनान्योन्याभावगर्भमपि व्याप्तिद्वयमाह समानाधिकरणेत्यादिलक्षणा
द्वयेन प्रथमेएकस्यसाध्याधिकरणांशस्याधि [redacted] क्याद्वितीयलक्षणं अपि नानाव्यक्तिसाध्यकस्थले तत्तत्सा
ध्यवत्तस्तत्तत्साध्यवत्वस्यसाधनसमानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगित्वात्तदवच्छेदकत्वाच्चाव्याप्तिः यद्रूपा
वच्छिन्नवत्वं तादृशान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकं तद्रूपावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमित्यत्र तात्पर्यं वन्हादौ तत्संयो
गादौ तद्रूपादौ वा साध्ये सर्वत्र साक्षात्परंपरया वा अनुगमकं वन्हित्वादिकमेव साध्यतावच्छेदकं तदवच्छिन्नत्वस्य न ता
दृशान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमिति यद्वद्रूपावच्छिन्नं यादृशरूपावच्छिन्नमनवच्छेदकमिति वा यथा यथं

वृत्त्यंशे द्वैकस्यानुपादेयत्वात् अ[illegible]न्येत्यादि यच्च[illegible]कारीत्यास वेत्रतादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वपर्यन्तानुधावनस्यावश्य
कत्वेनाकिंचित्करत्वमेवतादृशाभावप्रतियोगित्वं [illegible]। विशिष्टसामानाधिकरण्य[illegible]रूपायाव्याप्तेर्व्यधिकरणासंभवित्वमात्रे
तात्पर्यं [illegible]रवेत्यस्य कालिकीत्यादिः अन्योन्याभावगर्भलक्षणस्याव्याप्यवृत्तिसाध्यकसद्धेतावव्याप्तिं निरस्यति नचेति
अभेदस्येति तथाच मूलेमहीरुहोविहंगमसंयोगिनेतिप्रतीतेरनुभूयमानविशिष्टभेदोल्लेखिन्याअपिशिरवीविनष्ट इ
त्यादिप्रतीतिवत्विशेषणाभावविषयतामात्रं कल्प्यते बाधक[illegible] क्वात् यत्रविशिष्टभेदेन बाधकं तत्रैतस्याप्रतीतिव च
त्वात् तत्सिद्धिरप्यूहे वेतिनातिप्रसंगः अत्रवदंति अभेदस्यभेदाभावस्यज्ञानेन बाधकं भेदवत्प्रतियोगितावच्छेदकस्यसं त
योगात्मनः तदभावस्याव्याप्यवृत्तित्वेनतदुपपत्तेः यथाहि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिज्ञानेन तदत्यंताभावस्याग्र
हादभावव्यवहारश्चसएवतदभावइतिकल्प्यते तथाप्रतियोगितावच्छेदकर्पग्रहेणाह दन्योन्याभावस्याग्रहादभावव्यव
हारश्चसएवतस्याभावइतिनिर्णीयते आधिक्येपिवाअव्याप्यवृत्तित्वात् [illegible]मूलावच्छेदेनकपिसंयोगिभेदाभा
वज्ञानेनतथाअसंभवादसिद्धेश्च नापिसंयोगिभेदस्यवृक्षावृत्तित्वज्ञानं असिद्धेः तद्वृत्तित्वस्येवग्रहात् नापिकपि

शि
२५ संयोगिभिन्नभेदत्वात्कपिसंयोगभेदवत्तद्भेदस्यापि अव्याप्यवृत्तित्वेनाविरोधात् नापि मूलावच्छेदेन तत्त्वात् असिद्धेः तद्
मावच्छिन्नभिन्नभेदस्य तद्भेदमात्रपर्यवसायित्वात् कपिसंयोगिभिन्नभेदात्मनः कपिसंयोगस्य मूलवृत्तित्वबाधाच्च नहि
घटभिन्नभेदो घटत्वादतिरिच्यते अवश्यक्लृप्तघटत्वेनैवोपपन्नावतिरिक्तकल्पनायां मानाभावात् अन्यथा सर्वत्राभावस्या
भावो अतिरिक्त एव कल्प्येत अतएवात्यन्ताभावप्रतियोगिनोरन्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकयोः सामान्यतएव क्लृप्तो
विरोधः तत्र कपिसंयोगवत्यपि वृक्षे मूलेन कपिसंयोग इति प्रतीतेरन्यथानुपपत्त्या नावच्छेद्ययोः सङ्कोच्यतां न ह्येषा प्रती
तिः कपिसंयोगिभेदविषयत्वेनोपपादयितुं शक्या नियमतः संयोगवत्वेन प्रतियोगिनो अनुपस्थितेः प्रतियोगिकोटौ तदनुल्लेखा
च्च मूले वृक्षो न कपिसंयोगीति प्रतीतेस्तु शाखी विनष्ट इतिवत् भासमानविशेषणस्याभावमात्रविषयत्वेनोपपन्नत्वान्नोभ
योरपीति परास्तं अन्योन्याभावान्तरस्य प्रतियोगितावच्छेदकां तरसमानाधिकरण तयास्वस्वप्रतियोगिता
वच्छेदकसामानाधिकरण्यपर्यवसायिनो विरोधस्य स्वत्वघटितत्वेन विशेषरूपत्वात् अत्यन्ताभावप्रतियोगिनोरिव
अन्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकयोरबाधितसामानाधिकरण्यानुभवेन प्रतिरुद्धत्वात्तथाविधविरोधकल्पनाया अ
नवकाशाच्चेति किंच शाखी विनष्ट इति प्रतीतेः विशिष्टध्वंसीत्वे विन्याविशेष्यतद्बाधादास्तां विशेषणध्वंसविषयता २५

नसंयोगीति प्रतीतेर्विशिष्टभेदमवगाहमानायाः कथं विशेषणसंसर्गाभावविषयत्वेनोपपत्तिः न खलु सहस्रेणापि बा
धकैः इदं रजतमिति प्रतीतिं रंगतावलंबनत्वव्यवस्थापयितुं शक्यते नच विशेषणाभेद एव तस्या विषयः अन्येन क
पिसंयोगीति प्रतीत्यापत्तेः युज्यते चाव्याप्यवृत्तिरन्योन्याभावः कथमन्यथा पक्वतादशायां घटादावयं न श्यामः दंडादिवि
नाशसमये चैत्रादौ नायं दंडवानित्यादयो व्यवहाराः नचात्र विशेषणसंसर्गाभाव एव प्रतीयते अनुयोगिनि सप्तमी
विनातदनुपपत्तेः न खलु भूतलं न घट इत्यादौ लिंगदाचिदपि घटसंसर्गाभावं बोधयंति तथात्वे वा घटो न घट इत्यादेरपि
प्रसंगात् अपि च विशिष्टवाचकदंडादिपदेभ्यो धर्म्युपसर्जनतयोपस्थितस्य दंडादेः कथं प्रतियोगित्वेनाभावान्वयः इतर
विशेषणत्वेनोपस्थितस्य निराकांक्षत्वात् अन्यत्र विशेषणत्वेनान्वयायोगात् नच विशिष्टोपस्थापकं पदं विशेषणमात्र प
रं तथापि चैत्रो न दंडो घटो न श्यामरूपमित्यादेरपि दंडादिसंसर्गाभावप्रतीत्यापत्तेर्दुर्वारत्वात् एतेन नञः अभाववत्वा व
लाक्षणिकतया विनैव सप्तमीमन्वयबोधसमर्पणं प्रत्युक्तं एवं च चैत्रो न पचतीत्यादौ आख्यातार्थकृत्या लक्षणया चोपस्थि
तस्य कर्तुरेव भेदो भासतामित्यस्तु वस्तुतस्तु न पचति चैत्रः नेदं मैत्रस्येत्यादौ विभक्त्यर्थस्य कृतेः संबंधादेरभावस्य

शि
२९ बोधनेन व्याससमीनापेक्षत्ते अपेक्षते च प्रादिपत्ति कार्यस्येति निपुणतरमुपपादयिष्यामः नञः वैधर्म्यपरतया न श्याम
इत्यादेः श्यामादिविधर्मेत्यर्थः वैधर्म्यं च रक्तत्वादिकमेव महाकुराचार्याः श्यामाद्रक्तो विधर्मो नानुपपत्ति तीत्यपि वक्ष्यतीति
रक्तं पक्षविकेन संव[illegible]ढैरेति निरूपितत्वमेतत् कास्येति इत्थं चाननुगताया अपि व्याप्तेर्ज्ञानं यथानुमितिहेतुस्तथा
वक्ष्यते एते अत्यन्ताभावान्योन्याभावगर्भे तादृशेति ननु वह्नित्वं किं प्रतियोगितावच्छेदकमेव न भवति किं वा भवत्येव परं तु कुत्रापि नाभयस्य
समानाधिकरणत्वतद्धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकानामभावानां लाघवादित्यभिप्रायः नाद्यः एकैकाभावप्रतीति तो वह्नीनस्त इ
तिप्रतीतेस्तत्र विलक्षणत्वात् शब्दादिना वह्नीनस्त इति निश्चयेपि एकैकाभावसंशयात् विषयाद्यनुगमं विना अनुगतप्रत्यया
योगात् न चाभावस्य वह्नित्वाधिकरणप्रतियोगित्वमात्रं वह्नित्वसमानाधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतियोगित्वमात्रं वा द्वयं नास्ती त्मक
तिप्रतीतेर्विषयः तादृशवह्नित्वाधिकरणव्यक्तिविशेषविरहिणि तथाविधोभय[illegible]शालिनि तादृशो वह्नीनस्त इत्यप्रत्ययात्
वह्नित्वसामानाधिकरण्येनाभानेपि प्रतीतेरनुगताकारत्वाच्च अन्यथा एवं न तादृशप्रतीतेर्घटत्वपटत्वाद्यन्यतरत्वावच्छिन्नप्र
तियोगिताकाभावविषयत्वं अन्यतरानुगत्वेपि घटपटौ नस्त इत्यनुगतप्रत्ययात् न च परंपरासंबंधेन तादृशवह्नित्व २९

सामान्याभावस्य वह्नौ नास्तीति प्रतीतेर्विषयः तादृशवृत्त्यधिकरणयोरेव प्रतियोगित्वेनोल्लेखात् वृत्त्यादेः घटादिवृ
त्तित्वानुपस्थितावपि अंततः शब्देनापि घटपटौ न स्त इत्यादिप्रत्ययाच्च अन्यत्र वैकविशिष्टापराभावोऽपि न तद्द्वित्वाव
नं वह्निह्रदयोरपि जलत्वपृथिवीत्वयोर्द्वित्वेनाभावप्रत्ययादित्युक्तत्वाच्च नान्त्यः तथात्वेऽपि साध्यतद्वतोः तादृशाभावप्र
तियोगित्वानपायात् अंतरेण चाभावांतरमेकैकघटवति जायमानाया यत्किंचिद्घटद्वयवति चानुत्पद्यमानाया घटौ
न स्त इति प्रतीतेरुपपादयितुमशक्यत्वादित्यत आह अभ्युपगमे वेति उभयत्वमेव प्रतियोगितावच्छेदकं न तु साध्यता
वच्छेदकं साध्यवत्त्वं चेत्यर्थः अभ्युपगमानावच्छेदकत्वेऽपि लक्षणे तत्पर्यवसितमिति भावः तत्रेति स्वं साध्यत
त्वाभिमतं तथा च साध्यतासमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकाभाववान्धर्मः यद्धर्मावच्छिन्नसमानाधि
करणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदिकास्तद्धर्मावलीढसामानाधिकरण्यमित्यर्थः एतेन सर्वत्र तादृशीयवह्नि
रवच्छिन्नस्य तादृशावच्छिन्नयावत्प्रतियोगिकस्य चातिप्रसंजकत्वाद्यावत्साध्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकव्यतिरिक्तस्य [illegible]भा
वस्याप्रसिद्धिः तादृशावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां यावदभावानामधिकरणस्याप्रसिद्धेस्तथा रूपादिसाध्यकपृथिवी

वि
२७

त्वादाव्याप्तिश्च क्वापि स्यादित्यतस्तादृशयावदभावसामानाधिकरण्यासंभवादिति प्रत्युक्तं सर्वत्र सोपाधावेकव्यक्तिकस्य
संभवतोऽप्युपाधेर्धर्मान्तरविशिष्टत्वादिनाऽभावेऽभावव्यक्त्यैव साध्यसमानाधिकरणे इत्यवच्छेदकानुसरणं साधनसमाना
धिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकयावन्तोऽभावा घटमोवच्छिन्नसमानाधिकरणास्तद्धर्मा
वत्त्वेन सामानाधिकरण्यमित्यर्थः अभावश्चात्र भावभिन्नोऽत्यन्ताभावो ग्राह्यः तेनेदं जलं स्नेहवत्त्वादित्यादौ स्नेहवत्त्वस
मानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकरूपसामान्याभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावानां सकलरूपाणां ज
लत्वसामानाधिकरण्यविरहेऽपि नाव्याप्तिः घटध्वंसो ध्वंसत्वादित्यादौ च घटध्वंसत्वादेस्तत्प्रकारकप्रमाविषयत्वादेर्वा
भावाभाववृत्तिरतिरिक्तोऽभावः तादृशेन घटध्वंसत्वादिसमानाधिकरण इति नातिव्याप्तिरित्यपि वदन्ति यावदिति
स्वं साधनं व्यभिचारि येषां तेषां यावतां व्यभिचारिणां साध्येन सामानाधिकरण्यमित्यर्थः यावदिति यावत्पदं साध्य
ताभिमतपरं सोपाधिवारणाय यावदिति लुप्तसप्तमीकस्य द्वितीयात्यन्ताभावस्य विशेषणं तथा च साध्यव्यापकता २७
वच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकात्यन्ताभावत्वव्यापकस्वसामानाधिकरण्यसामान्याभावकत्वमर्थः केवलान्वयिस्य

लेत्वाकाशादिरेव तथाविधाभावः प्रसिद्ध इति संप्रदायविदः केचित्तु तादृशयावदभावशून्यत्वं यदधिकरणतया व्यापकं तत्त्व
मर्थः न च तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वमेव यावत्त्वेन विशिष्य यावत्तादृशाश्रयत्वं यदधिकरणतया व्यापकं तत्त्वमिति व्य
र्थलाभादेव सामञ्जस्ये अभावद्वयोपपादनमनतिप्रयोजनकमिति वाच्यं यावत्तादृशाभिधानादीनामेकाधिकरण्यस्याप्रसि
द्धेः न चानवच्छेदकांशमनुपादाय प्रतियोग्यवयावत्त्वेन विशेष्यतां साध्यव्यापकस्यापि हेत्वन्तरेण साध्यसमानाधिकरण
त्वं नाभावप्रतियोगित्वस्योपदर्शितत्वादित्याहुः अवच्छिन्नसामानाधिकरण्यं सामानाधिकरण्यावच्छेदकं वा व्याप्तिः इत्थं च
धूमत्वद्रव्यत्वसत्त्वादेः व्यापकतावच्छेदकत्वं दण्डत्वादेर्नियतपूर्ववर्तितावच्छेदकधर्मा [redacted] त्मककारणतावच्छेदकत्ववदभेदेऽपि
उपहितानुपहितभेदाद्द्वासमर्थनीयं तत्राद्यमभिप्रेत्याह यत्संबन्धितेति सा संबन्धितासामानाधिकरण्यरूपा जनकत्वादि
व्यावृत्ता अन्यविशिष्टसत्तालाद्यवच्छिन्नगुणादिसामानाधिकरण्याधिकरणसत्तादेः कर्मादौ परामर्शाद्गुणवत्त्वानुमित्यापत्तिः
साध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टहेतुमत्तापरामर्शस्तु पक्षे साध्यनिर्णयात् प्रागसंभवीत्याशयेन द्वितीयं अयमालोको धू
मो वेत्यादौ विशिष्यसंदेहेऽपि सामान्यतोऽवच्छेदकरूपवत्त्वनिर्णयः संभवत्येवेति हृदयं अत्रावच्छेदकत्वं नान्यूनवृत्तित्व

शि
२८ अन्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं वा वक्तव्यं तादृशसाध्ये मेयत्वादावतिव्याप्तिप्रसंगात् धूमत्वाद्यभावप्रसंगाच्च किं त्वनतिरिक्तवृत्तित्वं तच्च यद्य
पि तत्तदभाववदवृत्तित्वं गुणवान् सत्त्वादित्यादौ सत्तात्वे अतिप्रसंगात् [redacted]कर्मादिवृत्तितावच्छेदेन गुणसामानाधिकरण्याभा
ववत्यां सत्तायां वर्त्तमानत्वान्न तथा [redacted] तथा सति विशिष्टसत्तात्वे प्रागुपदर्शितदिशा च धूमत्वाद्यव्याप्तिप्रसंगात् तथाप्यतिरि
क्ते यद्धर्मविशिष्टहेत्वधिकरणवृत्तित्वं न वर्त्तते तत्त्वं साध्यासमानाधिकरणवृत्तिस्वविशिष्टाधिकरणवृत्तित्वसामान्यक
त्वं स्वविशिष्टाधिकरणवृत्तितावत्साध्यासमानाधिकरणकत्वं वेति फलितार्थः सत्तात्वविशिष्टसत्ताधिकरणकर्मादिवृ
त्तित्वस्य साध्यासमानाधिकरणे कर्मत्वादौ सत्त्वान्नातिप्रसंगः कर्माद्यन्यत्वविशिष्टसत्तायाश्च [redacted]न कर्मादिवृत्तित्वान्नातिप्रसंगः
एवं च मेयत्वादेरपि केवलान्वयिसामानाधिकरण्यावच्छेदकत्वोपपत्तिः [redacted]वृत्तिमत्वादिकमेव तत्र व्याप्तिः तद्ग्रहस्तु मे
यत्वादिनेति [redacted] व्याप्तिविरहितवृत्तितया गृह्यमाणेन रूपेण व्याप्तिग्रहासंभवात् [redacted]अन्यथातिप्रसंगात् साध्यतावच्छेदक
संबंधेन साध्याधिकरणे येन येन संबंधेनावर्त्तमानत्वे हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेत्वधिकरणेपि तेन तेनैव संबंधेन तत्पात्वे वो ध्वंसा
दीत्वधूमत्वादेर्वारणीयत्वे तु स्वसमानाधिकरणतादृशधर्मान्तराघटितत्वेन विशेषणीयं सामानाधिकरण्योपादानात्
धूमप्रागभावत्वादिसंग्रहः तदघटितत्वं च तद्विषयकप्रतीतिविषयत्वं स्वरूपसंबंधविशेष एवावच्छेदकत्वं [redacted]एव २८

नत्वतिप्रसक्तमवच्छेदकमिस्यपि संगच्छते अन्यथा अतिप्रसक्तो अनतिरिक्तत्वस्याप्रसक्तत्वेन तन्निराकरणायोगात् विरु
द्धयोस्त्वभावाभावयोरधिकरणे एकस्य एकेन संबंधेन वृत्तिर्विरुध्यते अतस्तत्रावच्छेदकभेदापेक्षा अतएव व्यभिचारि
णि साध्यतदभावसामानाधिकरण्ययोर्विरुद्धयोरुपपादनाय योपाधितदभावावच्छेदकावनुमन्यन्ते न्यायाचार्याः सत्ता
त्वेतु गुणाभावस्यैव गुणस्यापि न सामानाधिकरण्यावच्छेदकं विरोधात् अव्याप्यवृत्तेश्च कपिसंयोगादेरधिकरणे वृक्षादौ
तदभावस्य संयोगेन च वह्नेरधिकरणे महानसादौ समवायावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावस्य सत्त्वेनाविरुद्धत्वात् वह्नि
मति संयोगेन वर्तमानस्य धूमादेर्वह्न्यभाववति स्वावयवे संयोगेनावर्त्तमानत्वाच्च एतादृशस्थले धूमत्वादेर्न साध्यसामा
नाधिकरण्यावच्छेदकत्वविरोधः व्यभिचारधीरप्येतद्व्याप्तिबुद्धौ विरोधिन्येव तत्र भेदविशिष्टस्य साध्यानधिकरणवृत्ति
त्वग्रहे तदवच्छेदेन साध्याधिकरणावृत्तित्वग्रहायोगात् अस्तु वा एतन्मते हेतुवृत्तिधर्मस्य सामानाधिकरण्यानवच्छेद
कत्वमेव व्यभिचारः तद्धीरेव साक्षाद्विरोधिनी व्यभिचारांतरधीस्तु परंपरयेति नीलधूमत्वादिकं तु गौरवान्नावच्छेदकं
एवं च लघुघटत्वादिकमेव सामानाधिकरण्यावच्छेदकं व्याप्तिः नतु तत्सहचरितं कंबुग्रीवादिमत्त्वादिकं तेन च गुरुणा

श्रि
२९

पि रूपेण व्याप्तिग्रहे कथायां हेतो रूपन्यासे चानुयोगः प्रकारान्तरव्याप्तिवादिनामपि समाधानः एवं द्रव्यं रूपादिस्यादौ सकल
गुणासाधारणस्य गुणत्वस्य द्रव्यादिसाधारणस्य गुणासमवेतत्वे सति द्रव्यसमवेतत्वस्य वा एकस्यावच्छेदकत्वसंभवेन
बहूनां रूपत्वादीनामपि न तत्त्वं विरुद्धधर्मद्वयाधिकरणयोऽप्येकस्येकेन संबंधेन वृत्तौ कथं विरोधः कथं वा द्रव्यत्वादौ
साध्ये हेतुत्वेन विशिष्य रूपादेः प्रयोगः तथा परामर्शाद्वा अनुमितिरिति तु विभावनीयं [smudged]तु पञ्चमे विशिष्टहेत्वधिकर
णत्वं साध्याधिकरणताया अवच्छेदकं सधर्मो व्याप्तिः ग्रंथस्तु धूमस्य धूमवतः धूमत्वं धूमवत्त्वं वह्नेस्तु वह्निमत्त्वमित्या
दिप्रकारेण व्याख्येयः अत्र चावच्छेदकत्वेन स्वरूपसंबंधविशेषः विरुद्धदिक्कालावच्छिन्नवृत्तिकस्य न्यूनदेशकालवृ
त्तिकादेरप्यधिकरणतायां तदसंभवात् तुल्यवृत्तिकधर्मद्वयाधिकरणतयोर्मिथोऽवच्छेद्यावच्छेदकभावस्य निर्णीतुमश
क्यत्वात् साध्यन्यूनवृत्तित्वं न्यूनवृत्तिकधूमादेरव्याप्यतापत्तेः किं त्वनतिरिक्तवृत्तित्वं स्वान्यूनवृत्तित्वं कृत्स्नमिति यावत्
अतो न केवलान्वयिन्यव्याप्तिः अत्र च यदन्यूनवृत्तिसाध्यं तत्त्वं स्वव्यापकसाध्यसंबंधित्वपर्यवसन्नमपेक्ष्य गौरवं
परमवशिष्यते तच्च ग्रंथकार एवाग्रे विवेचयिष्यतीत्याहुः उपाधिनेति विशेषणतामापन्नेनोपाध्यनुप्रवेशेने २९

त्तियावत् वन्ह्यावार्द्रेंधनप्रभववह्नित्वेन रासभार्द्रेंधनादौ तथाविधवह्निविशिष्टत्वेन धूमसंबंधे [redacted] ऽवच्छिद्यमाने तथा
विधवह्नेरप्यनुप्रवेशात् रासभत्वादिकं तु निवेशितेन वेत्यन्यदेतत् अत्र च दुर्दिने हवन्निस्तेहं वास्पर्शादित्यत्र विनाप्यु
पाधिप्रवेशं शीतत्वेन शीतान्यत्वेन वा साध्यसमानाधिकरणतया साधनव्यापकतया वा स्वयमनुपाधिना केवलेन विशे
षणीभूय वा शीतान्यस्पर्शत्वेन चोपाधिनास्वत एव स्पर्शे साध्यसंबंधोऽवच्छिद्यत इत्युपाधिनैवेति नियमेन तात्पर्यं
परं तु मुमुक्षुरस्य साधनतावच्छेदकस्यानवच्छेदकत्वमात्रे यत एव सोपाधौ साधनतावच्छेदकातिरिक्तं नियतमवच्छेदकमत
एव तद्विशेषस्तत्रोपाधिरिति वदंतीत्याह अत एवेत्यादि अत्रावच्छेदकत्वं सामानाधिकरण्येन तत्त्वं चान्यूनवृत्तित्वं व्या
पकत्वमिति यावत् तदधिकरणांतर्भावेन न साध्यविशिष्टसाधनतावच्छेदकावच्छिन्नसाधनवत्त्वव्यापकत्वाधिकरणतात्क
त्वपर्यवसितार्थः निरुक्तविशिष्टसाधनव्यापकत्वमिति तु निष्कर्षः इत्थं च सत्तायां द्येकव्यक्तिहेतुनिष्ठद्रव्यत्वादिसामा
नाधिकरण्यव्यापकसामानाधिकरण्यप्रतियोगित्वघटितत्वादौ नातिप्रसंगः न वा द्रव्यं जन्यत्वेन तत्सत्त्वादित्यादौ द्रव्यत्वा
सत्ता दिविशिष्टसत्ताद्यव्यापकस्पर्शवत्त्वादावप्रसंगः स्नेहस्पर्शान् द्रव्यं [redacted] दित्यादौ शीतस्पर्शान्यत्वस्नेहान्यत्वादेर्वा

श्री

णयत्नेत्यादि साध्यविशिष्टसाधने विशेषणं साध्याभावविशिष्टसाधनासामानाधिकरण्येन व्यावर्तकं साध्याभा
३० शि ववैशिष्ट्यनिरूढसाधनवद्वृत्तीतियावत् द्रव्यं सत्वादित्यत्र सत्ताया अभेदेपि गुणकर्मान्यत्वेनाव्याप्तिः द्रव्यकर्मान्य
त्वे सति सत्वादित्यत्र गुणान्यत्वादौ साधनतावच्छेदकस्य अनवच्छेदकत्वेनानाधयपरं तन्निन्नत्वमुक्तं न तु विवक्षि
तमेवतत् वैयर्थ्यात् इदं दधिजन्यं वाद्धान्न इत्यादौ दधित्वाद्यव्याप्तेश्च प्रकृतसाधनतावच्छेदकावच्छेद्य प्रकृतसाध
ननिष्ठसाध्यसंबंधितावच्छेदकत्वपूर्वदलार्थः अनवच्छेदकत्वं च तस्य साध्याभावविशिष्टसाधनवृत्तितया तद्विशिष्ट
[illegible] साधनस्य साध्याभाववद्वृत्तित्वेन साध्याभाववत्तद्विशिष्टसाधन वत्वेनेतियावत्
तेन धूमवान्मेयवत्त्वादित्यादौ मेयानवच्छेद्यसाध्यसंबंधाप्रसिद्धिः गुणवद्गुणकर्मान्यत्वे सति जातिमत्त्वादित्यादौ जातित्वा
दिघटकनित्यत्वादेर्वैयर्थ्येन विशिष्टस्यानवच्छेदकतया गुणकर्मान्यत्वादेरुपाधितापत्तेश्चेति निरस्तं अवच्छेदकत्वं
च सामानाधिकरण्येन तथा च साध्यविशिष्टस्य साध्यसंबंधितानवच्छेदकसाधनतावच्छेदकावच्छिन्नसाधनस्य व्यापक
त्वमर्थः पर्यवस्यति उपदर्शितशीतस्पर्शान्यत्वादिवारणप्रयत्नेत्यादि तत्र साधनतावच्छेदकविशिष्टेसाधने विशेष ३८

साध्यशून्यात्व्यावृत्तौ वैयर्थ्यं यत्सामानाधिकरण्यविशिष्टप्रकृतसाधनत्वं साध्याभाववद्वृत्तिनिवर्तितं इति यावत्
साध्याभाववविशिष्टप्रकृतसाधनाधिकरणसामान्यात् साध्यविशिष्टप्रकृतसाधनाधिकरणसामान्यस्य व्यावर्तकमित्तिस
मुदायार्थनिष्कर्षः केचित्तु विशेषणं समानाधिकरणं तथा च सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्यायेनावच्छिद्यते अवच्छेद
कीभूतसामानाधिकरण्यप्रतियोगीति यावत् अवच्छेदकत्वं चेहान्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं गुरोरप्युपाधिसामानाधिक
रण्यस्याक्षतमेव यद्यपि प्रत्यक्षमुद्भूतरूपान्महानित्यद्रव्यत्वादित्यत्र महत्त्वस्यानियतसमवेतत्वस्य च वक्ष्यमाण
लक्षणाक्रान्तस्योपाधेः सामानाधिकरण्यं साध्यसामानाधिकरण्यन्यूनातिरिक्तवृत्ति तथापि हेतुनिष्ठसाध्यसामाना
धिकरण्यस्य हेतुनिष्ठयत्सामानाधिकरण्यं अन्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं विवक्षितं सत्त्वनिष्ठद्रव्यत्वसामानाधिकरण्य
स्यतन्निष्ठकर्मान्यत्वसामानाधिकरण्यमतिरिक्तवृत्ति गुणान्तदभावावच्छेदकावच्छिन्नवृत्तिकत्वात् पृथिवीत्वादिसा
मानाधिकरण्यं न्यूनवृत्ति जलादौ तदवच्छेदकावच्छिन्नवृत्त्यत्यन्ताभावप्रतियोगित्वात् साध्यव्यापकतासङ्केतावुपाधि
त्वधारणाय साधनतावच्छेदकभिन्नेनेति तदनवच्छेदार्थकमित्याहुः ननु सर्वत्र सोपाधौ सर्वेणोपाधिना साध्यसं

त्रि

३१ बंधोऽवछिद्यत इति न नियमः अयं प्रत्यक्षो मूर्त्तत्वादित्यादौ उद्भूतरूपवत्वादेः तदसंभवादित्यत आह अत एवेति यत
एवोद्भूतरूपवत्वादेर्न तथात्वसंभवः अत एव तत्र तादृशनियमवादिमते लक्षणमिति साधनाव्यापकत्वमिह
मा साध्याववच्छिन्नसाधनव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वं तादृशसाधनासमानाधिकरण्यं पर्यवसितं तेनोपदर्शितोऽद्भू
तरूपवत्वादौ नातिप्रसंगः अयं प्रत्यक्षो द्रव्यत्वादित्यादौ घटत्वादावतिव्याप्तिः साध्यव्यापकत्वेन विशेषणे च सप्तमो मि
द्दा त्रातनयत्वादित्यादौ शाकपाकजत्वाव्याप्तिरतउक्तं साधनावच्छिन्नेत्यादि साध्याभावसंबंधि निविष्टस्य संबंधस्या
वच्छेदकभेदं विना अनुपपद्यमानस्यावच्छेदकीभूयोपपादनमुपाधिफलं तदसमर्थानां चोपदर्शितोऽद्भूतरूपव
त्वादीनां नोपाधिभावः संभवतीत्याह व्यभिचारिणीति व्यभिचारः सपक्षविपक्षवृत्तित्वं अपविपक्षगामित्वं रूपव्य
भिचारोन्नयनं तेनोपाधिफलं तच्चोद्भूतरूपवत्वादीनामप्यस्तीत्यत आह अत एवेति यत एव साध्यसंबंधितावच्छेदकरू
पं व्याप्तिः सोपाधौ तु स्वाभाविकं हेतुतावच्छेदकं न तत्साध्यसंबंधितावच्छेदकमत एव स्वसमीपवर्त्तिनि स्वसमानाधिकरणे
व्यभिचारिणि हेतौ स्वनिष्ठसाध्यसंबंधितावच्छेदकरूपलक्षणं व्याप्तिसंक्रामकतया साध्यव्याप्यत्वेनोपाधित्वमाचार्यै ३१
रनुमन्यत इत्याह अत एवेति साध्यन्यूनवृत्तावुपाधिव्यवहारं दूषणोपेक्षरूपस्य वाच्यतयाऽउपाधिपदस्य योगरू

दिव्यवस्थापनेन निराकृते लक्षणं त्विति लक्षणं दूषणे यथैकं रूपं साध्येति अत्र साध्यव्यापकत्वमात्रं विवक्षि
तं तावतैव साधनवति तद्व्यतिरेके साध्यव्यतिरेको यत्र न संभवात् साधनवति व्यापकनिवृत्त्या साध्यसाधनसंबंध
निवृत्तिसिद्धावर्थात्साध्यनिवृत्तिः सिध्यतीति प्रकारान्तरप्रदर्शनाय परं तथाविधोक्तिः हेत्वाभासान्तर्भूतत्वेनानुपाधित्वव्यव
हारं निरस्य योगेनाधिकरणेनेति निरस्यति विषमेति प्रवृत्तिनिमित्तं यौगिकं व्यभिचारोन्नायकत्वमेवेत्येवकारेण
योगानादरं सूचयति उपाधित्वं उपाधिपदप्रवृत्तिनिमित्तं उपाधिता उपाधिपदवाच्यता योगादरे तु लाघवात्
साध्यव्यापकतामात्रे रूढिरिति भावः ॥ ॥ ॥ असिद्धस्वरूपं निरूप्य परमतनिराकरणपूर्वकं स्वमतेन तद्ग्रहोपा
यमभिधातुं प्रथमं प्राभाकरमतमुपदर्शयति सोपाधिसाध्यादिना दर्शनानां प्रत्येकं हेतुत्वं मिलितानां वा मेलनमपि स्वरूपतो
व्यापारतो वा आद्ये दर्शनानामिति द्वितीये व्यापारान्तरेति क्रमिकाणामपि स्थिराणामस्थिराणामपि सहोत्पन्नानां मेल
नमस्तीति उभयमुपात्तं तृतीयमाशंक्य निराकृतं नचेति व्यापकसामानाधिकरण्यात्मिकायां व्याप्तौ साध्यसामाना
धिकरण्यांशस्य प्रथममेव गृहीतत्वात् अगृहीतव्यापकत्वांशग्रहे सहचारदर्शनजन्यसंस्काराणां हेतुत्वं वाच्यं
तच्च न संभवति भिन्नविषयकत्वादित्याह समानेति असत्त्वगृहीतमेदं ज्ञानद्वयं न तु वैशिष्ट्यावगाहीति भावः नत

न व्याप्तिग्राहकं व्यभिचारादर्शनं व्यापारं तथा सहकारी व्यभिचारादर्शनसहचारदर्शनसहकृतस्तर्क एव व्याप्तिग्रा
हकः भूयोदर्शनं तु क्वचित्तर्कप्रवृत्तौ उपयुज्यत इति निर्गलितं नैयायिकम[illegible]तमाशंक्य निराचष्टे न चैवमिति [illegible]
२ [illegible]न्तत्तन्मूलकौ व्याप्त्यंतग्राहकस्तर्कावतार इति भावः तर्हीति कथं व्याप्तिप्रत्यक्षं प्रतितर्को हेतुः तत्तु स्मरणमिति न व्य
भिचारावकाशः विनानुभवं स्मरणायोगात् न जन्मांतरीणः सः जन्मांतरेपि पर्यनुयोगतादवस्थ्यात् अनादित्वेन च परि
हारः परतोपि विचारयिष्यते न[illegible]ति मानाभावात्तर्कस्य च हेतुतासिद्धेः यद्विचारगृहीतस्य चारगृहीतपुरोवर्त्तिसंसर्गक
स्य वा प्रत्यासत्तित्वे अतिप्रसंगः तदा पुरोवर्त्तिनि तद्ग्रहो दृश्यतां न तु सामान्यत्वेनेत्याह नन्विति साध्यव्यापकत्वं साध्यसमा
नाधिकरणाभावप्रतियोगित्वं तद्ग्रहः साध्याधिकरणैकव्यक्तिवृत्तितया गृह्यमाणस्य तादृशव्यक्त्यंतरग्रहं विना न संभ
वतीति भूयोदर्शनापेक्षा तदाहितसंस्कारो बहिरिंद्रियमात्रस्य सहकारि मनसोपि वा आद्येन व्यापारं विनेति द्वितीयेना
[illegible]ति परिशेषात् साध्यसाधनसंबंधग्रहकातिरिक्तानपेक्षग्राहकत्वात् उपाध्यभावग्राहकस्यापेक्षणीयत्वादसिद्धिं नि
रस्यति तथापीति उपाधिस्मरणादित्यादि नन्वेवमसन्निकृष्टादिहेतुकानुमितिर्न स्यात् उपाधियोग्यानुपलंभविरहाद ३२

तथाह नव्यकारोक्ति तथा च व्यवहारस्य हेतुरेवानुमितिहेतुः तच्चोपाध्यभावत्वेन ज्ञानमुपाधिस्मरणादस्त्यादि तु तत्कारण
प्रदर्शनपरं अभावत्वं चेदमिह नास्तीति प्रतीतिसाक्षिकः स्वरूपसंबंधविशेषः अतिरिक्तपदार्थो वेत्यन्यदेतत् एवंचो
पाध्यभावत्वेन ज्ञानेऽधिकापेक्षानवारयामइतिभावः व्याप्तिस्वरूपेसंशयाभावआपाद्यते निरुपाधिसंबंधत्वरूप
व्याप्तित्वेन वा आद्येइष्टापत्तिः द्वितीयमपि किमुपाधिस्मरणादिकं विना तत्समवधाने सति वा संबंधग्रहे आद्ये किंचिद्ध
मानइति तथा च तद्ग्रहमात्रं न तु तदभावत्वेनापि ग्रह इति समानप्रकारकनिश्चयाभावात् संशयोनानुपपन्न इति भावः
द्वितीये ज्ञानप्रामाण्येति प्रथमेति सत्युपाधिस्मरणाद्याविव्यादि तथात्रापीति सर्वत्रासंभावादावित्यर्थः अवगत इति
स्वरूपकीर्तनमात्रं महानसइत्यस्य अग्निचित्वादि महतिकार्यौ योग्यायोग्यो ऽन्नत्स्वरूपसामान्यत इतरेयोग्ये वन्हौ ताद
श प्रतियोगित्वसामान्यतदितरय्पस्यैतान्योन्याभावयोर्योग्यत्वादिति भावः नप्रतियोगितावच्छेदकमिति न धूमसामान्यस
मानाधिकरणतादृशाभावप्रतियोगितासामान्यावच्छेदकमित्यर्थः अव्यसाधनाव्यापकव्याप्यत्वाभावः साध्येऽधिक
रणस्वरूप एव एवं साधननिष्ठसाध्यसंबंधे साधनतावच्छेदकातिरिक्तावच्छेदकत्वाभावोपीत्यनुशयानो येन रूपेण ज्ञा

शि
३२

वा व्याप्तिरनुमितं गतद्विशिष्टज्ञानसकृद्दर्शनगम्यासामानाधिकरण्यमात्रस्य तु तथाभावेन वारयामद्साशयेनाह [redacted]ति विशेषण
ज्ञानसाध्यत्वात्सामग्रीसाध्यत्वाद्वा [redacted] उपलक्षणमेतत् उपाधेरयोग्यस्यापि संभवादुपाधिसामान्यतद्धतोर्धूमादिसामा
न्यतद्धतोरिवात्यंतान्योन्याभावयो[redacted]र्योग्यतया प्रत्यक्षेण ग्रहीतुमशक्यत्वात् [redacted]योग्योपाधिव्यतिरेकग्रहण एवानुमा
नांगं अयोग्योपाधिग्रहेप्यनुमितिप्रसंगात् यथाश्रुतं दूषयति [redacted]योक्तमित्यादिना व्यभिचारेत्यादि [redacted]च प्रत्यक्षेणात्य
संशयस्यापि प्रतिबंधकत्वमाद्यव्यभिचारशंकायास्तथात्वाभिधानं अन्यथा पुनरसाधारणत्वकारणमेलकरूपसाम
ते ग्री प्रतिबंधिकाबाधा विवेचितं चेदं प्रत्यक्षमणिदीधितौ वक्ष्यते चाधिकमुपरिष्टात् [redacted]साधनगोचरसाध्या
भाववद्वृत्तित्वग्रहाभावो हेतुरिति न युक्तं केवलान्वयिनि यथा तथाप्रसिध्या ग्रहाप्रसिद्धेः खंडशः प्रसिध्यादिकचित्तादृश
भ्रमसंभवेपि सर्वत्र तथा भ्रमे मानाभावात् अत एव साध्यतावच्छेदकगोचरहेतुमन्निष्ठात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्व
ग्रहोपि प्रत्युक्तः सकलसाध्यतावच्छेदके तादृशग्रहे मानाभावात् तथापि साध्यतावच्छेदके तत्पुरुषीयतादृशावच्छेदक
त्वग्रहस्य विषयतया अभावः तद्विषयत्वाभावो वा तत्पुरुषीयव्याप्तिग्रहे हेतुः वस्तुतो व्याप्तेः साध्यसाधनभेदेन भिन्न ३२

तयाविशिष्टस्यैव कार्यकारणभावः तथा च साधनं यत्र साध्याभाववद्वृत्ति साध्यतावच्छेदकं साधनवन्निष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेद
कभिन्नत्वादिकमेकविधमनेकविधं वा व्यभिचारज्ञानं प्रसिद्धं तत्र यथायोगं तदभावः पुरुषनिष्ठो व्याप्तिग्रहे हेतुः अत एवैकविधव्यभि ष
चारज्ञानविरहेपि अन्यविधव्यभिचारज्ञानात् व्याप्तिधीप्रतिरोधः एवं च क्वचित् व्यभिज्ञानस्याप्रसिध्यात् तदभावस्याहेतुत्वेपि
न क्षतिः प्रसिद्धयाः साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वादिबुद्धेः समानविषयतया तदभावबोधविशेषे ननु त सानुरोधे
तिदि थाकल्पनं न वयं वारयामः यदि तत्तत्प्रकारादिनिवेशो न विशेषेण पर्यवस्येदिति व्याप्तिश्च धूमादि व्यापकवन्हिसमानाधिकरणवृ
त्तिधूमत्वादिकं तादृशसामानाधिकरण्यमात्रस्य रासभादिसाधारण्यात् अत्र व्यापकत्वांशग्रहे व्यभिचाराग्रहः समानाधिकरण
वृत्तित्वांशग्रहे विशेषणतया सामानाधिकरण्यस्य ग्रहो हेतुरिति मंतव्यं साध्यसंबंधितावच्छेदकरूपवत्त्वलक्षण व्याप्तिग्रहे
स्व विशेषणतया संबंधग्रहो हेतुरित्यपि केचित् यत्तु विरुद्धे सहचारभ्रमेण व्यापकत्वभ्रमदर्शनात् सामान्यत एव सहचार
ज्ञानं हेतुरिति तन्न असिद्धत्वात् विरुद्धेपि व्यापकत्वसामानाधिकरण्ययोः ग्राहकसामग्रीक्रमयौगपद्याधीनग्रहक्रमयौग
पद्यं न तु मिथः कार्यकारणभावः इदं पुनरत्रावधेयं यथा विद्यमानमपि वन्हित्वं व्यवहितविप्रकृष्टरासभादिदेशनिष्ठाभा

शि
३४

वप्रतियोगितावच्छेदकत्वं न गृह्यते अभाववदेशाविप्रकर्षादिना ग्राहकाभावात् तथा धूमवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदक
त्वसत्वेऽप्यग्रहसंभवात् नानुपलब्धेः प्रतियोगिसत्वविरोधित्वादिलक्षणायोग्यतेति न तत्सामान्याभावो लौकिकप्रत्यक्ष
गम्यः परं तु कथंचित् विरोधस्फुरणादिवशात् धूमत्वादेर्गृहीतो धूमनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावो वन्हित्वा
द्यनुपनयमर्यादया गृह्यते [illegible]वानुमानादिना व्यभिचारग्रहेऽपि न व्याप्तिधीनिरासात्मनि साधारणो वा दोषविशेषाजन्य
दुपनीतभाने संशयादिसाधारणस्य निश्चयात्मनो वा विपरीतज्ञानमात्रस्यैव प्रतिबंधकत्वात् तत्तद्भावो देशांतरवृत्तित्वसंभाव
नाविरहादिवशाद्गृह्यमाणो वन्ह्यभाववद्वृत्तित्वाभावो धूमत्वाद्यवच्छेदेन गृह्यते लाघवादिति वदंति ॥ ॥ हुताशनरासभादिप
दार्थसार्थस्यान्वयव्यतिरेकयोरन्वयव्यतिरेकौ धूमस्योपलभमानोऽवश्यमेतेषामन्यतमं कारणं धूमस्येत्यवधार्य संदि
ग्धे किमेतानि सर्वाण्येव कारणानि किं वा कानिचित्तथा कानिचिन्नेति तत्र चयस्य व्यतिरेकेऽपि इतरेभ्यस्तथाविधेभ्यो धूमोत्पत्ति
मुपलभते तस्याहेतुत्वमवधारयति यथा रासभादेः यस्य च व्यतिरेके तादृशापरसकलान्वयेऽपि धूमानुत्पत्तिं पश्यति तस्य कार
णत्वमेव निश्चीयते यथा वन्हेः तत्र चाकारणकत्वसंदेहो विरोधिताभावाद्यन्त्र्येन तर्केण निवर्त्यते तादृशतर्कमाह धूमउ ३४
त्वादिना अनुसंधेयमवश्यं कार्यकारणभावग्रहः तदधीनत्वाद्व्याप्तिबुद्धेः सामानाधिकरण्येनान्वयव्यतिरेकग्रहात् आय

भावस्यार्थं वह्नेर्धूमहेतुमत्त्वाभावं गृह्णात् तत्तस्यैव व्याप्यत्वावच्छेदकत्वात् विपर्यये तत्कोटिमात्रपर्यवसायिनश्च तर्कस्य तदभावकोटिकशं
कानिवर्तकत्वं अन्यथा धूमो यदि वह्निजन्यो न स्यात्तदा वह्न्यजन्यो न स्यादित्यादेरपि तत्त्वापत्तेः तथा पर्यवसायित्वाच्च कचिद्धि
शेषतो व्याप्यत्वा सामान्यतो व्याप्यस्य कस्यचित्पक्षधर्मताबलात्तत्सिद्धये च अत्र वन्ह्यसमवहितान्यत्वेन पक्षो विशेषणीयः विशेष
णत्वेनोपस्थिते विशिष्टाभावबुद्धौ विशेष्याभावमात्रावलंबनात् तथोपस्थितिविरोधि चावन्हेरित्यादिशंका दूषणगेनिरसनीयं ॥
वस्तुतो वन्ह्यजन्यमपि वन्हिसमवहितजन्यं वन्ह्यसमवहितजन्यं संभवतीति वन्हिजन्यत्वपर्यवसितं वन्हिसमवहितजन्यत्वं वा
च्यं तथा च घटादौ व्यभिचारवारणायापादककोटिप्रतियोगिविशेषणार्थकं सत्यंतं अजन्ये अजन्ये च नांतरीयवन्हिके व्यभिचार
वारणाय जन्य इति तदर्थस्तु वन्ह्यसमवधानकालीनवन्हितत्समवधानेतरयावत्कारणजन्यत्वं तथाविधयावत्कारणक
त्वमिति यावत् तथा च वन्ह्यसमवहितजन्यत्वे सति वन्ह्यसमवधानकालीनवन्हितत्समवधानेतरयावत्कारणको न स्यादिति
पर्यवसितोऽर्थः वस्तुनांतरीयवन्हिके व्यभिचारवारणायापादककोटावेव विशेषणं सत्यंतमर्थः स च वन्ह्यघटितसामग्र्यजन्य
त्वमिति मम प्रागुक्तदसिद्धेः अन्यथा बाधादूर्मीशंकादुष्टापत्तिपर्यवसितानतीया पुनरापादकाद्यप्रसिद्धिपर्यवसायिनी अवन्हेः

त्रि
३५ वह्निमूल्यात् तदुपादानमिति करणव्युत्पत्त्या तदीयकार्यप्रयोजकताज्ञानपरं तादृशान्वयव्यतिरेकानुविधानज्ञानपरं वा अग्रे
तनमपि स्वक्रियापदं तत्परमेव तत्सादेः शंकाप्रतिबंधकत्वेनानाभावात् कारणताग्रहोत्तरकालीनत्वाच्च यद्यपि च एतावता धू
मत्वावच्छिन्नं प्रति वह्नेर्जनकत्वेनायातित्तृणारणिमणिन्यायेन वैकल्पिककारणतायामपि तथात्वसंभवति तथापि विशेषयोः का
र्यकारणभावग्रहः तर्केण तद्विरोधिशंकायामपनीतायां जायमानः सामान्यव्यभिचारानिर्णयादनुगतागुरुविशेष[illegible]रूपांतरानुप
स्थितिसाधव प्रतिसंधानादिवशात्सामान्यत एव तत्परिच्छिनत्ति प्रामाणिकोऽचत्तथैवान्वयव्यतिरेकौ फलबलेन चलाघवज्ञानादिमूल्या
याएव सामान्यव्यभिचारशंकायाः प्रतिबंधकत्वं कल्प्यते परंतु धूमत्वावच्छिन्नस्य वह्न्यजन्यत्वेन अन्यत्वविशिष्टस्य यथाश्रुत वह्नि
समवहिताजन्यत्वस्य व्यतिरेक एवापादनीयः तत्रोक्तन्यायेन तादृशवह्नियुक्तकारणकलापजन्यत्वग्रहेण तद्व्यतिरेकजन्यत्वशंका
निरासात् वह्निविरहेऽपि निरतिशयस्यैव तादृशसमूहस्य धूमजनकत्वसंदेहस्यैव तथाविधधूमानुत्पाददर्शनेनैकायोगात् तादृशस्यैव च
क्वचिद्वह्निं क्वचिच्चेतरदसाध्यजनकत्वसंभावनायाम् क्वचित् धूमानुत्पादप्रयोजकत्वेनावधृतस्य वह्निविरहस्यैव तथाविधसमू
हसत्त्वे धूमानुत्पत्तिसामान्यं प्रति लाघवात्प्रयोजकत्वनिर्णयेनापनाम्नसैव प्रकृतग्रहं वह्निः वह्निसमवहितस्य उपादानं अत्र च
नियमव्यवच्छेदस्य वह्निसमवहितानुपादानस्य प्रयोजकेतदजन्यत्वज्ञाने परंपरया वह्निसमवहितोपादानस्य वाप्रयोजकेन तता ३५

सर्वं [redacted] अन्वयव्यतिरेकानुविधायित्वस्य ज्ञानमेव विशेषदर्शनं तथा शंकाप्रतिबंधकं तदेव तर्कघटकं नहि द्रष्टुं गृहीतान्वयव्यति ता
रेकं हेतुमिति [redacted] यादृच्छिकस्य तदनुविधानस्य व्यभिचारित्वान्नियतस्य चोक्ताभेदसंपादकत्वादिति वदंति तच्चिंत्यं केचित्तु कार्य
कारणभावग्रहानंतरं व्याप्तिग्रहाय व्यधिकरणस्य जनकत्वशंकानिरासार्थमयं तर्कः तथा च धूमो यदि समानाधिकरण्यातिरि
क्तप्रत्यासत्त्या वह्न्यजन्यत्वे सति समानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्या वह्निजन्यो न स्याद्वह्निजन्यो न स्यात् प्रत्यासत्त्यन्तरस्याजनकत्वात् तादृ
शजन्यत्वं च प्रत्यासत्त्यन्तरशालिवह्निसत्वेपि धूमानुत्पादादिना ग्राह्यमिति इदमेव च वाचोभंग्या परे परिष्कुर्वंति धूमो यदि वह्न्य
नधिकरणदेशानुत्पत्तिकत्वे सति वह्न्यधिकरणदेशोत्पत्तिको न स्यात् जन्यो न स्यात् तादृशानुत्पत्तिकत्वे ग्रहस्य धूमानुत्पत्तिप्र
तिवह्निसंबंधाभावस्य प्रयोजकत्वेनाप्युपस्थितत्वात् लाघवाच्च तादृशसंबंधाभावस्यैव तथात्वावधारणादिति तच्चिंत्यं
मित्रास्तु परं प्रति व्याप्तिग्रहोपाये प्रदर्शनीये व्यभिचारशंकानिरासहेतुत्वेनोपदर्शिततर्के मूलशैथिल्यादिशंकोच्छेदकं तत्प्रति
बाधापादकमुपदर्श्यते मे वंशांकिष्ठाः तथा सति तत्कार्यार्थिनया तत्र तत्कारणे तत्व प्रवृत्तयो व्याहन्येरन् यदाह न त्वेवं संभ
वति स्वयं वन्ह्यादिकमिति प्राहुः तच्चेति न तत् व्यभिचारादर्शनं व्यभिचारज्ञानसामान्याभावः अयोग्यत्वादिसंदेहेपि श
ङ्कादिनाअर्थनिश्चयात् अतो तर्कस्य हृष्ममित्यपि केचित् ननु वस्तुतो व्याप्तिसत्वेन तर्कोभासात्प्रमाभ्रमयोरुत्पादानुत्पादाभ्यां व्य

शि
३६

भिचार इत्यत आह विशेषदर्शनेनेति तथा च यथा तस्य बोध्यतदभाववद्विशेष्यकत्वे सत्यसत्यत्वेन तथा तर्कस्यापीति अत्र च सत्यत्वादि
संपादकेधर्मिणो बोध्यादिमत्त्वे बोध्यादिमद्धर्मिसंनिकर्षे वा तात्पर्यं लाघवात् तर्कस्य व्यभिचारेण हेतुतायास्स्वयमेव दर्शितत्वाच्च अथ
विपरीतज्ञानानंतरं प्रत्यक्षेण निवर्तकत्वेन विशेषदर्शनस्य हेतुत्वं तत्र तर्कस्यापीति चेत् अस्तु तावदापाततस्तथा तथाप्यन्यत्र कु
प्तप्रामाण्यादिप्रयोजकादेव तत्र प्रामाण्याद्युपपत्तौ न तस्यापि विशेषतः कारणत्वं गौरवात् उक्तं च विशेषणज्ञानस्य विशिष्ट
ज्ञानकारणत्वमते सर्वत्र विशिष्यसंबद्धासंबद्धविशेषणज्ञानमेव प्रभाभ्रमप्रयोजकत्वमिति वदंति तत्र प्रमाणेनेति इदमनादि
सिद्धत्वज्ञानस्य प्रयोजकत्वमभिप्रेत्य परार्थानुमानाभिप्रायेण वा अनुमानत्वात् व्याप्तिग्रहाधीनप्रवृत्तिकत्वात् व्यभिचारादि
शंकेति द्वारेणाच्च द्वारिणो नान्यथासिद्धिरिति भावः अनुमानमात्रमिति अनिश्चितसाध्यपक्षकेसर्वत्र संभवित्वात् पक्षेसा
ध्यनिर्णये अनुमानवैफल्यात् उपाधित्वेन स्वव्यभिचारेण साध्यव्यभिचारोन्नायकत्वेन अनुमात्रोच्छेदकता [redacted] ज्ञानमेव मान
साध्यव्यापकता बुद्धिविरुद्ध्यादित्याशंकायामाह अपि चेति करवन्नीति परमतेनेदं स्वमते न तु वायुवादौ स्पर्शादिना रूपादिसाध
ने शक्यतिरिक्तविशेषणप्रक्षेपेण वा तद्बोध्यं॥ ॥ ॥उक्तव्याप्तीति प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वविशेषणविरहेण ३६

लाघवात् नच संयोगवच्छेदस्यापि संयोगाभावस्येव हेतुसामानाधिकरण्यग्रहेऽप्यनुमितिदर्शनात्तत्रापि तदवश्यं
निवेशनीयमिति चेल्लाघवं नचैवं प्रतियोगिसामानाधिकरण्याद्यनुपस्थितौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानव
च्छेदकत्वग्रहेऽप्यनुमितिर्न स्यात् नच प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेनाज्ञायमानायां वृत्तौ हेतुसमानाधिकरणाभावास्त
त्प्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावग्रहो हेतुरिति वाच्यं तादृशाभावग्रहेऽपि न हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदक
त्वेन रूपेण प्रतियोगिसमानाधिकरणतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वग्रहे तदसंभवात् नापि प्रातिस्विकरूपेण
जन्मसहस्रेणाप्यसंभवात् नापि रूपान्तरेण वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य धूमसामानाधिकरण्यभ्रमेऽपि वह्नि
त्वानवच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं वह्नित्वमिति ज्ञानेऽप्यनुमितिप्रसंगात् नच
हेतुसमानाधिकरणत्वेन ज्ञायमान इति वाच्यं वह्नित्वे धूमसमानाधिकरणासमानाद्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वभ्र
मेऽप्युक्तरूपेण तथाग्रहसंभवात् धूमाधिकरणान्तरानुपस्थितौ वह्नित्वेनासंभवत्वादौ च तादृशभ्रमोत्पादेऽपि गसमादेरिवव
ह्नेरप्यनुमानाच्च एवं वह्नित्वावच्छेदेन स्वत्वाभावभ्रमदशायां तु स्वप्रतियोगिकावह्नीतरप्रतियोगिकाभ्रये धूमस

शि
३७

मानाधिकरणाभावात्तत्प्रतियोगितानवच्छेदकं वन्हित्वमिति ग्रहेपि [redacted]वं प्रतियोग्यसमानाधिकरणहेतुसमानाधिकरणाभा
वप्रतियोगितावच्छेदकत्वग्रहविरोधिग्रहविषयत्वेन तेषां तादृशावच्छेदकत्वग्रहविरोधित्वेन तद्बुद्धीनां वा अनुगमात् विरु
णद्धि हि सामान्याभावबोधोपि सामान्यघटितविशेषवत्वबुद्धिं सत्यां हि घटो नास्तीति बुद्धौ जातायपि नीलो घटोस्तीति बोधानुदया
त् तत्कस्य हेतोः तद्विशिष्टप्रतियोगिमत्ताबुद्धिं प्रति तदवच्छिन्नाभावबुद्धेः विरोधित्वात् अवगाहते च नीलघटवत्ताबुद्धिरपि घ
टत्वविशिष्टमद्वत्तां [redacted]कावच्छेदकतत्वयोरन्योन्यात्यन्ताभावबोधयोरुपसंग्रहः हेत्वाभासे च वक्ष्यमाणरीतिरिहाप्यनुसं
धेया [redacted]च साध्यतावच्छेदकस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वग्रहान्नानुमितिः [redacted]तादृशावच्छेदकत्वग्रहाविरोधित्वमपि
निवेशनीयं अन्योन्याभावस्याव्याप्यवृत्तित्वपक्षे तु सुतरां विशेषणादानमिति [redacted]वं तथाप्यन्योन्याभावे प्रतियोग्यवृत्तित्वस्यै
व विशेषणत्वं न प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधभेदानुधावनमतो लाघवमिति यथाश्रुतग्रंथानुरोधिनः [redacted]त्तु अन्योन्यात्यंता
भावगर्भव्याप्तेरेकतराग्रहेप्यन्यतरग्रहादनुमितेरनुभविकत्वात्तदुभयज्ञानमेव हेतुः इन्द्रियसंयोगादिवच्चविशिष्टैव कार्य
कारणभावान्न व्यभिचारः [redacted]तु यद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनोपस्थितोऽभावो धर्मितागत्वमाणः साध्यवत्वबुद्धिं विरु
णद्धि तद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावसामानाधिकरण्यावगाहिनो ग्रहस्य विरोधित्वेन व्याप्तिबुद्ध्योरननुगम नीयाः प्र ३७

तिबधीतादृशसाध्यतावच्छेदकत्वं तान्योन्याभावग्रहेऽसाध्यवत्ताबुद्धिं केवलान्वयिस्थले च भ्रमरूपस्यैव तद्ग्रहस्य प्रसिद्धिरिति नवीनं साध्यता कथंचित्
वच्छेदके साधनसमानाधिकरणान्यो भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वावगाहि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यवत्त्वे च साधनसमानाधिकरणा
न्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वावगाहियो ग्रहस्तद्विरोधित्वं साध्याभाववद्वृत्तित्वसाध्यवदन्यवृत्तित्वोभयावगाहिग्रहविरोधिता
दिकं वा अनुगमकं वाच्यं केवलान्वयिनि प्रसिद्धिः पूर्ववदनुसंधेया अधिकं च हेत्वाभासे वक्ष्यमाणरीतिरिहाप्यनुसंधेया ग्रंथस्तू
पलक्षणपरः अनौपाधिकत्वमात्रव्यवच्छेदाय दुष्टत्वानौपाधिकत्वे तल्लक्षणमिति वदंति व्यभिचारज्ञानस्य व्याप्तिधीहेतुत्वात्
व्याप्तिग्रहप्रतिबंधकग्रहविषयत्वेन व्यभिचारस्याभासत्वे सोपाधिकत्वस्यानंतु न साक्षाद्व्याप्तिधीविरोधिविरोध्यविषयकत्वात् किंतु
व्यभिचारधीद्वारा वक्ष्यते चानुमितेः तत्कारणज्ञानस्य वा साक्षाद्विरोधिन एवाभासत्वमिति निरुपाधित्वज्ञानं तु न व्याप्तिधीहेतुः प्रमा
५५ णाभावात् तथात्वेऽप्युपाधेराभासत्वायोगाच्च इदं पुनरिहावधेयं यदन्योन्याभावस्याव्याप्यवृत्तित्वे प्रतियोग्यवृत्तित्वविशेषितं तद्वृत्ति
लक्षणस्य संयोगसाध्यके व्यभिचारित्वमिति व्याप्तिः संयोगान्योन्याभावस्य केवलान्वयित्वात् व्याप्यवृत्तिसाध्यके स्वव्यापकसाध्य
सामानाधिकरण्यं व्याप्तिः अव्याप्यवृत्तिसाध्यके तु स्वव्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकात्यंताभावेन तादृशरूपविशिष्टा
वच्छिन्नप्रतियोगिताकान्योन्याभावेन समं सामानाधिकरण्यमिति स्मृतिसंस्कारजन्यज्ञानविषयत्वादिकेवलान्वयिसाध्यकेषु

ग्रि
३८

कागतिः [redacted]स्वाधिकरणयत्किंचिद्व्यक्तिवृत्तिधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यवत्कत्वं
यद्धर्मविशिष्टाधिकरणयत्किंचिद्व्यक्तिवृत्तिधर्मानवच्छिन्नप्रतियोगिताकान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यवत्कत्वे सति तद्ध
र्मविशिष्टवत्त्वं वा तत्त्वमिति [redacted] [redacted]किं यथा कपालितसंबंधेन हेत्वधिकरणत्वं विवक्षितं साध्यतावच्छेदकसंबंधेन वा आद्ये गुणः
स्पंदत्वादित्यत्रातिव्याप्तिः गुणत्वस्य स्वरूपसंबंधेन स्पंदवृत्तितया तद्गुणत्वस्य स्पंदनिष्ठतादृशान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वा
त् द्वितीये समवायेन जातेः साध्यत्वे मेयत्वादावतिव्याप्तिः जातिमन्मेयव्यक्तिनिष्ठतादृशान्योन्याभावप्रतियोगितायाः जातिमत्त्वेनानव
एवं च्छेदात् जातिशून्यमेयव्यक्तौ च समवायेन वर्त्तमानस्याप्रसिद्धत्वात् एतेन ग्रहोपि व्याख्यातः "अत्यंताभावगर्भलक्षणमपि दुर्वचं [redacted]
[redacted]हि प्रतियोग्यनधिकरणीभूतहेत्वधिकरणनिष्ठात्यंताभावे स्यादिगर्भमव्यापकमेव संयोगादिसाध्यकद्रव्यत्वादौ स्वाधिकरणय
त्किंचिद्व्यक्तिवृत्तिप्रतियोगिकात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणहेतुमत्त्वमित्यत्रापि
पूर्ववत् गुणःस्पंदत्वात् जातिमान्मेयत्वादित्यत्रातिव्याप्तिः एवं स्वप्रतियोगिनिष्ठाधेयत्वानिरूपकहेत्वधिकरणवृत्त्यत्यंता
भावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणहेतुत्वमित्यत्राप्युत्पत्तिकालावच्छेदेन जन्यानां द्रव्याणा
मजन्यानां च प्रलयावच्छेदेन संयोगनिष्ठाधेयत्वानिरूपकत्वोपगमे संयोगसाध्यकद्रव्यत्वे कालपरिमाणे च हेतावव्याप्तिरि ३८

तिकृतं पक्षविशेष[illegible]मिति साध्यसमानाधिकरणयत्संबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं व्यापकत्वसमानाधिकरणतत्सं
बंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वकत्वं स्वसमानाधिकरणयत्संबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं व्यापकसाध्यसमाना
धिकरणतत्संबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वकत्वं स्वसमानाधिकरणः सर्वेऽपि तद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणस्तद्धर्मावच्छिन्नसा
मानाधिकरण्यं साध्यसामानाधिकरण्याभावव्यापकतावच्छेदकस्वसामानाधिकरण्यसामान्याभावत्वकत्वं वाव्याप्तिः अत्र च साध्य
ल तावच्छेदकसंबंधेन साध्याधिकरणं हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेत्वधिकरणं तद्वृत्तित्वं च [illegible] एकसंबंधेन विशेषणता विशेषे वा बोध्यमिति
[illegible]॥ ॥ ॥ प्रसंगात्सामान्यलक्षणां व्यवस्थापयितुमाह व्याप्तिग्रहश्चेति सामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिरिति पक्षे पर्वतीयधूमे वह्निव्याप्ति[illegible]नु
प्तिविशिष्टधीर्न पर्वतीयवह्निव्याप्तिग्रहं विना स च सामान्यलक्षणां विना नेति कल्पितव्याप्तिविशिष्टलक्षणे पोद्घातो पीत्याकूतः अत्र च सामा
न्यं लक्षणं स्वरूपं यस्या इत्यर्थे सामान्यमेव प्रत्यासत्तिः सामान्यं लक्षणं निरूपकं यस्या इत्यर्थे तु तज्ज्ञानं तत्राद्यमाह सा चेंद्रियेति इंद्रियेण
संबद्धं धूमादि तस्य विशेषणं तद्विशेष्यकज्ञानप्रकारीभूतधूमत्वादिरित्यर्थः विशेषणतेत्यत्र भावार्थो न विवक्षितः तत्र विशेषणता यस्या
इति बहुव्रीहिर्वा संबद्धपदस्यैव वा परं परासंबद्धः तत्संबद्धविशेष्यकज्ञानप्रकारोऽर्थः तथा च सैव विशेषणतेत्यर्थः अत्र च बहिरिंद्रिय
स्य धर्मिणि लौकिकः संबंधः ज्ञानस्य तदिंद्रियजन्यत्वे च नियामकं एवं चाणुत्वेन यत्किंचिदणूपस्थितावपि सकलाणुगोचरो मानसो बोध

शि
३९ इतिव[redacted] [redacted]नधूलीपटलेधूमत्वभ्रमेणवह्निव्याप्तिग्रहेतत्रासत्ताधूमत्वेनधूमेषुव्याप्त्यग्रहात् धूमदर्शनाद्वह्न्यनुमितिर्नस्यात् हेत्वभावे
नपरामर्शानुरोधात् [redacted]पधर्मितादोषवशान्नयेनागृह्यमाणेनस्मरणप्रकारीभूतवासामान्येन गृह्यमाणेनवालौकिकसन्निकर्षवि
गमेपिचाक्षुषत्वानापत्तिरितिपर[redacted] सामान्यंचसखंडाखंडभेदेनद्विधासखंडंचाखंडमेवपरंपर्याप्तसंबद्धंप्रत्यासत्तिः येनसंबंधेनें
द्रियसंबद्धेसामान्यंज्ञायतेतेनसंबंधेनाधिकरणानांप्रत्यासत्तिरि[redacted] [redacted]यत्रनानाधिकरणप्रत्यासत्तिरेकव्यक्तिर्घटादिस्तत्प्रागभावादि
र्वाऽनित्यःप्रत्यासत्तिः तत्रतदभावदशायांतयाप्रत्यासत्याज्ञानानुदयप्रसंग इति[redacted] तत्रापिनव्यक्तिद्वाराप्रत्यासन्नस्यघटत्वादेरेवप्र
सामान्य त्यासत्तित्वात् एतदस्वरसेनैववाद्वितीयपक्षमाह[redacted]वेति अतिरिक्ता इंद्रियसंबद्धेतादृशंज्ञानात्मिका अतीताद्यनुरोधात्सा
मान्यज्ञानमेवप्रत्यासत्तिः अपेक्षणीयंचतदिंद्रियकरणकत्वद्धर्मवत्त्वबोधसामग्र्यंतरं अतएवांधतमसिसौदामिनीसंपातज
नितेपिद्रव्यप्रत्यक्षेचरमंनचाक्षुषोनिखिलद्रव्यसाक्षात्कारसंतानइतिगुरवः इयंचधर्मविषयकंज्ञानंधर्मिणांप्रत्यासत्तिः इतरा
नुपहितविषयकंज्ञानंतस्य अतएवसुरभिचंदनमित्यादौसौरभत्वादेरपिभानमिति ततःस्मृतासेति धूमसमानाधिकरणात्यंताभावा
प्रतियोगिवह्निसमानाधिकरणवृत्तिधूमत्वंवह्निमन्यावृत्तित्वंयावह्निसंबंधितावच्छेदकरूपवत्त्वंवाव्याप्तिः एकैवसासर्वधूमसा
धारणीतिभावः [redacted]प्तेर्गगनालेवुपर्वतीयवह्नेरसन्निकर्षेतत्सामानाधिकरण्यग्रहायोगादन्यदीयवह्निसामानाधिकरण्यस्यच ३९

तत्राभानांगीकारे भ्रमसापत्तिरिति द्रष्टव्यं गवादिपदेष्वपीति शक्त्यनुभववशाच्च स्मरणे हेतू हेतुमान्वा कार्यबोधः नैवं जातिशक्ति
वादविरोधः जातौ व्यक्तौ च शक्तिः परं तु जातिविषयत्वेनैव ज्ञाता व्यक्तिं स्मारयति अनुभावयतीति तदर्थादिति वक्ष्यमाणत्वात् अत एव
संदिग्धान बहुव्रीहिणा पश्चादिलिङ्गादिपदाभिप्रायेण परीक्षावेलायां कथितं विशेषणज्ञानस्याधेति न च पक्षतावच्छेदकज्ञानजन्यतया
सिद्धसाधनं यद्वह्निविशिष्टज्ञानं तत्तद्विसाध्यमिति सामान्यव्याप्त्यादरात् अभावत्वप्रतियोगित्वयोरप्यनुपस्थितयोरप्रकारत्वात् वह्नि
विशिष्टज्ञानत्वेन तद्वह्निविशिष्टज्ञानत्वेन वा तज्ज्ञानजन्यत्वसाधनाद्धि विशिष्टवैशिष्ट्यस्याभ्युपगमवादः वस्तुतो विशेषणतावच्छे
दकादीनां युगपदिन्द्रियसन्निकर्षाभावात् दर्शनं प्रत्यक्षं अनुमित्यादिस्तु तादृग्व्याप्त्यादिग्रहात् अत एवानेकव्यक्तिकद्रव्यत्वादिविशेष
णतावच्छेदकानुमित्यादौ तज्ज्ञानार्थं न सामान्यलक्षणादरः अस्तु वा दंडीत्यादिप्रत्यक्षे दंडत्वादिना दंडसंयोगवानित्यादौ च दं
डसंयोगत्वादिना वा यत्किंचिद्व्यक्तिज्ञानं कारणं दृष्टान्ताभावादिति विशेषणज्ञानत्वेन हेतुत्वस्य विशेष्यज्ञानादिकारणत्वाप
त्त्यामानाभावेन च निरस्तत्वादिति एतेनास्तु वा विशेष्यज्ञानमपि कारणं अन्यथा च निर्विकल्पकमपि सामान्यलक्षणया सार्वज्ञा
पत्तौ तस्यास्तु अजनकत्वे तु तत एव बाधकान्न कारणमिति निरस्तं अप्रसिद्धधूमवत्त्वादि धर्मिज्ञानस्य संशयहेतुत्वानंगीकारेपि सं
शय एव धर्मिभानार्थं सा स्वीकार्या धर्मितावच्छेदकप्रकारकज्ञानस्य प्रत्यासत्तित्वाभ्युपगमे तु विवादात् तद्धर्मप्रकारकज्ञानस्य तद्

शि
४० र्तोऽत्र यत्र सामान्ये लोपगमात् अत्र वदंति प्रसिद्धधूमे धूमत्वेन व्याप्तिज्ञानं तद्धूमत्वेन वा आद्ये संशयोऽसिद्धः द्वितीये धूमत्वावच्छे
स देनैव व्याप्तिग्रहस्य तद्विरोधित्वेनानुपपन्नः कथमन्यथा पृथिव्यादिरूपे वायुत्वाभावव्याप्यतानिर्णयेपि रूपं वायुत्वाभावव्यभिचा
रीन वेत्यादिसंशयः अनतिरिक्तसंभावनया तथाविधेषनश्चोपस्थितानामनतिरिक्तानां विशेषदर्शनाक्रांतं तया अतिरिक्तांतरो
पस्थितये अवश्यं सा स्वीकरणीयेति वाच्यं यतो रूपेषु नातिरिक्तत्वसंभावना तेषु विशेषदर्शनात् नाप्यतिरिक्ते रूपत्वसंभावना
रूपान्तरं न रूपं द्रव्यान्यत्वयोः सादृश्यं न रूपं प्रसिद्धरूपभिन्नं यद्रूपभिन्नं द्रव्यं रसादि वा तत्सर्वं न रूपं रूपत्वाभाववद्वेत्यादिविशेषद
ज र्शनेन तस्योच्छेद्ययोगात् तदानीं चोक्तसंशयस्य सर्वजनानुभवसिद्धत्वाद् अतिरिक्तसंभावनाया गौरवेणाप्रयोजकत्वाच्च तस्मात्तत्रैव धू
मे रूपे वा धूमत्वरूपत्वावच्छेदेन व्याप्तेरग्रहाद्व्यभिचारसंशयो युक्तः यत्तु सामान्याभावभानार्थं सा स्वीकार्या तां विना सकलतत्प्रति
योगिज्ञानासंभवादिति तन्न न त्वभावज्ञानमात्रे लौकिकप्रत्यक्षे वा प्रतियोगिज्ञानं कारणं तव सामान्यलक्षणया रूपत्वादिना च भाने व्य
र भिचाराज्ज्ञानाभावाच्च अनेवंरूपत्वादिनोपस्थितेन मत्सिभावत्वाभावत्वसंशयः तेजोभावत्वेनोपस्थितेन रयोगात् प्रतियोगिविशेषितत
त्ज्ञानं तु विशिष्टवैशिष्ट्यबोधमर्यादां नातिशेते सकलप्रतियोगिविषयत्वं तु तस्यासिद्धं प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वेपि प्रतियोगितावच्छेदक
विशिष्टयत्किंचित्प्रतियोगिज्ञानादेव तत्संभवात् यावत्प्रतियोगिज्ञानत्वेन गौरवेण हेतुत्वात् न च तदभावबुद्धौ तज्ज्ञानत्वेन हेतुत्वाद्या
वत्प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वमर्थादायातमिति वाच्यं मानाभावात् ध्वंसप्रागभावात्यंताभावाः प्रतियोग्यादित्रयप्रतियोगिकाः द्वया ४०

ग्रहेप्येकग्रहादेवगतत्वात् इत्यभ्युपगमाच्च अंधकारस्तु तेजोविशेषसामान्याभावो नाभावसमुदायः यावत्तदभावानामेकत्रासंभवात् अ
ननुगमादेरवाच्च तेजोविशेषत्वादिनानस्यतेजःसामग्र्याश्च विरहे तेजोविशेषात्यंताभावप्रागभावादीनां प्रत्येकं सत्त्वाभ्युपगमात् प्राग
भावप्रत्ययोपि प्रतियोगिवृत्तिघटत्वादिप्रकारकत्वान साध्यः न प्रतियोगितामपेक्षते अयं घटो भविष्यतीत्यादिप्रत्यक्षं प्रतियोगि
विशेषितं प्रागभावमवगाहते नच प्राचीनास्तत्प्रतियोगिनः तत्प्रतियोगिकत्वावगाहने च भ्रमत्वं नचानागतघटप्रत्यासत्त्यंतरमस्ति सामा
न्यप्रत्यासत्त्या घटत्वेनानुभूतस्मृते चनंतरालंबने च चरमकारणकूटसामग्रीव्यंग्यः प्रागभावो वाच्यः अन्यथा तत्प्रत्ययात् त
स्याभ्नस्वरूपसत्त्वाः स्वरूपेण वा ज्ञातायास्तथात्वे अतिप्रसंगात् व्याप्यत्वेन गृहीतायाः तथात्वे वाच्ये तथा च तद्धेतुका प्रागभावस्यानु
मितेरेव तावत्कालं प्रागभावस्यासत्त्वेन प्रत्यक्षायोगाच्चेति वाच्यं यादृशकारणकलापानंतरं कार्योत्पादो दृष्टः तद्धेतुरेव व्यंजकत्वाभ्यु
पगमात् अनुयोगिताविशेषादिरूपप्रागभावत्वादेश्च क्वचिदप्यप्रतीतेस्तादृग्धेरणानुमानासंभवाच्चेति चेन्न भविष्यत्वं हि न प्रागभा
वप्रतियोगित्वं ध्वंसोभाविन्य अयं घटो भविष्यतीति प्रतीतिप्रसंगात् किंतूत्पत्स्यते भविष्यतीत्यादेः समानार्थकत्वात् वर्तमानप्रागभा
वप्रतियोग्युत्पत्तिकत्वं वर्तमानकालोत्तरकालोत्पत्तिकत्वं वा तत्त्वं नचेदमध्यक्षं उत्पत्तेरतींद्रियत्वात् इहायं घटो भविष्यतीत्या
दौ च तादृशोत्पत्तेर्देशविशेषः कालविशेषश्चाधिकरणत्वेन प्रतीयते नच प्रागभावस्य उत्पत्तिमत्त्वं वा अत एव कपालनाशजन्य
घटनाशस्य घटाद्यात्मकत्वात् प्रागभावस्यापि तत्र कपाले नेह घटध्वंसो भविष्यतीति बुद्धिः नवाभवनेश्वः समुत्पद्य प्रागणे पर

शि
४१ ष्योगमिष्यति मैत्रे प्रागसौ घटध्वंसो भविष्यतीति धीः अत्र च धात्वर्थानामुत्पत्तिः प्रत्याय्यते प्रत्ययेन च धात्वर्थनिष्ठतादृशप्रतियोगित्वं
तादृशकालीनत्वं वा नंक्ष्यति नश्यति नष्ट इत्यादौ च प्रत्ययेन च यथायथमनागतवर्तमानातीता चोत्पत्तिः तस्या एव च कालविशेषा
दिविशेषणत्वेनान्वय इति ध्वंसो भाविनाशके घटध्वंसो नंक्ष्यतीति नष्टे च नश्यतीति व्यवहारः स्यात् नश्यत्वं च नाशस्याविद्यमानत्वान्न
ष्ट इत्यादि न च तत्रातीतकालसंबंधित्वं वर्तमानत्वं वा निष्ठादेरर्थः चिरविनष्टेऽपि घटे दुर्विनष्टोऽधुनैवेति व्यवहारप्रसंगादिति परमार्थ?
कृतेऽविहिते नाख्याते नञ्स्तु वा? यथायथं भावमात्रं तत्प्रतियोगित्वं लक्षणं कर्तृत्वमात्रं प्रतियोगिनः [illegible] कर्ताऽभिधीयते कार्यानुत्पाद
दृष्टार्थाचाभावधीः सामान्यात्यंताभावमवगाहते न च प्रतियोगिसमवायिनि समवायावच्छेदेनात्यंताभावः तत्र प्रागभावः भाविनि नष्टे वा घटे
इह कपाले घटो नास्तीति प्रत्ययात् न ह्ययं घटप्रतियोगिकाभावमात्रमवगाहते यत्किंचित्घटवत्यपि तादृशप्रत्ययप्रत्ययप्रसंगात् परं तु
घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकं न च प्रागभावध्वंसौ तथा संभवतो वा तत्र कपाले ततः पूर्वं पर तत्र बहूनां घटानां नष्टत्वादुत्पत्स्यमानत्वाच्च
८ भावेकपालादौ कपट्टध्वंसादिरूपस्य तावुद्धिः अत्यंताभावस्य ध्वंसाद्यविरोधित्वादिति तेन तत्तदधिकरणस्वरूपादतिरिक्तादनुगतादभा
वादृश इहेदानीं घटप्रागभाव इति प्रत्ययो न लोकानां अयं जातो घट इति वदत्यघो घटध्वंस इत्यादि विलक्षणप्रत्ययवत्त्वेन च नाशोऽप्र
तिरिच्यतां ननु प्रागभावः पूर्वत्वतत्पूर्वत्वादिव्यवहारश्चातीतकालवृत्तित्वतदुत्पत्तिकालीनध्वंसप्रतियोगिकालवृत्तित्वविषयकश्च वा
३ स्तु दुःखात्यंताभावस्य स्वस्मिन्नुत्तरकालावृत्तिं दुःखसाधनध्वंसं वा समुद्दिश्य क्रियाविशेषेप्रवृत्तिरस्त प्रमाणं तत्र सिद्धं प्रयोजनमु ४१

दिश्यपुमांसः प्रवर्त्तते न तत्प्रवृत्तेर्वैवत्तसिद्धिः उक्तनत्वपुनः स्वादप्रसंगस्तु लाघवात्कार्यादेः प्रतिबंधकत्वेनापि निरसनीयः तदुत्प
त्तिव्यवहारप्रलयमनंगीकुर्वतां मते स्वाधिकरणसमयध्वंसानधिकरणसमयसंबंधः तदुत्पत्तिः ध्वस्तलक्षणयोगस्य लक्षणयोगोजनि
मनेति लक्षणःसमयः तदंगीकारे तु क्वचिद्व्यपि यदीयसमयसंबंधे यत्समयवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वं नास्ति तस्य तत्समयसंबंधः सत्त्वादधि
करणलक्षणवृत्तित्वव्याप्यस्ववृत्तिध्वंसप्रतियोगिताकसमयवृत्तित्वं वा लक्षणत्वं च स्ववृत्तिध्वंसप्रतियो… ग्यनाधारसमयत्वं स्ववृत्तिध्वंस
प्रतियोगिप्रतियोगिकयावध्वंसविशिष्टसमयत्वं स्ववृत्तियावध्वंसविशिष्टसमयत्वं वा स्ववृत्तियावदभावविशिष्टसमयत्वं स्वस्वपूर्वव
र्त्तियावत्पदार्थविशिष्टसमयत्वं स्वपूर्वत्वं च स्वाधिकरणयावत्कालवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वं अन्यमात्रस्य कालोपाधित्वान्न दोषः योयत्का
लवृत्तिध्वंसप्रतियोग्यवृत्तिः तस्य तदुत्पत्तिमुत्पत्तिरिति केचिद् इति चेन्न वयमुपचीयन्ते किंचिदस्मात्कमिति एकदेशिनो वर्णयंति अपपटस्य
स्वानधिकरणेषु तंतुषु तदुत्पत्तिवारणाय सहत्वादीनां तंतूनां तत्तत्तंतुत्वेन तत्पटजनकत्वं वाच्यं तथा च लाघवादेकप्रागभावः कल्प्यते स च स्वाश्र
यएव प्रतियोगिजनक इति नातिप्रसंगः इत्थं च नैकत्र प्रागभावसिद्धौ प्रागभावत्वेन प्रतियोगिजनकत्वसिद्धौ तंतुकपटे पि तत्सिद्धिरिति चेन्न त्रि
चतुरेषु तंतुषु स्वत्वेषु संयुक्तेषु च तत्पटोत्पत्तिप्रसंगात् तावत्तंतुवृत्तेः पटस्य कतिपयविरहे कथमुत्पत्तिरिति चेन्न कार्यानुत्पादस्य विनाकार
णविरहमनभ्युपगमात् स्वामग्रीसत्त्वे अग्रिमक्षणे कार्यसत्त्वस्यावश्यकत्वाच्च तत्पटप्रागभावाश्रयावत्तंतुत्वेन तत्पटजनकत्वमिति
चेत् अवच्छेदककोटौ तत्प्रागभावस्य प्रवेशाप्रवेशयोः कारणत्वे प्रमाणाभावः परस्परसंयुक्तेषु कतिपयतंतुषु पटोत्पादेन न च तत्

तस्य घटप्रागभावव्याप्यत्वात्संयोगानामपि [redacted] तज्जनकत्वं कल्पितपर्यन्तसंयोगेषु ... व्यागतेषु वा पटानुत्पत्तिप्रसं ती
गात् तस्य घटप्रागभावमपेक्ष्य सएव पटो लघीयान् यावत्तानि हन्तेऽत्र [redacted] नद्वित्वादुत्पत्तिर्व्याख्याता [redacted] पुनः इहेदानीं घटध्वंस इति वदिहे
दानीं घटप्रागभाव इति साधारणमेव लोकानां प्रत्यक्षं कल्प्यन्ते तः तद्बलेन प्रागभावसामान्यलक्षणं च व्यवस्थापयन्तो वर्णय[redacted]ति अप्याप्य
वृत्तेः कार्यस्य द्वितीयक्षणे धारावाहनस्थले च प्राथमिकनिर्विकल्पकस्य [redacted] चतुर्थक्षणेऽनुत्पत्तिकारणामप एकावच्छेदादिना कार्याभावस्योत्त
रक्षणाभावस्य च कारणत्वं वक्तव्यं [redacted] चलाघवात्प्रागभावस्यैव कल्प्यते तत्स्वभावाधीनश्चतत्र्यादेशिकत्वमत्र देशनिर्णयः संयोगादीना
तौ [redacted] [redacted]नु सर्वत्र तत्संख्याविशेषाणां विशिष्य हेतुत्वाभ्युपगमेनैव तत्तद्व्योत्पादनियमसंभवेऽपि युगपदुत्पन्नेषु नित्येषु च त्रित्वादुत्पा
दनिया मकत्वेन प्रागभावः कल्प्यत इत्या[redacted]हुः [redacted] सानेच्छाद्वीनां कार्यकारणभावग्रहेण तदुपस्थितिं विना न चेच्छावृत्तिकाले ज्ञानेच्छा
दनियामकत्वेन प्रागभावः कल्प्यत इति अतो ज्ञानानान्तरसाक्षात्कार एव ज्ञानत्वादिना इच्छादिजनकत्वाना
साक्षात्कारो योग्यविभुविशेषगुणयौगपद्यस्यात्मनि निषेधात् अतो ज्ञानानान्तरसाक्षात्कार एव ज्ञानत्वादिना इच्छादिजनकत्वाना
दिकं गृह्णातीत्युपेयत इति [redacted] पौर्वापर्यापरिचयेऽपि स्वरूपग्रहेऽपि कारणत्वग्रहासंभवात् इच्छाकृत्यनुत्पादस्थले ज्ञानेच्छयोः
दिकं गृह्णातीत्युपेयत इति ... कृत्यनुसा
साक्षात्कारात् ज्ञानेच्छासामान्यव्यतिरेकनियतेच्छाकृतिव्यतिरेकग्रहे मनसा कार्यकारणभावग्रहस्य अवश्याभ्युपेयत्वात् कृत्यनुसा
साक्षात्कारात् ज्ञानेच्छासामान्यव्यतिरेकनियतेच्छाकृतिव्यतिरेकग्रहे मानसाक्षात्कारस्य स्मरणेन ज्ञानानुमानस्यासंभवात् विशत्वं गुल्यवच्छेदेन युग
ब दस्थले ज्ञानेच्छयोः कृत्यनन्तरं इच्छाकृत्योश्च समूहालंबनसाक्षात्कारस्य स्मरणेन ज्ञानानुमानस्यासंभवात् विशत्वं गुल्यवच्छेदेन युग
पद्दिशाविप्रयत्नोत्पादवत् इच्छाकृतिकाले ज्ञानोत्पादेऽप्यविरोधाच्च गोत्वे च गोनिष्ठाभावाप्रतियोगित्वेन समवेतत्वेन च विशेषितमपि ४२

शेषितं वा · गवेन एसमवेतत्वं व्याप्यतावच्छेदकं न तु सकलगोवृत्तित्वविशेषितं सामान्यलक्षणया धिग्रहो न तु मशक्यत्वात् [redacted]समानविषयकत्वे
ना[redacted] [redacted] समानप्रकारतामात्रस्य प्रयोजकत्वे क्वचिदेव रजतत्वप्रकारकेच्छा क्वचिन्नेति नियमो न स्यात् तादृशप्रकारताश्रय एव च तदुत्पा
दाभ्युपगमे कथमरजते रजतत्वप्रकारकेच्छानुपस्थितेवासंसर्गाग्रहोपि न नियामकः [redacted]असंसर्गाग्रहमपेक्ष्य लघीयसस्तद्विषयतामा
त्रस्यैव नियामकत्वप्रवृत्तिं सामान्यतस्त्वगादिच्छायां व्यवस्थितहेतुभावस्य तद्विषयकज्ञानस्य तत्प्रकारकत्वमवच्छेदकं कल्प्यते लाघवात् [redacted]
वासमानप्रकारकत्वेन व्यवस्थिते कार्यकारणभावे अतिप्रसंगभंगाय सामानाधिकरण्यमपि वा समानविषयकत्वमेव प्रत्यासत्तिः असंसर्गा
ग्रहादेः कारणतामपेक्ष्य समानविषयकत्वस्यावच्छेदककोटिनिवेशोपि लघीयान् कारणयथार्थत्वायथार्थत्वाधीनस्तु कार्यस्य तथाविधो विशेषः
[redacted]न रजतत्वप्रकारकेच्छायां तत्प्रकारकज्ञानं संवादिजन्यां तस्यां दोषाभावसहितं विसंवादिन्यां तु उपस्थितरजतभेदाग्रहसहितं हेतुरिति पर[redacted]
त्वद्विशापि च संवादिन्यामुपस्थितरजतभेदाग्रहस्यैव हेतुत्वौचित्यात् दोषाणां रजतभेदग्रहप्रतिबंधकतामभावमपेक्ष्य लाघव[redacted]ः सिद्ध ए
वक्तव्ये सुखत्वेन रूपेणेच्छा लाघवात् तत्प्रकारकेच्छायां तत्प्रकारकावच्छेदेन सिद्धत्वज्ञानमेव विरोधि न च तत्प्रकारकत्वे तत्सत्वे चोत्पत्तेस्तथाप्यनंगीका
रात् कथमन्यथा प्रोषितस्य ज्ञातकांतामरणस्य तत्कांतावलोकनाद्यविच्छा ज्ञानावलोकनादीनां सिद्धत्वज्ञानादतिरिक्तस्य चासत्वादित्यादि ब
हुतरमूहनीयं असिद्धत्वनिश्चयाभावापेक्षया लाघवादसिद्धत्वज्ञानमेव हेतुः न च सिद्धत्वेन ज्ञाते तत्संभवतीति असिद्धत्वज्ञानार्थं सामान्यलक्ष
णेति चेन्न विशेषरूपावच्छेदेन सिद्धत्वेन ज्ञाने एव सामान्येन रूपेण असिद्धत्वग्रहसंभवात् तदेकं ज्ञानं · ज्ञानद्वयं वेत्यन्यदेतत् सामान्यलक्षणाप्र

हत्वेनाप्यसिद्धत्वस्यानुमशक्यत्वाच्च [redacted]नु[redacted]सामान्यलक्षणां विनापि अयं कालः सुखप्रागभाववान् सुखोत्पादकालीनध्वंसप्रतियोगि
ना वा कालत्वादेतादृशकालत्वाद्वेत्यनुमादसिद्धसुखस्यैतदसिद्धत्वस्य च ज्ञानं सुलभमेव निपुणतरमुपपादयिष्यते चेदं शास्त्रमत्रैव दीधितौ
विवृतं पक्ष[redacted] [redacted]टः स इ[redacted] संशयसमानाकारो हि निश्चयस्तद्विरोधि घटो न वेति संशयश्च कोटितावच्छेदकघटत्वांशे निष्प्रकारकः न च ति
प्रमेयवानिति निश्चयस्तथा अत एव जातिमानिति निश्चयेपि घटो न वेति संशयः घटत्ववानिति निश्चयस्तु घटेतरावृत्तित्वविशिष्टघटत्वमव
गाहमानो घटान्यत्वासंदेहं विरुणद्धि पुरुषावृत्तिवक्रकोटरादिनिश्चयवत् पुरुषत्वसंशयं सामग्रीविरहादिति घट इति निश्चयं प्रति
घटत्वांशे निर्विकल्पकं ज्ञानं कारणं आत्तित्वादिना घटत्वज्ञानेपि तदनुदयात् सामान्यलक्षणायाञ्च सामान्यप्रकारकज्ञानजनकत्वनिय
मात् विशिष्टज्ञानसामग्रीसत्वात्॥ ॥इति सामान्यलक्षणारहस्यं॥ ॥प्रसंगादुपाधिं निरूपयन्नुमाह [redacted]प्याधीति सोपाधौ साध्यत्वसा
धनत्वेन संभवन्नित्यभिम[redacted]ति यो यद्व्यापकत्वे सति यद्व्यापकः स तत्रोपाधिरिति निर्गलितोर्थः व्यापकत्वाव्यापकत्वे एकरूपेणाविव
क्षिते [redacted]रूपाधेः साध्यव्यापकत्वं साध्यनिष्ठव्याप्तिनिरूपकत्वं सा च यावदुपाधिव्यापकव्यापककत्वरूपा नौपाधिकत्वज्ञानादेव ग्राह्या
उपाधिव्यापकयावदन्तर्गतस्योपाधेः साध्यव्यापकत्वग्रहः साध्यनिष्ठव्याप्तिग्रहादित्यन्योन्याश्रय इत्यत आह अनौपाधिकत्वेति
व्यापकत्वं व्याप्तिनिरूपकत्वं सा चानौपाधिकत्वग्रहात् गृहीतव्याप्तत्वविष्ठव्याप्तिज्ञानमप्यनौपाधिकत्वान्तरग्रहादित्यनवस्थेत्यत आ
ह अनौपाधिकत्वेति अन्योन्याश्रयपदमनवस्थापरमिति संप्रदायः अव्याप्यवृत्तीनां व्यापकत्वमुपपादयितुमाह प्रतियोगित्वेति

तदधिकरणानधिकरणत्वं तदधिकरणाधिकरणत्वविरोधिमत्प्रतियोगित्वं प्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगित्वं तद्धितिग्रहीतव्यं प्रतियो-
गिव्यधिकरणत्वेनाभावो विशेषणीय इति फलितार्थः अपनेति अनयोरसंकरो भेदशयिष्यते पक्षेतरेति पक्षः इतरो यस्मादिति बहुव्रीहिः
भावप्रधानश्च निर्देशः पक्षभितरयति व्यावर्तयतीति व्युत्पत्त्या तद्घटितधर्मवचन इत्यपि केचित् गाढत्वेन धर्मिणो व्यापकत्वमिति तु पर-
मार्थः अतएव अग्रे पर्वतेतरान्यत्वादित्यादि साधु संगच्छते इतरपक्षानुव्यापकाभावस्यैव व्यापकवेदन्योन्याभावस्यापि गमकत्वमाश्रित्य संग-
मनीयं व्यतिरेक इति यद्यपि व्यापकाभावमुद्रया गमकत्वेन तथाविधपर्याप्तेन दोषाय तथापि वास्तवतथाविधपर्याप्तम् न्यत्वं विशेषणं देयमित्यर्थः
अनुययोर्व्यतिरेकव्याप्तिः तयोरेव व्याप्यवृत्तिव्यति रेकिणोरन्वये व्याप्तिरिति नियमः इत्यव्यर्थविशेषणतया व्यतिरेके व्याप्त्यभावादन्वयेपि
न तथात्वं अतः साध्याव्यापकत्वेनाव्यनुपाधिरिति ननु अहेतुकत्वशरीरा हेतुकत्वयोर्व्यभिचारात् एवमपि संयोगादौ केवलान्वयिनि च साध्ये प-
क्षेतर तिव्याप्तितादवस्थ्याच्च वस्तुगत्येति तथा च पक्षे साध्यवत्तितद्भितरत्वं साध्याव्यापकं तद्रहिते बाधोन्नीतत्वादुपाधिरेवेति भावः यद्वि-
षयतया ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबन्धकत्वं तदेव प्रकृते उपाधित्वं वाच्यं नान्यदनुपयुक्तत्वात् तच्चेदृक्स्थं तदा नद्यत्र तथा पक्षेतरस्यापि
ग्रहादनुमितिमात्रोच्छेद इत्यभिप्रायवानाह अस्त्विति उपाधिमात्रमिति सत्प्रतिपक्षोन्नायकतया दूषकत्वमिति मते इतरथा-
नुपक्षाद्वृत्तेरुच्छेदो बोध्यः विपक्षेति विपक्षव्यावर्तकधर्मान्तरविशिष्टपक्षेतरत्ववारणाय निषेधद्वयगर्भता विपक्षाव्या-
वर्तकविशेषणानवच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वसाधनाव्यापकत्वशालित्वं तद्विवक्षितमित्याशंक्य पक्षेतरस्योपाधित्वमनंगीकुर्व

तन्न वस्तुतो व्याप्तिरभिहिता वस्तुतो दूषकतावीजकत्वस्य वत्तः तस्याप्युपाधित्वाभ्युपगमो वा रणाय च विशेषणे पाद्दान
दूषमपि नत्युक्तमित्यभिप्रायेणाह तथापीति नावनाकस्य साध्यव्यतिरेकोन्नयन क्षमसाध्यव्यापकत्वाभावस्य दूषकत्वात् दो
षोन्नयनोपयोगित्वात् अतिव्याप्तिरिति तदुत्तरस्येत्यादिः उपाधित्वाभावेपीति उपाधित्वानंगीकारेपीत्यर्थः दूषकतावीजस
त्त्वे च तस्योपाधित्वं दूषकतावीजं च न व्यभिचारोन्नायकत्वं अपि तु सत्प्रतिपक्षस्य तत्र नास्तीत्यतो न सदुपाधिरित्याशंकते
अपीति व्यभिचारोन्नायकतया व्यभिचाराद्युन्नायकतया अव्याप्यतया अव्याप्यत्वादिना अव्याप्यत्वं अव्याप्यत्वादि सत्प्र
तिपक्षांतरवदिति व्याप्तिपक्षधर्मतादृष्टबलस्य सत्वेन एकेनापि बहूनां प्रतिरोधसंभवात् बहुत्वस्याबलत्वात् प्रमाणान
ते बोधादौ बहुत्वमपि बलमुक्तं तन्न सत्प्रतिपक्षतायां किं त्वेकत्वांगभंगप्रसक्तौ बहुषु तत्कल्पने गौरवं एकत्र च लाघवमिति तन्न कौ
व्यापकतयेति नोपाधेः सत्प्रतिपक्षमुद्रया तत्र दूषणत्वसंभव इति भावः एवं सत्प्रतिपक्षोन्नायकतया दूषकत्वे बाधस्थानि
निश्चये असाधारण्यात् निश्चये च वैयर्थ्यात् माभूत्सोप्युपाधिरित्याशंकते नन्विति हेतुमतीति नचासंकीर्णे बाधस्थले व्य
भिचारः प्रतियोगिव्यधिकरणसाध्याभावस्यैवप्रकृते बाधत्वात् तदनभ्युपगमाद्वा आर्द्रेन्धनत्वं विनेति तत्समशीलं विना शुद्ध
साध्यव्यापकस्योपाधेरभावादित्यर्थः तेन भास्वररूपशून्यत्वादेः स्पर्शवत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकगुरुत्वादेः सत्वेप्यदोषः

[illegible]तद्व्यतिरेको नासाधारणः पक्षे साध्यस्यासिद्धौ पक्षाभावात् सिद्धौ तु तत्रैव पक्षे वर्त्तमानत्वादिति [illegible] पक्षमात्रवृत्तिरसाधा
रण इत्यभिप्रायात् अन्यथा व्यभिचारत्वभ्रमदशायां तथात्वमित्यपरे [illegible]को ऽप्रमितेजस्त्वाग्रहदशायां अप्रतीतसाध्यतदभा
वसहचारत्वरूपमसाधारण्य[illegible] असाधारणो हि साध्यसहचारग्रहप्रतिबंधेन व्याप्तिग्रहप्रतिबंधः व्यतिरेकव्याप्त्या
द्रे तु साध्यतदभावयोर्द्वयोरपि तद्विशेषात् सत्प्रतिपक्षो दूषकताबीजं [illegible] व्यतिरेकित्वाच [illegible]ः सत्प्रतिपक्षेत
दनव[illegible]काशात् अतः पक्षेतरेति —— सत्प्रतिपक्षोन्नायकतयोपाधिरेवेत्याह [illegible] एवं प्रागुक्तरीत्या
व्यभिचाराद्युन्नायकत्वस्य सत्प्रतिपक्षोऽनुद्भावनीयतापत्त्या सत्प्रतिपक्षोन्नायकत्वस्य च दूषकतायाम् बीजत्वेऽपाधे दूष
णत्वमेव न स्यात् बीजाभावादत आह तस्मादिति तदुक्तमुपाधे व्यभिचारशंके [illegible] भवतु वा पक्षेतरो नोपाधिः उपादी
यतां च नव्याः वृत्त्येव विवक्षाव्यावर्त्तकेत्यादिकं तथापि लक्षणमतिव्याप्तमेव अणवो जन्याः [illegible]णवो वा सकर्तृकाः कार्यत्वा
दित्यादौ अणुभिन्नत्वादौ ननु व्यभिचाराद्युन्नायकमात्रेणोपाधित्वे व्यापकव्यभिचारादावतिप्रसंग इत्यत आह [illegible]
स्यो नहपेण स्वव्यभिचारेण स्वव्यतिरेकेण वा दूषकतायां व्यभिचारस्य सत्प्रतिपक्षोन्नायकतायामतिप्रसंगेन भंजकायां
साध्यव्याप्यत्वस्य व्यर्थत्वात् साधनाव्यापकधर्मस्योपाधित्वे साध्यान्वयव्यतिरेकोन्नायकान्वय

व्यतिरेकशालित्वरूपं साध्यप्र [illegible] योजकत्वं नियाम कं अन्यथातिप्रसंगादित्याशंकते अपेति अभवतः
अ सतः [redacted] सतः [redacted] नचैवं पक्षेतरत्वेतिप्रसंगः न चापि पक्षेतरसाध्यवत्साहचर्यवत्ति प्रसंगात् विषमव्या
प्तस्यानुपाधित्वेयोगाभावं नियामकमाशंकते नन्विति उपस मीपवर्त्तिन्यादधातिस्वीयरूपमितिउपाधिः यद्धर्म
बोधकशब्दसमभिव्याहारेणचोपाधिपदं प्रयुज्यते तद्धर्मसंज्ञा मकत्वं तद्बोधयति यथास्फटिकलौहित्येजपाकुसुममु
पाधिरित्यत्र लौहित्यसंज्ञामकत्वात् प्रयुज्यते च शास्त्रे व्यापक बोधकशब्दसमभिव्याहारेण तत् यथा अत्र साधने सा
ध्युपाधिरित्यतो व्याप्तिसंज्ञामकत्वलाभः यदभाव इति अस्तितावह्निहेतावुपाधिर्नैहोपाधिरिति प्रतीतिः व्यवहारश्च
ता वालं व्यवेदं लक्षणं वाक्यं आवयद्दिसाधनेउपाधिव्यभिचारा व्यभिचारौ तद्व्याप्यत्वव्याप्यत्वे वा यदि यात्तेन संबं
धेन तद्वत्यवृत्तीएवतद्धालंबनमुभयथापिने हेतुरिति यदभावशब्देनापि तथैव वक्तुं शक्यत्वात् तदभावस्य च व्यभिचार
विरोधित्वं तत्सत्वेऽवश्यं व्यभिचारविरहः तद्विरहिणि धर्मे चावश्यं व्यभिचारसत्वे तत्सत्वेवश्यं व्यभिचारविरहः व्यभि
चारविरहिणि धर्मे चावश्यं तत्सत्वमिति याद्दृशस्याविरोधो न विषमव्यापकाभावस्य तत्सत्वेपि व्यापकएव व्यभिचा
रसत्वात् नापि विषमव्याप्याभावस्य साध्यएव तद्विरहेपि व्यभिचाराभावात् तादृशधर्मस्य चोक्तसंबंधेनोक्तसंबंध

स्वसाध्यत्र वृत्तिस्तत्रायमुपाधिः स एव चसोपाधिः अत एव तदभाववल्लक्षणमनौपाधिकत्वं व्याप्तिरिति गीयते विरोधघ
टकदलद्वये चैकैकस्य व्याप्तिशरीरघटकतादूषकता वा न स्यादिति उभयोपादानमिति सर्वसुं रिसमव्याप्ताकाशोभय
मात्रवृत्तिधर्मेणाकाशस्योपाधित्वं वारणीयं तदा यत्स्वं वृत्तिमत्त्वं बोध्यं अत्र व्यभिचारस्य घटकत्वे अशेषमियत्वपर्व्य
तिरेकिधर्मोपलक्षितं अथैतादृशोपाध्यभाववस्य व्याप्तिलक्षणत्वे यत्र व्यभिचारित्वेन तत्संभवस्तत्राति व्याप्तिः तस्यात्वं
तमसत्वेनाभावानिरूपणात्तु तत्र सत्सद्भावव्याप्तिरत आह व्यभिचारेति यस्य यद्व्यभिचारस्य यद्व्याप्यत्वस्य वा अभा
वः साध्यव्यापके व्यभिचारविरोधिससाध्यनाव्यापक उपाधिरित्यपि वदन्ति यद्व्यभिचारित्वाभावः साधने साध्यव्यभिचा
रभावापादकः ससाध्यव्यापकोपाधिरिति केचित् अनुपव्यतिरेक इति यद्व्यतिरेके अनुमितिप्रयोजकं रूपं व्यासादन्य
तमं [redacted] भयस्यैव यथा असिद्धिव्यतिरेके सिद्धिरित्यर्थः विरुद्धत्वादेरिति विपक्षमात्रगामित्वसपक्षविपक्षगामित्वल
क्षणाविरोधव्यभिचारयोरेकैकविरहेपि व्याप्तेरनियमादित्यर्थः यत्र पक्षे हेतुमति च साध्यं हेतुश्च पक्षावृत्तिः तत्रैकः प
क्षावृत्तिर्हेतुसमानाधिकरणः अपरस्तु पक्षनिष्ठसाध्यवति हेत्वसमानाधिकरणो हेत्वसमानाधिकरण एवोपाधि
त्तित्रसाधनपक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापका संकरो बोध्यः यथा घटः प्रत्यक्षो नित्यद्रव्यत्वाद्भूतत्वाद्वेत्यादौ साधना

यच्छिन्नसाध्यव्यापकमात्मत्वं पक्षधर्मो यदवच्छिन्नसाध्यव्यापकमुद्भूतरूपवत्त्वं प्रत्यक्षस्पर्शाश्रयत्वं वामित्योऽसंकीर्णोपाधिः
व्यावर्णोऽपि घटोऽयं द्रव्यत्वादित्यादौ गंधवत्त्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकं पृथिवीत्वादावतिव्याप्तिरुद्दृष्ट [redacted] नानेनरूपेण ज्ञातस्य
दूषकत्वमित्यनभाह र्धमेति धर्मेति विरुद्धस्थलीयोपाध्य [redacted] व्याप्तिरपि दृष्ट साध्याभावच्छिन्नेति साध्यावच्छिन्नेत्यर्थात्
साधनवतीतिविशेषणान्न व्यभिचारः ननु शुद्धसाध्यव्यापकस्थल एवासिद्धिशंकानिरासायावच्छेदकांशोऽविशेषणी
यः अखंडाभावस्य घटकतया च न वैयर्थ्यं येन रूपेणोपाधिना विशेषणवति न रूपावच्छिन्नव्यभिचारस्येव वा
हेतुत्वे शुद्धसाध्यव्यापकस्थले तु साध्यव्यापकव्यभिचारो व्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नधर्मतावच्छिन्नव्यभिचारो वा हे
तुरूपन्यसनीयः प्रायशस्तद्धर्मवत्तिकद्धर्मे विशिष्टसाध्यव्यापकव्यभिचारित्वस्य हेतुत्वेऽपि न वैयर्थ्यं अखंडाभाव
स्यातिरिक्तत्वात् वस्तुतस्तूपाधिनाऽसाधकत्वासाधनेऽपि न क्षतिः उद्भावितयावद्दोषैरेव तत्साधनीयमिति वि
यमाभावात् तद्धीनव्यभिचारेण तत्साधनसंभवात् संदिग्धोपाधिस्मरशीलश्च संदिग्धो व्यभिचार इत्यत आह
भेति केवलेति तथा च केवलस्यैव साध्यस्य व्यभिचारो व्यतिरेको वा जिज्ञासितो विरोधित्वात् ननु विशिष्टस्य श ४८

विरोधि स्यादिति भावः उन्दाम: विशेषणाव्यभिचारित्वे सति विशिष्टसाध्यव्यभिचारेण साधनीयः तत्र विशिष्टसाध्य
व्यभिचारे असिद्धा कुत्रचित्तायां तत्सिद्धये उपाधिरूम्भव्य इति नहीति प्रकृतानुमानविरोधित्वमुक्तसाध्यव्यभिचारसा
धकत्वादिति भावः वक्ष्यमाणरीत्या अवह्नित्वे साध्यव्यापकेनापि उपाधिना आह स्यैव साध्यव्यभिचारः साध
नीय इत्यत आह चेति पक्षधर्मावच्छिन्ने साहिकमुपाधिमात्रव्यभिचारो [illegible] उपलक्षकं गौ इति न प्राधान्येनोपाधिः
व्याप्त्यादि विरहेणाहेतुत्वात् पर्यवसितेति अत्र लक्ष्यतानियामकं दूषकताबीजं सत्यन्तिपक्षीनायकत्वं व्यभिचारोन्ना
यकत्वस्य तत्वे साध्यवत्पक्षावृत्तौ व्यभिचारोन्नायकेऽव्याप्तिः वक्ष्यमाणज्ञनकत्वोपाधेर्दूषकतापाताच्च नहि
त व्यभिचारेण हेतोः प्रकृतसाध्यव्यभिचारः शक्योन्नयनः बाधानवतारदशायां तादृशव्यभिचाराप्रसिद्धेः न च पर्यव
सितसाध्यव्यभिचारः साध्यव्याप्यताबोधविरोध इति नचैवमपि तत्रसद्धेतावुपाधिसंभवः मीमांसकमतेन तद्भि
धानात् शब्दः शब्दयोर्भावप्रधानत्वात् पक्षतावच्छेदकादेरुपाधिताबारणाय पक्षावृत्तित्वे सतीति विशेषणं यद्विचेति ए
तच्च स्वतंत्रकृतकत्वसाधनदशायां बोध्यं अनित्यत्वसाधनेऽपि प्रयोगिनयानुकूलकत्वसाधने द्वयोरपि संदिग्धत्वेन एक

शि
४७ तरव्यतिरेकस्यअन्यतरव्यतिरेकासाधकत्वात् एवं हीत्यादि असमवेतत्वेन द्रव्यासमवेतत्वेन वाअर्थान्तरवारणायसाधय
कस्य हेतोः साध्ये द्रव्यपदं नित्यद्रव्यवृत्तितायाः स्फुटतरसिद्ध्यर्थं द्रव्यसमवेतेअनित्यद्रव्यासमवेतत्वस्य नित्यद्रव्यसमवेत
त्वमादायैवपर्यवसानात् हेतौ चजन्यपदं परमाणुनित्यत्वासिद्धिदशायां आकाशादौ व्यभिचारवारणाय विशिष्टाभावस्य चाति
रिक्तत्वान्नवैयर्थ्यं नित्यमहत्त्वव्यावृत्तानित्ययावन्महत्त्ववृत्तिजातिपरिचयाय तदिति [illegible] तादृशजातौ प्रमाणाभावात् वै
भवापेक्षिकापकर्षव्यवहारस्याननुगतजातिभिरेव संभवात् तुल्यन्यायतयात्र्यसरेणुत्वापेक्षिकोत्कर्षयोगे कजात्यासंकरप्रसंगाच्च
[illegible] साध्योपाध्योर्व्याप्तिदार्ढ्यप्रदर्शनाय द्रव्यपदं गमकतानुतेन विनापि पर्यवसितसाध्यसमव्याप्तएवोपाधिरितिभ
तेनेदमितिकश्चित् ननुभवतां स्वसाध्यव्यापकस्यशब्दवदसमवेतत्वं कथं नोपाधिः अनवस्थाभियाकस्यचिन्निरवयवस्यस्पर्श
वतः सिद्धौ तत्समवेतद्रव्ये साध्याव्यापकत्वादिति चेन्न तुल्यं भवतापीत्यत आह किञ्चेति सोपाधौ सोपाधिनमानमिच्छते ननु
लभ्यं त्वमयोग्यतापक्षीयादृशं साध्यं सेद्धुमर्हति तद्व्यापकत्वे सति पक्षावृत्तित्वं पक्षे साध्यसिद्धिविरोधिव्यापकताशालित्व
ऊ मितियावत् स्वव्यतिरेकेण पक्षे साध्यसिद्धिविरोध्युन्नायकत्वमिति निर्गलितार्थः भवति च शब्दस्थभावनिरूपधर्महिते शब्देअ
नित्यत्वाभावसिद्धिः प्रपोक्तसाध्यसिद्धिविरोधिनी तथासाधनादिमति इंधनाद्यवच्छिन्नसाध्याभावसिद्धिरपि वस्तुतस्तुपक्ष ४७

धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वे सति पक्षावृत्तित्वमेव विरोधित्वं सिध्यति च विशेषणवति विशिष्टसाध्यव्यापकव्यतिरेकेणाप्य
तु साध्यव्यतिरेकः तादृशश्च साधनव्यापकः संग्राह्यः व्यभिचारोन्नायकत्वं च पक्षवृत्तिरितरेषां परेषां सत्प्रतिपक्षोन्नयन
क्षमस्य साधनव्यापकस्यैवास्माकमपि व्यभिचारोन्नायकस्य पक्षवृत्तेरसंग्रहो न दोषाय परेषां साधनभेदादिवास्मा
कमपि पक्षभेदादुपाधिभेदादित्यन्यत्र वक्ष्यते ग्रन्थकृतैव॥ ॥लक्ष्यतावच्छेदकमाह व्यभिचारित्वेनेत्यादिना उ
न्नीयते इति शेषः उन्नायकत्वं तत्प्रयोज्यता सा च व्याप्तिपक्षधर्मते तथा च यद्व्यभिचारो यद्धर्मावच्छिन्नाभावाधिकरणीभूत
यत्किंचिदधिकरणवृत्तित्वं साध्यव्यभिचारव्याप्यं साधनवृत्ति च तद्धर्मावच्छिन्नं तत्रोपाधिरित्यर्थः तेनार्द्रेन्धनाभाववद्वृत्ति
त्वेन वह्नौ धूमव्यभिचारसाधनेप्यार्द्रेन्धनं द्रव्यत्वादिना न तत्रोपाधिः तद्रूपावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वस्य वह्न्यवृत्तित्वात् प्रत्यु
तु साध्यव्यापके तदभाववन्मात्रवृत्तित्वं साध्यव्यभिचारव्याप्यं अवच्छिन्नसाध्यव्यापके तु अवच्छेदकाधिकरणीभूत
तदभावाधिकरणवृत्तित्वमित्युभयत्रापि संगतिः द्रव्यत्वेन रूपवत्त्वे साध्ये सत्ताद्रव्यत्वजलत्वमात्रविशेष्यकाद्याधीः
तद्विशेष्यकत्वे सति जलसमवेतत्वे सत्त्वे वा सति पृथिवीत्ववद्वृत्तित्वादित्यादिप्रकारेण व्यभिचारोन्नयनसमर्थोऽपि पृ

शि

४८ त्विवीत्वाभाववादिर्नोपाधिः नहि पृथिवीत्वात्मकतदभावाधिकरणं तादृशं किंचिदस्ति यद्वृत्तित्वसामान्यं साध्यव्यभिचारव्या
प्यं पृथिवीत्वादावेव व्यभिचारात् न च व्यभिचारोन्नायकतामात्रेण प्रवृत्तोपाधितानिर्वाहः अपि तु कूपकानां तान्त्रिकाणां
च तथाविधव्यवहारविषयत्वेन तदवच्छेदकं च यथोक्तरूपं व्याप्यत्वासिध्युन्नायकं संभवदपि न तथा गौरवात् अत
एवेदं जलमाकाशादि सत्रस्वाव्याप्यत्वेन जलत्वाव्याप्यत्वोन्नायकस्यापि द्रव्यत्वादेरसंग्रहो न दोषाय अथैवं स्वव्य
भिचारेणाव्यभिचारोन्नायकत्वमेव तथास्तु लाघवात्तच्चोक्तोपाधावप्यस्तीति चेन्न एवं तर्हि साध्याभाववत्साधनोभयाधि
करणवृत्त्यभावप्रतियोगित्वमेव तथास्तु अतिलाघवात् अस्तु सहार्थतृतीयाश्रवणेनास्यापि स एवार्थः न द्रूपज्ञा
नज्ञाने तेषां नोपाधित्वव्यवहार इति चेन्न तुल्यमिदं त्वदुक्तेपि अत एव वस्तुतः साध्यव्यापकस्य त्वे साध्ये व्याप्यतावच्छेदकं
नियमतः तादृशधर्ममनुसरंतितै यद्वृत्तिसाध्यव्यभिचारनियमो भवत्तु पाधिव्यवहारस्य वस्तुतस्तु यदभावेन यद्वृद
न्यत्वेन वा साधनवत्तिसाध्याभाव उन्नीयते स उपाधिर्लाघवात् अत एव जलत्वतेजस्त्वयोर्न तदुभयत्वेन रूपेण क्व
चिदप्युपाधित्वं पक्षव्यभिचारित्वेनेत्यस्यापि स एवार्थः तथा हि पक्षव्यभिचारित्वेन हेतुमद्वृत्तित्वविधया साधनस्य पक्षवा ४८

वच्छेदकीभूतसाध्याभावरूपसाध्यवत्त्वस्य वृत्तित्वं सिध्यति तत्र च साध्यसमानाधिकरणत्वेनावच्छिन्नो धर्मो साध्यासमाना
धिकरणाद्धूमादिव्यक्तेरर्द्धं धनत्वादिनानुपाधित्वे पुनरवच्छेदकधर्मस्य साध्यसमानाधिकरणवृत्तित्वेन विशेषणीयः
तेन जलह्रदत्वाभावाधिकरणायोगोलकवृत्तित्वस्य धूमव्यभिचारव्याप्यवह्निवृत्तित्वेपि जलह्रदत्वादौ नातिव्याप्तिः नना
द्रव्यत्वेन तेजस्त्वसाधने शीतस्पर्शजलत्वाद्यात्मकस्याभावेन तद्वृत्तित्वेन वा द्रव्ये द्रव्यत्वे वा साध्याभावस्य व्यभिचारस्य वा
साधके स्पर्शाभावजात्यभावका द्रव्यत्वादिनानुकं बुद्ध्यौ वादिमत्त्वादौ साध्येस्य व्यभिचारेण स्वाभावेन वा हेतौ तद्वृत्तित्वा
व्यभिचारस्य साध्याभावस्य वा साधकं घटत्वादिव्यभिचारित्वमुपाधिरेव घटत्वादेस्तदभावस्य वागमकत्वेपि धूमप्रागभा
ववदवैयर्थ्यं नाभावस्यानुपाधितापत्तिः प्रतियोगिनस्तद्वृत्तित्वस्येव या हेतुत्वादित्ति वा तस्याप्रवेशेपि वस्तुतो
यस्तदभावस्तस्य तद्वृत्तित्वस्य हेतुत्वानपायात् यदभावाभाववद्वृत्तित्वेनोपस्थितावपि तद्वृत्तित्वेनानुपस्थिते व्य
भिचारसाधने च न वैयर्थ्यमित्यपि वदन्ति तल्लक्षणमाह पर्यवसितेत्यादि पर्यवसितपदार्थमाह यद्धर्मेति यद्धर्म
वतीत्यर्थः नन्वेवं सद्धेतौ पक्षैकदेशवृत्तिधर्मेति प्रसंगः अन्यद्धर्मावच्छेदेन साधनवत्ति साध्यं प्रसिद्धं तद्धर्मावच्छि

शि
४१

न्नसाध्यव्यापकत्वं साध्यसाधनसंबंधव्यापकत्वमिति या यत्र विरुद्धमात्रेऽव्योपाधेर्विरहेऽपि न क्षतिः लक्ष्यतावच्छेदके च साध्य
सामानाधिकरण्येन साधनतादृशवृत्तित्वेन वा साधनतावच्छेदकं विशेषणीयं साधनव्यापकीभूतधर्मावच्छिन्नसाध्यव्या
पकत्वं वा विवक्षितं विरुद्धेऽपि साधनव्यापकेनानन्तोऽन्यतरत्वादिनावच्छिन्नस्य साध्यव्यापकत्वमस्त्येवोपाधीनां प्रमेयत्वा
दिना च व्याप्यादौ प्रत्यक्षत्वे साध्ये उद्भूतरूपवत्त्वादिकं नोपाधिः लक्ष्यतावच्छेदकस्य प्रयोजकत्वं वाचित्तवीयावला व्यभिचा
रिस्थले साधनस्य साध्यव्यभिचार इत्यर्थपर्यवसानात् [illegible] जनकत्वेन वन्होः कार्यानुकूलेत्या ...त्मकशक्तिसाधने वह्नि
त रिन्द्रियाप्रत्यक्षत्वस्योपाधेः ग्रंथकृतैव वक्ष्यमाणत्वात्तस्य गुरुत्वात्मकसाध्यस्य साधनस्य चाधिकरणे घटादाववृत्तेरुक्त
रूपाभावात् एवंविधबहुतरग्रंथविरोधात् दूषकताबीजस्य तत्रापि सत्त्वाच्च अत्राहुः यद्धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं
तद्धर्मावच्छिन्नसाधनाव्यापकत्वं अवच्छेदकत्वं च सामानाधिकरण्येन न च एवं घटोत्पत्तिकालीनत्वसामानाधिकरण्य
विशिष्टरूपवत्ति घटे अवर्त्तमानमपि तद्घटान्यत्वं व्यापकं येन पृथिवीत्वेन रूपे साध्ये तत् घटोत्पत्तिकालावच्छिन्नधू
मव्यापकत्वयोपाधिः स्यात् स्वानधिकरणीभूतसाधनाधिकरणावृत्तिधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं वा यत्र पिशुद्धसा ४१

साध्यव्यापकस्थले अवच्छिन्नसाध्यत्वेन न व्याप्यता तथापि तद्धर्माधिकरणीभूतसाध्याधिकरणनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगिता
नवच्छेदकत्वादिरूपं तद्व्यापकत्वमक्षतमेव गुणत्वादिनाथ्यत्वपक्षत्वे साध्ये उद्भूतरूपवत्त्वं द्व्यणुकजन्यत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकं
भवत्येवोपाधिः एवं यत्रैव स्वानधिकरणे साधनस्य साध्यव्यभिचारः यत्र च स्वाधिकरणे साध्यं तदुभयमात्रवृत्तिर्यो धर्मः
तद्वृत्तित्वव्यभिचारेण साधने साध्यव्यभिचारः साधनवृत्तित्वात्तद्धर्मवत्त्वे सति तदभाववत्त्वेन साध्याभावः साधनीयः
साध्यासमानाधिकरणस्य साध्यव्यापकाभावस्याप्यधिकरणं यत्साधनवत् तन्निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रति
योगिव्यधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकसाध्यसमानाधिकरणवृत्तिधर्मवत्त्वं वोपाधित्वं एवं च साध्यसमा
नाधिकरणत्वेनैव साध्यवदवृत्तिवारणसंभवे पर्यवसितसाध्यव्यापकत्वाभिधानं तु व्यापकाभावेन व्याप्याभावस्य
अवश्यंभावप्रदर्शनार्थं तत्साध्यकतत्साधनकसकलोपाधिसाधारणं चेदं साध्यव्यापकत्वं साधनाव्यापकता
वच्छेदकरूपानतिरिक्तवृत्तिसाध्यसमानाधिकरणयत्किंचिद्धर्मव्यापकतावच्छेदकरूपवत्त्वं अवच्छिन्नसाध्यव्या
पकरूपोपाधौ चांततः साध्योपाधिभूम्यासाधनवतीया व्यक्तिस्तदवृत्तित्वमेव तादृशरूपमित्यपि वदंति रू

दि
५०

पादिसाध्यकद्रव्यत्वादिहेतौ पृथिवीत्वाभावादेः पार्थिवत्वपक्षे तु स्वविशिष्टसाध्यानधिकरणीभूतसाधनाधिकरणवृत्ति
धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वं [illegible] वेदलप्रविष्टाया साधनव्यक्तेस्तद्व्यापकत्वं बोध्यं [illegible]त्वा
दिना गुरुत्वादौ साध्ये पृथिवीत्वाभावादौ नातिप्रसंगः विवेचयिष्यते चेदमुपरिष्टात् साध्यासमानाधिकरणधर्मस्य
साध्यव्यापकाभावस्य वा समानाधिकरणं यत्साधनं तन्निष्ठप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिव्यधिकरणासं
त्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकसाध्यसमानाधिकरणवृत्तिधर्मवत्त्वं वा [illegible]वगतेः साधनवृत्तिसाधने वा साध्यास
मानाधिकरणधर्मादिना तत्सामानाधिकरण्येन वा साध्याभावो व्यभिचारो वा शक्यते ज्ञातुमिति ध्येयं उपाधिशरी
२ रभानस्य साधननिष्ठसाध्यव्यभिचारादिविषयत्वस हि पूर्णत्वानां तु साध्यव्यभिचारित्वेन साध्याव्याप्यत्वेन वा साधनं वि
शेषणीयं [illegible]यव्यभिचारित्वेनेत्यादौ वक्ष्यमाणपर्यवसितेत्यादिकं तु व्यभिचारोन्नायकताप्रयोजकरूपप्र
दर्शनं तत्र पूर्वप्रतीकं व्याप्तेः द्वितीयं पक्षधर्मतायाः प्रदर्शनार्थं एवं चायमेतत्साधननिष्ठसाध्यव्यभिचारोन्नाय
कव्यभिचारप्रतियोगीत्यर्थकेऽयमत्र हेतावुपाधिरित्युक्ते कथमस्य व्यभिचारोन्नायकत्वमित्याकांक्षायां व्य ५०

भिचारोत्वयनमपिसाधुसंगच्छतइत्याशयः नन्वात्मसंयोगवदन्यत्वेनद्रव्यत्वाभाववत्स्येवसंयोगाभावाभावेनसंयोगेनद्रव्यत्वाभा
वाभाववद्द्रव्यत्वस्यसाधनसंभवादेकशेषस्यचदुष्करत्वात्तस्याप्युपाधित्वं लक्षणंतुसाधनवत्तिसाध्याभावोन्नायकव्यक्ति
रेकप्रतियोगितावच्छेदकरूपवत्त्वं प्रतियोगिवृत्तद्भाववत्त्वं वृत्त्यादिकंचप्रतियोगितावच्छेदकस्यैवान्योन्याभावाभाव
त्वं शेषंपूर्ववदितिवदंति विशेषणाव्यभिचारित्वेनेत्यादि सामान्यतोदृष्टमेवएकविशेषबाधेभावयत्तिविशेषांतरप्रकार ह
कामनुमितिं नजनयतीत्यतेविशेषणविशेष्यभावाभ्यांविशिष्टाभाववत्तिमत्तेनेदं स्वमतेनाहयद्वेति प्रत्यक्षस्यप्रामाण्यत्वमि
त्यादि प्रत्यक्षसत्त्वोपरिमाणवत्त्वादुपाध्यभिप्रायेण यथाश्रुतमेवसाधु आत्मैकत्वादेरपिप्रत्यक्षत्वांगीकारात्उद्भूतरू
पादिपरत्वेचसाध्येहेतौचप्रत्यक्षपदंबहिरिंद्रियप्रत्यक्षपरं द्रव्यपदेवाबहिरिंद्रियपरेमहत्वपदंचजन्यमहत्वपरमिति द्रव्य
व्यापकव्यभिचारित्वेच व्यापकतावच्छेदकरूपावच्छिन्नाभाववद्वृत्तित्वं नचद्रव्यपदवैयर्थ्यं विशिष्टाभावस्यातिरिक्तत्वा
त् द्रव्यत्वाव्यभिचारित्वेसतिउद्भूतरूपव्यभिचारएवहेतुः व्यापकत्वोपन्यासस्तुतर्कप्रदर्शनायेतिवदंति द्रव्यत्वाव्य
भिचारोद्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्व भिन्नत्वनयत्वमिति इदमनुमानमुपाधेःप्रमाणांतरेणसाधनव्यापकतानिर्णये द

शायां तत्तुल्यव्यभिचारित्वं तद्ध्वंसाभाववद्वृत्तित्वं तथा च साधनविकलः साध्यवान् दृष्टान्त इत्यत आह अव्यभिचारश्चे
ति ननु वैशेषिकवैधर्म्ये घटप्रागभाववद्विभिन्नेदाद्वैधर्म्यमिति चेन्न तथापि मित्रातनयत्वव्यापकत्वविशेषितं वृत्तित्वमेव
गमकमिति चेन्न यत्किंचिदधिकरणनिष्ठाभावप्रतियोगित्वस्य पक्षेतरः सामानाधिकरण्यपर्यवसितत्वोक्तत्वात् तथा
चायमर्थः मित्रातनयत्वाधिकरणयद्व्यक्तिनिष्ठात्यन्ताभावप्रतियोगित्वं तत्र शाकपाकजत्वव्यभिचारित्वात् मित्रातन
येशाकपाकजत्वव्यभिचारित्वादिति यावत् तेन श्यामत्वादौ न व्यभिचारः अव्यभिचारश्चेत्यादि तथा च बहुव्रीहिः
यद्धर्मो व्यभिचारी तेन सति यद्धर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकव्यभिचारी तत्साध्यव्यभिचारीति सामान्यव्याप्तौ अद
ष्टत्वं दृष्टान्तइत्याकुः मेयत्वादावपि विशेषणवत्तिविशिष्टसाध्यव्यापकोपाधिव्यभिचारेणैव शुद्धसाध्यव्यभिचारः सा
धनीयः एवं विशिष्टसाध्यव्यापकस्यापि साक्षाच्छुद्धसाध्यव्यभिचारोन्नायकतयोपाधित्वसमर्थ्यसाक्षात्परंपरासाधा
रणानदुन्नायकत्वमात्रेण तथात्वव्यवस्थापयतीत्यहेत्यादि अत्र पूर्ववत् विरुद्धकारणाय साध्यसमानाधिकरणे
ति बोध्यं व्यभिचारोन्नायकत्वं च यत्र कुत्रचित् एवं च पृथिवीत्वादिनागुरुत्वादौ साध्ये द्रव्यत्वादौ व्यभिचारोन्नाय

कस्यरूपवत्त्वादेर्वारणाय साधनव्यभिचारीति बहुव्रीहिः न चैवमपि गुरुत्वादिसाध्यकरसवत्त्वादिहेतौ द्रव्यत्वं गुरुत्वादिव्यभि
ता चारि जलभिन्ने पृथिवीत्वादिव्यभिचारित्वादिति व्यभिचारोन्नायके पृथिवीत्वादावतिप्रसंगः साधननिष्ठं यद्व्यभिचारित्वं साध्यव्यभिचारोन्नाय
कं न तस्योक्तत्वात् उक्तिवैचित्र्यात्त्वपूर्वस्माद्भेदः केचित्तु व्यभिचारोन्नायकत्वमिह तद्व्याप्यताकोटिप्रविष्टतामात्रेण इत्थं च जलत्वे
न करकात्वे साध्ये जलत्वं करकात्वव्यभिचारि स्नेहव्यावर्तकत्वात् घटेन वा घटत्वे साध्ये घटो घटत्वव्यभिचारी जन्यद्रव्यत्वादिति व्यभि
चारोन्नयनसमर्पस्य स्नेहस्य द्रव्यत्वस्य च वारणाय साधनव्यभिचारीति अयं घटः सत्त्वादित्यादौ सत्त्वं घटत्वव्यभिचारि शशादि
वृत्तित्वादिति व्यभिचारोन्नायकस्य शशादेर्वारणाय साध्यसमानाधिकरणेत्यपि वक्तव्यं एवं च रूपेण गुरुत्वादौ साध्ये रूपं गु
रुत्वादिव्यभिचारि जलभिन्ने पृथिवीत्वाभाववद्वृत्तित्वादिति व्यभिचारोन्नायकस्य गुरुत्वादिव्यभिचारित्वेऽपि रूपनिष्ठव्यभि
चारप्रतियोगिनः पृथिवीत्वाभावादेर्वारणाय यत्राधिकरणे साधनाव्यापकत्वं तत्र व्यभिचारोन्नायकत्वं वक्तव्यं यथाक
थंचित् स्वव्यभिचारेण व्यभिचारोन्नायकमात्रस्य तु लक्ष्यत्वे यत्साधनव्यक्त्यव्यापकत्वं तद्व्यक्तौ व्यभिचारोन्नायकत्वं वाच्य
मित्याहुः नन्वस्तु पारिभाषिकमुपाधित्वं तथापि साक्षात् व्यभिचारानुन्नायकत्वे [illegible] याद्दोषत्वाभावेन तदुद्भावनेऽ

शि

५२ र्थान्तरं स्यादेवेत्यत आह किन्त्विति आभासान्तरस्य तदानीं साध्यमानस्य तथात्वे तस्यावश्याभ्युपेयदोषभावत्वेन दूषकत्वेनार्थान्तर
मिति भावः अत्र वदन्ति साध्योपन्यासानन्तरं तत्साधकस्येव साधनोपन्यासानन्तरं तद्दोषस्य व्यभिचारादेरेवाकाङ्क्षितत्वाच्च
न नुमित्यसाक्षात्साधकस्य प्रकृतसाध्यव्यापकस्योपाधेरुद्भावनं वाप्राप्तकालत्वात् लोके वक्तृणां परम्परया तत्साधकस्यावच्छिन्न
साध्यव्यापकस्य अन्यथा तत्साधकपरम्परया अपि प्रथममनुपन्यासेन तथात्वं न स्यात् न च निग्रहस्थानत्वेन विशेषः प्र
तिज्ञाहान्यादितो हेत्वाभासाच्च वहिर्भूतस्य तथात्वायोगात् न च विभाजकसूत्रस्थेन हेत्वाभासाश्चेति चकारेणानुक्तसमु
च्चायकेन साक्षात्परम्परया वा अनुमितिदोषोन्नायकस्य संग्रहः तथा सति व्यभिचारस्येवाश्रयासिद्ध्यादेरपि उन्नायकस्य तदु
भयोन्नायकपरम्परयास्य तथात्वापातात् न वाप्राप्तकालतापादकत्वं च प्रथममनुपाध्युपन्यासः कथकसम्प्रदायानुरोधा
देव कर्तव्यः तादृशसम्प्रदायमननुरुन्धानस्य तदुद्भावकं पराभवतः शपथनिवारणीयत्वापत्तेः तस्मात् प्रथमं प्रकृतसाध्यव्यभि
चार एवोद्भाव्यः तत्र कथं तर्हि तद्धेतुत्वेन प्रकृतसाध्यव्यापकोपाधिव्यभिचारः विशेषणव्यभिचारित्वे सति विशिष्टसाध्य
व्यापकस्योपाधेर्विशिष्टसाध्यस्य व्याप्यव्यभिचारः अत्र च विशेष्य कथं तर्हि विशिष्टसाध्यव्यापकोपाधिव्यभिचा ५२

र इति वक्ष्यते च व्यभिचारादेरिव तद्व्याप्यत्वादेरपि ज्ञानं व्याप्तिग्रहप्रतिबंधकं तथा च साध्यव्यभिचारव्याप्योपाधिव्यभि
चारवान् यत्र पक्षे संभावनीयः साध्यव्यापकत्वानिश्चयात् उपाधित्वोपेक्षा तदनिश्चयात् अनुकूलतर्कादिना ता
दृशव्यापकत्वनिश्चये तु बाधोन्नीतवत् प्रवृत्त्यैव निश्चितोपाधिः न च स्वव्याघातकत्वाच्चायमनुपाधिः तद्धि न सर्वानुमा
नसाधारणं अनुकूलतर्कादिना निश्चितसाध्यके हेतौ तदभावात् नापि तद्व्यभिचारेण व्यभिचारानुमानेपि पक्षेतरा
तरस्योपाधित्वसंभवः अनुकूलतर्कादिना तस्य साध्यव्यापकतानिश्चये व्यापकव्यभिचारिणः व्याप्यव्यभिचारावश्यं
भावेन तदयोगात् अतएव पक्षेतरस्योपाधित्वे सर्वत्रैव तादृशोपाधित्वसंभवेनानुमात्रविलोपे व्यभिचारानुमापकत्वे न भा
गर्भस्योपाधित्वस्य व्याघात इति परास्तं कथकसंप्रदायानुरोधात् बाधानुन्नीतः पक्षेतरो नोपाधिः तेन कथायामुद्भाव्य
इति तु वदंति पक्षमात्रेति यद्यपि पर्वतेतरावयवत्वादेरपि व्यावर्त्तकं तत्र तथापि तस्य व्यावृत्तिर्नोपाधितायामुपयुज्य
ते अपि तु पक्षस्यैवेति तन्मात्रव्यावर्त्तकत्वमुक्तं इदं चानुपाधितायां न बीजं परिभाषामात्रत्वात् किं त्वनुकूलतर्का
भावेन तादृशसाध्यव्यापकत्वानिश्चय इति द्रष्टव्यं अतएव व्यापकताग्राहकप्रमाणसंभवादेव आर्द्रेन्धनेति

अन्यत्राप्युक्तं तत्रान्वयव्यतिरेकाभ्यामार्द्रेंधनत्वादिनैव कारणत्वं न पुनरार्द्रेंधनप्रभववह्नित्वेनेति चेत् किं चातः नहि कारणता
वच्छेदकं व्यापकतावच्छेदकं तादृशाभावप्रतियोगितानवच्छेदकस्यैव तत्त्वात् तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य चातिरिक्ततया
तद्घटितत्वेन साध्यव्यभिचारसाधनेनैव यथाभावात् सत्यपि चार्द्रेंधनेन संयुक्ते च वह्नौ दाहप्रतिबंधकसत्वे धूमानुत्पादा
त् कॢप्तकारणाभावस्य वह्नेर्विशेषरूपेण कारणत्वकल्पनयैवोपपन्नाव कॢप्तकारणभावानां दाहप्रतिबंधका
भावानां तत्कारणत्वकल्पनानौचित्यात् एकस्यामार्द्रेंधनव्यक्तौ प्रतिबद्धायां तत्रैव व्यक्त्यंतरेण धूमोत्पादात् तदिंधन
प्रभवधूमप्रतीतितदभावानां कारणत्वस्य वाच्यत्वे गौरवाच्च महति चार्द्रेंधने तत्प्रभवे चारणीप्रसिवह्नौ महति व
ह्न्यंतरे विद्यमानेपि आर्द्रेंधनमहावह्नेरनुत्पाददशायां प्रकृष्टधूमानुत्पादादार्द्रेंधनप्रभववह्नित्वेन कारणत्वमित्यपि
वदंति तदुत्कर्षेणेति आर्द्रेंधनप्रभववह्निसामान्यं विना धूमसामान्यस्य प्रकृष्टतादृशवह्निं विना प्रकृष्टधूमस्यानुत्पा
दनियमेनार्द्रेंधनप्रभववह्नेरेव धूमोपधायकत्वं तत्रार्द्रेंधनप्रभववह्नित्वं कारणतावच्छेदकमर्थवशात् संपन्नं नानतिरीय
कमेवास्तु फलतः न कश्चिद्विशेषद्विविभावः अनन्यथेति तादृशान्वयव्यतिरेकाभ्यामुपलब्धेन रूपेण तद्रूपस्य तदूतोद्व्यस्यैव कार
णत्वमुपपद्यापि व्यापकत्वमुपलब्धतद्रूपा लेन तत्त्वं च पुनरुपवर्णितमेव घटोत्पज्जनेति ध्वंसप्रागभावानधिकरण ५३

कालस्यप्रतियोग्यधिकरणत्वनियमात् ननुप्रागभावस्यप्रतियोगिध्वंसवत्तद्ध्वंसोपिप्रतियोगिनः ध्वंसइतिवाच्यं अ
प्रामाणिकध्वंसतत्कारणधाराकल्पनापत्तेर्ध्वंसानंगीकारे कल्पनागौरवेणचोचितत्वादितिभावः कार्यकारणयोरेव कार्यकार
णभावग्राहकप्रमाणक्रोडीकृतयोरेव नुसंदिग्धोपाध्यंतरवत्पक्षेतरोपिव्यभिचारशंकामादधानः केनवारणीयः
स्वव्याघातकत्वंचनिराकृतमेव त्रकश्चिदुपाधिर्भविष्यतीतिशंकाशंकापिशाचीतावत्यानव्यभिचारशंकाधायिकानतथा
पक्षेतरस्योपाधित्वशंकापि नदृष्टेतापिव्यभिचारशंकापक्षेव्यभिचारशंकेवन प्रतिबंधिका अन्यथानिरुपाधिसहचारभं
गप्रसंगमात्रबलप्रवृत्तानामनुमानानांविलयप्रसंगादितिचेन्न संदिग्धोपाध्यंतरसाधारण्यभिचारशंकाधानप्रयोजक
रूपवत्तापक्षेतरेणतदाधानेप्रयोजनत्वात्तेःप्रतिबंधकत्वासंभवात् व्यभिचारज्ञानत्वेनचप्रतिबंधकतायांकारणविशेष
जन्यत्वादिकंननिविशतेगौरवात् प्रागभावाच्च कथमन्यथाकरवह्निसंयोगःसर्वसंयोगोवाप्रत्यक्षसंयोगधर्मातिरिक्तधर्म
समवायीसमवायित्वादिसत्तोनश्यत्यादिसिद्धिः निरुपाधित्वेप्रयोजकत्वादितिचेन्न निरुपाधित्वस्यैवप्रयोजकत्वात् तथा हि
त्वेपिचाप्रयोजकत्वेनिरुपाधित्वाभिमतानामितरेषामपितत्त्वात् अत्रचकुत्रपक्षातिरिक्तेव्यभिचारशंका कस्यापिव्या
मोहोयद्व्याप्तिग्राहकदृढतरप्रमाणविरहितनिरुपाधित्वमितियतः तत्रनत्रांततः पक्षस्य पक्षैकदेशवृत्तिधर्मा

शि
५४ वह्निसाध्यव्यापकानां सपक्षैकदेशवृत्तिधर्माणामुपाधित्वासंभव इति इत्यंचयथानातिप्रसंगः तथात्र वक्ष्याम इति
सत्यं कथकसंप्रदायानुरोधात्कथायां संदिग्धोपाधित्वेन पक्षेतरो नोद्भाव्यते इत्येवंपरो ग्रंथ इत्याहुः सोपाधौ चैकत्रेत्या
दि उपलक्षणमेतत् व्यभिचारिण्युपाधेरवश्यंभावमात्रे तात्पर्यं उपजीव्योपजीवकभावो हि न कार्यकारणभावः
असंभवात् व्याप्यव्यापकभावस्त्वकिंचित्करः विशेषतस्तु ज्ञायमानदूषकतायामेकमविज्ञायाप्यन्यतरज्ञानाच्च ज्ञाप्यज्ञापक
भावः न चानुकूलतर्कविरहादेव व्याप्तेरग्रहे कृतमुपाधिज्ञानेन विनाप्यनुकूलतर्कं व्यभिचाराग्रहे व्याप्तिग्रहसंभवादिति भा
वः यद्व्यावृत्त्येति अत्र पक्षवृत्तिपूरणात् स्वपक्षनिष्ठसाध्यव्यावृत्त्युन्नायकव्यावृत्तिप्रतियोगित्वमर्थः सत्प्रतिपक्षोन्नायकत्वं
चात्र दूषकताबीजं तत्र चाप्रयोजकत्वात् साधनाव्यापकत्वेनोपात्तं साधनस्य सोपाधित्वमुत्पादनायैव केवलं यस्य साधन
स्येति यद्वा साधनस्येत्यनंतरं अधिकरण इति पूरणात् साधनवन्निष्ठसाध्यव्यावृत्त्युन्नायकव्यावृत्तिप्रतियोगित्वमित्यर्थः
तथा च यद्व्यभिचारित्वेनेत्यादेरुपवर्णितार्थनिष्कर्षे एवायं शुद्धसाध्यसाधनावच्छिन्नसाध्यस्य च व्यापकानामुपाधीनां प
क्षे क्वचित् साधनवत्ति वा साध्याभावस्यैकमुन्नयनप्रकारमाह स चेत्यादि साधनवत्त्वेन ज्ञायमाने पक्षे साध्यसाधनसंबं ५८

धावः सिध्यन् पक्षधर्मताबलात्साध्याभावमादाय पर्यवस्यति वस्तुतः शुद्धसाध्याभावोन्नायकस्यार्द्रेन्धनवत्त्वादेः कृप्तं साध्य
साधनसंबंधाभावोन्नायकत्वमत आह आर्द्रेन्धनेति अत एवेति साध्याभाववत्त्वे साध्यसाधनसंबंधाभाववत्त्वावश्यकत्वान्न दु
न्नायकत्वमस्त्वत एवेति भावः द्रव्यत्व इति द्रव्यत्वस्य हेतुत्वाभिप्रायेणायं प्रकारः प्रायशः संभवतीत्यभिहितः वस्तुतः प्रका
रभेदेऽपि न क्षतिः तथा च शुद्धसाध्यव्यापकोपाधिस्थले शुद्धसाध्याभावः अवच्छिन्नसाध्यव्यापकस्थले तु अवच्छेदकत्वव
त्तिअवच्छेदकतावच्छिन्नसाध्याभावोऽवच्छेदकत्वविशेषितेनोपाधिविरहेण शुद्धसाध्याभावः साधनीयः अत एव गगना
दैस्पर्शवत्त्वेन प्रमेयत्वेन च प्रत्यक्षत्वे साध्ये वह्नेर्द्रव्यत्वावच्छिन्नसाध्यव्यापकस्योद्भूतरूपस्य तादृशसाध्याभावोन्नयने हेतुत्वमि
ति पक्षेण व्याहत्या यस्य साधनस्य संबंधि यत्साधनविशिष्टं साध्यं निवर्तत इत्यर्थस्तु यथाश्रुतग्रन्थस्वरससिद्धः तत्र दूषक
ताबीजं यदि सत्प्रतिपक्षोन्नायकत्वं तदा साधनानुप्रवेशो व्यर्थः जलं द्रव्यं गन्धवत्त्वादित्यादौ पृथिवीत्वादावतिव्याप्तेश्च अथ
यद्यसिद्ध्युन्नायकत्वं तदा साध्यानुप्रवेशो निरर्थकः जलं गन्धवद्द्रव्यत्वादित्यादौ पृथिवीत्वादावतिप्रसंगाच्च [?]पक्षधर्मतां
भवप्रसिद्धेः सत्प्रतिपक्षस्य चोन्नायकत्वं तदा वायुः स्नेहवान् गन्धवत्त्वादित्यादौ जलत्वपृथिवीत्वाद्यव्याप्तिः साधनविशि

शि
५५

ष्टसाध्याप्रसिद्धेः साध्यसाधनवत्त्वप्रकारकबोधविरोधिबुद्धिकाभावो ज्ञापकत्वमर्थः विहरणाद्धि चैकैका बुद्धिरुभयबोधं विह
द्रूपत्वेन तु धर्मादिरूपतया विषयबोधप्रसिध्यासमन्वय इत्यपि वं[redacted] यत्तु साध्यावृत्तित्वे सति साधनावृत्तिर्यः तच्छून्यत्वेन साध्य
साधने अनुगमय तदभावो ज्ञापकत्वं वाच्यमिति तन्न यत्र भिन्नभिन्नसंबंधेन साध्यसाधनभावस्तत्र सद्धेतुके हेतुसंपादकेन संबंधेन
साध्यस्य साध्यतासंपादकेन च हेतोरन्यत्रापि च यथाकथंचित्संबंधेनोभयस्य [redacted]भावो ज्ञापकेति व्याप्तिः [redacted]तादृशधर्मशू
न्यत्वेन दृष्टान्तरेण वा तदभावस्यो ज्ञापकत्वमभिमतं वाच्यः साध्यसाधनान्यतरवत्तित्वदसंभवात् नंत्र धूमेन पर्वतादौ व
ह्नौ साध्ये महानसीयवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभावो ज्ञापके महानसत्वादावतिव्याप्तिः यत्र पक्षावृत्तित्वे सति ये साधनवद्वृत्तयः त
च्छून्यत्वेन पक्षसाधनवत्तावित्तिप्रमाविशेष्यत्वेन वा द्वावनुगतीकृत्य तत्र साध्यव्यावर्त्तकत्वमर्थमाहुः तत्र यद्धि सत्यपि पक्ष
म व्यभिचारयोरन्यतरमात्रो ज्ञापकत्वे दूषकताबीजं तदा द्वयोरनुगमनैफल्यं यथायथासंभवो ज्ञापकत्वं तदा अवृत्तिहेतुके सत्यपि
पक्षो ज्ञापके अतिव्याप्तिरिति यत्र च पक्षतावच्छेदके साधने च वर्त्तते यत्तच्छून्यस्य पक्षतावच्छेदकसाधने इति प्रतीतिविशे
ष्यस्य वा आश्रये साध्यव्यावर्त्तकत्वमर्थमाहुः तत्रापि किं येन संबंधेन हेतुता तेन उभयेन पक्षतावच्छेदकं वर्त्तते तेन उभयेन के ५५

नविभादृशधर्मान्त्रयेसाध्यव्यावर्त्तकत्वमभिमतं मात्रः जलपक्षकेवन्हिसाध्यकेसंयोगसंबंधेनसाधनेधूमादौवन्हिसामग्र्यादाव
व्याप्तेः पक्षतावच्छेदकस्यसंयोगेनावृत्तेः संयोगेनधूमवत्तस्त्र वन्हिमत्वनियमात् अद्वितीयः घटोऽस्तिमानमेयत्वादित्यादौसमवायि
दा त्वांच्याप्तेः वन्हिमत्त्वेनपक्षकेपर्वतोवन्हिमान्धूमादित्यत्रधूमावयवेवन्हिव्यावर्तकेवन्हिसामग्र्यादावतिव्याप्तेश्च अतएव
नेतरोपीत्यादिस्वयमूहनीयमितिकृतं पल्लविते आपाद्यप्रसिद्धेः आपाद्यस्यवन्हिव्यापकत्वेसतिधूमाव्यापकत्वस्याप्रसिद्धेः
अनुमितेति अस्मदुक्तव्यभिचारोन्नायकत्वंतदुक्तयनस्वरूपयोग्यत्वेन व्याप्तिपक्षधर्मतारूपं पर्यवसितंसाध्यव्यापकत्वादिकं वानु
मितिप्रति बंधकज्ञानविषयतावच्छेदकमेवेतिभावः अनुसामान्यलक्षणामिनरव्याप्तौ ऐकविशेषलक्षणानुदूषकतां
याप्युपयुज्यत इत्यतआह विशेषेति यथाश्रुतेअवच्छिन्नसाध्यव्यापकोपाध्यव्याप्यायत्तिं विरुद्धोवच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वमे
ववक्तव्यं तथाचवन्हिनाधूमेनवाधूमस्यवन्हेर्वासाधनेपक्षेतरस्यतद्रूपज्ञानादनुमितिप्रतिबंधापत्तेरित्यर्थः व्यवहारोपै
कत्वेचतत्रोपाधिव्यवहारापत्तिः पर्यवसितेत्यादिपधाने वास्मन्मतएवप्रवेश इतिभावः व्यवहारोपैकस्यव्यभिचारेणसा
ध्यव्यभिचारोन्नायकत्वंलक्षणंतुतन्नत्साध्यसमानाधिकरणत्वेसतितत्साधनाव्यापकत्वंसाध्यसाधनभेदाभिन्नमेवक
मनुतोव्यभि [redacted] चारिणः साधनस्यानुप्रवेशान्नातिप्रसंगः नचरूपेणगुरुत्वेसाध्येपृथ्वीत्वाभावादेरुपाधितापत्तिः गुरु

शि
५८

त्वव्यभिचारिरूपव्यक्तेस्तद्व्याप्यत्वात् तद्व्याप्यरूपव्यक्तेष्वगुरुत्वाव्यभिचारित्वादिति दूषणोपेक्षं तु यथासंभवमननुगत
मेवेतिपतनमिदं परे परिष्कुर्वन्ति ~~तन्नसाधीयः~~ तथाहि साध्यसाधनव्यक्तिस्वरूपगर्भे नोपाधित्वं अपितु साध्यतावच्छेदकसाधन
तावच्छेदकधर्मगर्भं तच्च द्रव्यत्वेन सकलगुणव्यक्तिषु सोपाधेरपि द्रव्यत्वस्य गुणत्वेन सकलगुणेष्वेव निरुपाधित्वात् गुण
त्वेन गुणे साध्ये सत्त्वेन रूपेण सोपाधेरपि सत्तायाः गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तात्वेन निरुपाधित्वात् तथा च तद्रूपावच्छिन्ने
साध्ये तद्रूपावच्छिन्ने साधने च कउपाधिरित्यत्र तद्रूपावच्छिन्नसाध्यसमानाधिकरणत्वे सति तद्रूपावच्छिन्नसाधनाव्याप
कत्वमनुगतं लक्षणं वाच्यं न तु तद्रूपावच्छिन्नतत्तत्साध्यव्यक्त्यव्यापकत्वमननुगतत्वात् तथा च गुरुत्वत्वावच्छिन्नसमाना
धिकरणस्य रूपत्वावच्छिन्नाव्यापकस्य पृथिवीत्वाभावादेरुपाधित्वं दुर्वारं व्यभिचारित्वेन साधनविशेषणं तु उपदर्शितमे
वेति संक्षेपः उपाधिलक्षणे साधनाव्यापकत्वं न विशेषणं दूषकतायामनुपयोगात् अव्याप्तिकत्वाच्चेति सत्प्रतिपक्षोन्ना २
यकत्वेनोपाधेर्दूषकतावादिनामभिप्रायं प्रकाशयति केचित्विति साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नं साध्यं च नोपाधिः परं प्रस्तुतसा
ध्यः साध्याविशिष्टत्वात् पक्षे साधनस्य निश्चये अनुमानस्य वैयर्थ्यात् अनिश्चये च तस्यायोगात् संदिग्धोपाधित्वेनापि

नत्तदुष्टत्वमित्याह—[illegible] हेतौ साध्यव्यभिचारः संदिग्धश्चेत्तत्वं संदिग्धोपाधिना असंदिग्धश्चेत्कथं तस्य संदिग्धोपा
धित्वमिति तत्वं हेतुध्व—[illegible]ति व्याप्यसंशयस्य व्यापकसंशयहेतुत्वादिति भावः न च तत्र मानाभावः कोटिस्मरणादिना
एव तदुपपत्तेः क्वचित्तदनुविधानस्यापि व्याप्यतदभावयोर्व्यापकतदभावसाहचर्यस्य गृहीतत्वेन तत्स्मरण एवोपक्षीणत्वा
त्वात् न तदर्थं हेतुतत्संशयाद्व्यापकसंशयस्याप्यभावादिति वाच्यं महानसे हुताशनो न जलह्रद इति स्मरणात् पर्वतादिकमपि
पश्यतां धूमादिसंशयाभावाभावाभ्यां हुताशनसंशयाभावाभावदर्शनात्तस्यापि तद्धेतुत्वात् अत एवोत्कटकोटिकव्याप्य
संशयात् व्यापकस्याप्युत्कटकोटिकः संशयः कारणोत्कर्षेणैव कार्योत्कर्ष इति समानेत्यादिसूत्रं तु उपलक्षणपरं तत्रस्य
प्रकारो वा अनुक्तसमुच्चयार्थक इति वक्ष्यति कोटिद्वयसहचरितत्तद्धर्मवत्तया धर्मिज्ञानं हेतुः धर्मस्यैकत्वे ज्ञानस्य च निश्चय
त्वेनोपयुज्यते गौरवात् अवगाहते च लिंगसंदेहो लैंगिकतदभावसहचरितौ लिंगतदभावौ धर्मिणि तथा च साधारणधर्म
एवास्यान्तर्भाव इति [illegible]: [illegible]लिंगतदभावयोः प्रत्येकमेकैककोटिसाधारण्येपि मिलितयोरसाधारण्यं सत्प्रतिपक्षस्थले वि
रुद्धयोरिव हेत्वोरिति टीकाकारानुयायिनः [illegible]साधनाव्यापकत्वसंदेहे साध्यव्यापकव्यभिचारसंशयात् साध्यव्यभिचा
रसंदेहः हेतौ स्फुट एव साध्यव्यापकत्वसंदेहे हेतुसाधनाव्यापकव्याप्यत्वसंदेहात्साध्ये साधनाव्यापकत्वसंदेहो बोध्यः

शि
५७

उपाधेः साध्यव्यापकत्वसंदेहे नाहितत्वात्साधने साध्यव्यापकव्यभिचारसंदेहात् साध्यव्यभिचारसंदेहः इत्थमेव च दलद्वयसंशय
स्थले व्यभिचारसंशयस्योक्तिसंभवत्वपि वदंति उभयेति एकांशेऽपरस्य एकविशिष्टापरस्य साध्यतायां त्वेकैकस्योपाधित्वमि
तितु तत्वं ईश्वरेति वस्तुतः सद्धेतावपि तत्वाग्रहदशायामुपाधिसंदेहेन व्यभिचारसंदेह इति भावः संदिग्धेति नचानैकांतिक
त्वसंदेहः प्रतिबंधकः न तु तज्ज्ञानमितिवद्वर्ण्यतदुद्भावनमफलमिति वाच्यं अनैकांतिकत्वसंशयान्नमव्याप्तिग्रहो माभूदित्य
भिप्रायेण प्राचां हेतुदोषत्वेनासाधकतासाधकतयाजिज्ञासादिद्वारा परंपरया संदेहोपयोगित्वेन च तदुद्भावनस्य संप्रदायवि
कत्वात् उपाधित्वस्य संशये निश्चये च जायमानं यत्ज्ञानमनुमितिं विरुणाद्धि तदेवास्य दूषकताबीजमित्यभिप्रायेणाह
संदिग्धेति तद्व्यतिरेकस्य क्वचित्साध्यत्वेन क्वचिच्च पक्षधर्मत्वेन संदिग्धत्वात् बाधोन्नीतेति ननु बाधे वतीर्णे तत्र
एव हेतोरसाधकत्वात्तत्रुपाधिना न वा साधारण्यं पक्षस्येव सपक्षत्वात् अनवतीर्णे तु नोपाधित्वं पक्षेतरांतर
वत्साध्यव्यापकताया एवाग्रहादनुकूलतर्कादिना कथंचित्तद्ग्रहे च नासाधारण्यं व्यतिरेकितया अन्वयव्याप्त्य
ग्रहस्य सत्त्वादिति पक्षेतरयाच सत्त्वादिति पक्षांतरस्याप्यकिंचित्करत्वादित्यरुचेराह पक्षवृत्तिश्चेति पक्षेतरद्ग्रहदशा
यां तदभावग्रहासंभवादिति भावः व्याप्तिविरहस्यानिरस्य व्याप्तिज्ञानाभावद्वारकतां निरस्यति नापीति अनौपा ५७

पाधिकत्वादित्यादाव औपाधिकत्वज्ञानाभावस्य कारणविघटकतया कारणाभावव्याप्यतादृशज्ञानविषयतया अनौपाधि
कत्वज्ञानस्य कारणत्वेनान्वयव्यतिरेकसिद्धं परंतु सोपाधित्वज्ञानस्य प्रतिबंधकतायाः विना कारणीभूतज्ञानविघटनमसं
भवित्वेन कल्पनीयत्वे सर्वत्व सिद्धेरिति दूषणोत्तारस्य यो यथाश्रुतमेव साधीयः दूसपिवदंति व्याप्यत्वासिद्धे व्याप्यत्वज्ञाने
अंतर्भावः तद्द्वारा दूषकत्वं भिन्नधर्मिकत्वं परिहर्त्ताहनेति नहीति विरोधिविषयकत्वाभावे साक्षादप्रतिबंधकत्वादि
तिभावः साध्यव्याप्यत्वव्यभिचारित्वेन साध्यव्यभिचारित्वमित्युभयत्रैव बहुव्रीहिः तस्माद्दिस्यादेर दूषणं वेति शेषः दूष
कताबीजं किंतन्नमिति निश्चयदशामधिकृत्य यन्निश्चयद्वारोपाधित्वनिश्चयस्य दूषकत्वे तत्संशयद्वारा तत्संशयस्यापि त
थात्वमितिभावः व्यभिचारज्ञानद्वारेति मानसे व्यभिचारनिश्चये उपाधितानं विशेषदर्शनत्वस्य तेनोपयुज्यते व्यभिचारानु
मानं पुनरग्रे वक्ष्यते यद्यपीति साध्यसंबंधितावच्छेदकरूपविरहः साधनतावच्छेदके साध्यसंबंधितानवच्छेदकत्वपर्यव
सन्नः साध्यंवदन्यावृत्तित्वविशिष्टसाध्यवद्वृत्तिविरहो ज्ञेयः नतु स्वसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगिसाध्यकत्वस्य
स्यानुगतस्याभावेन तत्तत्साधनपर्यवसाने साध्यप्रसिद्धिमात्रेणैव कृतार्थत्वात् साध्यव्यापकोपाधिव्यभिचारित्वेन हेतौ
साध्यव्यभिचारित्वं साधनाव्यापकोपाधिव्याप्यत्वेन साध्ये साधनाव्यापकत्वमनुमेयमित्युभयत्रः व्यतिरेकिणि साध

श्रि
५९

धने व्याप्तिविरहस्य व्यभिचारस्य चोन्नयने उपाधिः साधनाभाववद्वृत्तित्वं व्यभिचारास्फुटतादशायां उपाध्यनुसरणाद्यत्राधिकरणे
हेतोः साध्यव्यभिचारित्वं तद्वृत्तिधर्मादौ नास्य साध्यव्यापकत्वग्रह इति भावः उपाधिमात्रेति तेनापि व्यभिचारानुमानेनत्रापि
तथाविधोपाधिसंभवादिति भावः वस्तुतस्तु व्यापकव्यभिचारिणो व्याप्याव्यभिचारित्वे व्याप्यव्यापकभावव्याघातापत्त्या हेतोः
साध्यव्याप्यत्वेन साधनाभाववद्वृत्तित्वस्य साध्याव्यापकत्वान्नोपाधित्वमिति अस्तीति व्याप्यत्वाभावसाधनाभिप्रायेण सा
धनाव्याप्यत्वस्योपाधित्वे च नैष दोषः साधनेति यथाश्रुताभिप्रायेण प्रतियोगिव्यधिकरणसाधनाभाववद्वृत्तित्वस्य साधनवदन्य
वृत्तित्वस्य चोक्तौ तथात्वासंभवात् एवं च सत्प्रतिपक्षे निश्चितोपाधिवत्संदिग्धोपाधिरुद्भाव्यः यत्तत्कर्त्तव्यस्य व्यभिचारसंदेहस्य
प्रतिहेतुसमाजादेव सिद्धेः किं तेनेति वाच्यं परस्परप्रतिबंधेनैवानुमित्यनुत्पादे तत्र व्यभिचारसंदेहस्यावश्यमुपस्थितौ मानाभावात्
दि उपाधिसंदेहाद्दूषितैकत्र व्यभिचारसंदेहेन तुल्यबलत्वाभावात् न चातुल्यबलेन सत्प्रतिपक्षो व्यभिचारांशं काधानं वा स्वरसतः सं
दिग्धे व्यभिचारादिनापि तथात्वप्रसंगादिति क्वचिदुपाधेस्तुल्यबलत्वे सत्प्रतिपक्षोन्नायकत्वात्तर्कादिना साचिव्याद्धिक
बलत्वे बाधोन्नायकतयापि दूषकत्वं व्याप्त्यादिप्रतिसंधानेन तदुन्नयनस्य ततो अनुमितिप्रतिरोधस्य च दुर्वारत्वात् परं तु
सार्वत्रिकत्वेन तस्येति ध्येयं असाधारणविपर्यय इति इदं सत्प्रतिपक्षोन्नायकत्वमभिप्रेत्य यद्यपि व्यतिरेकेण स
त्प्रतिपक्षत्वे सत्प्रतिपक्षे सत्प्रतिपक्षांतरस्यादोषत्वान्नेहासाधारण्यं दोषाय तथापि सत्प्रतिपक्षोन्नयनौपयिकसाध्य ५९

व्यापकत्वग्राहकप्रमाणाभावे तात्पर्यं यद्यपि निष्कर्षः यत्र यादृशदोषोन्नायकतया दूषकत्वमुपाधेस्तत्र तदुन्नयनौपयि-
कत्वमेव कल्प्यमेवाभासत्वे प्रयोजकं एवं च यत्र स्थापनायां पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन साध्यसिद्धिरुद्देश्या तत्र प-
क्षाव्यापकविपर्ययस्याभासत्वं तद्विरहेण पक्षैकदेशे सत्प्रतिपक्षेऽपि एकदेशान्तरे साध्यसिद्धेरप्रत्यूहत्वात् यत्र तु पक्ष-
तावच्छेदकावच्छेदेन तथा तत्र तादृशस्यैवोपाधित्वमेव एकत्र प्रतिपक्षस्यापि तादृशासिद्धिविरोधित्वात् साध्यविपर्यय-
स्याभासत्वमनुपाधित्वे प्रयोजकं न त्वज्ञातत्वं ज्ञातस्यापि तस्य व्यापकव्यतिरेकेणासिद्धिसंभवात् पूर्वसाधनव्यतिरेकि-
त्वं तु नोपाधित्वेनाप्यनुपाधित्वेन नियतं वह्निना धूमस्य स्थापनायां प्रतिहेतावार्द्रेन्धनाभावे वह्न्यभावस्योपाधितापत्तेः धू-
माभावस्य चार्द्रेन्धनाभावेन स्थापनायां प्रतिहेतौ वह्नौ वार्द्रेन्धनस्यानुपाधितापत्तेश्च प्रसंगात् परं तु पूर्वसाधनव्यतिरेक-
स्य प्रतिहेतुतादुपाधित्वेनोद्भावने सत्प्रतिपक्षमात्रबुद्धिचेत सर्वत्रैव न संभवात् आभासत्वेऽपि स्थापनायामविशेषाच्च
तादृशायां मेयसत्प्रतिपक्षोपन्यासात् वस्तुतः साध्यव्यापकस्यापि पूर्वसाधनव्यतिरेकस्य तदानींतनत्वेनाग्रहादुपन्या-
ससंभवात् नो बलवत्तरानुकूलतर्कं विना पूर्वसाधनव्यतिरेको नोपाधित्वेनोद्भाव्य इति कथकसमयवशादेवास्यानुपाधित्वेनो-
पन्यसनमिति यथा अकर्तृत्वेनेति कदाचित्केन सकर्तृकत्वस्थापनायामजन्यत्वे प्रतिहेताविति संक्षेपः ॥ ॥ ॥ १ ॥ ७९ ॥

शि
५९ अनुमितिलक्षणैककार्यकारित्वानुकूलत्वसंगत्या पक्षधर्मतां निरूपयति अनुमानं व्याप्तीति सन्दिग्धेति यत्र साध्यस्य यादृशसंबंधावगाहिनि
र्णयनिवर्त्तीयः संशयस्तत्र सत्तादृशसंबंधेन साध्यानुमितौ पक्षतेत्यर्थः तेन न पक्षसाध्यविशेष्यकसंशयाननुगमो नासंबंधान्तरेण
संदेहेपि निर्णीतसंबंधेन पक्षत्वं नात्मनः प्रभृतिषु समवायेनाकाशादिसाधनेतद्धेतुकत्वं संशययोग्यतां निरस्यति व्यापीति साधक
बाधकमाने सिद्धिबाधौ केवलान्वयिनि च पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगित्वधीरेव मूलं भो बाधः नन्तत्रापि पुनरनुमित्सातनः परामर्
शान्तरं स्मरणात्मकात्परामर्शादनुमितौ इष्टसाधनताविषयादनुमितौ इच्छा ततो अनुमितिरिति फलबलात्कल्पनीयमित्यत आह सि
साधयिषेति नचानुमितिजनिकैवैकपक्षतासाधकव्वित्तस्य निष्ठैव सर्वत्रेश्वरनिष्ठैव मूलमेतिवाच्यं तस्या नित्यत्वेन सिद्धौ सत्यामपि प
क्षताप्रसंगात् तस्यास्तदानींतज्जनकत्वं तद्धि न तद्योग्यताऽनपायात् तथा तदुपधानं अनुमितेः पूर्वं तदभावात् न च त
त्सामग्रीसमवधानं कारणमात्रस्य पक्षताकुक्षिनिक्षेपप्रसंगात् शेषवैयर्थ्यात् तदानींसामग्रीविरहप्रयोजकव्यतिरेकप्रतियोगि
नः कारणस्य वक्तव्यतापातात् सिसाधयिषेति यत्रानुमित्सानंतरं साध्यतद्व्याप्यवत्वविशिष्टपक्षस्मरणं अनुमितौ इष्टसाधनता
विषयकतादृशस्मरणाद्वा अनुमित्सा अनुमित्सापूर्वकालोत्पन्नविशेषस्मरणाद्वा अनुमित्साकालोत्पन्नेन्द्रियसन्निकर्षसहि
तात्साध्यतद्व्याप्यविशिष्टपक्षप्रत्यक्षं तदनंतरं चानुमितिस्तत्र पक्षतासंपत्तये सहकृतांतं साधकमानविशेषणं सिसाधयिषा
च तत्साध्यविशिष्टत्वस्य स्वविषयस्य प्रकारिका अनुमितिविषयिणी इच्छा यत्किंचिद्दोषं रत्नानंतरं ताम्मितीच्छायामपि सिद्धिसत्वे ५९

अनुमित्यनुत्पादात् अनुमितित्वाप्रकारिकायामपि प्रत्यक्षाद्यतिरिक्तं पर्वते वह्निज्ञानं जायतामितीच्छायां प्रत्यक्षाद्यनन्तरम
नुमित्युत्पादाच्च यादृशयादृशेच्छासत्त्वे सिद्धौ सत्यामनुमितिस्तत्तदिच्छाभाववत्समुदायस्य वा विशेषणत्वादिच्छायाअननुगमेपि न क्षतिः
धूमेनानुमिनुयामितीच्छायामालोकपरामर्शादसत्त्यामपि सिद्धौ यदि नानुमितिः तदा तदन्यमात्रलिंगकानुमितीच्छाकामिनीजि
ज्ञासा च तत्पृष्पक्तप्रतिबंधिका यद्वि च यत्रानुमितित्तदासिद्धिसत्त्वे तत्रानुमितेर्वारणाय तल्लिंगकानुमितीच्छा तदन्यमात्रलिंग
कानुमितीच्छातिरिक्तानुमितीच्छा वा वाच्या लिंगविशेषेणापि च नियंत्रितं पक्षत्वं तल्लिंगकानुमितौ सिद्धिकालीनातल्लिंगकानुमि
तीच्छाविरहविशिष्टान्यलिंगकानुमितीच्छैव वा प्रतिबंधिका साधकमानं साध्यवत्त्वनिश्चयः पाषाणमयत्वादिना पर्वते तेज
स्त्वादिना च वह्नेः सिद्धावपि पर्वतत्वेन तत्र वह्नित्वेन च तस्यानुमितेर्हेतुमित्त्वसाध्यत्वयोरवच्छेदकावनुप्रवेशनीयौ यद्वि च प
र्वतत्वसामानाधिकरण्येन एकत्र साध्यसिद्धावपि विनानुमित्सामन्यत्र तादृशानुमितिरानुभविकी तदा धर्मिविशेषोपि निवे
श्यो नान्यथा पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येन साध्यसिद्धावपि तदवच्छेदेनानुमितिदर्शनात् पक्षतावच्छेदकावच्छेदे
नानुमितिं प्रति तदवच्छेदेन सिद्धेः तत्सामानाधिकरण्यमात्रेणानुमितिं प्रति तु सिद्धिमात्रस्य विरोधित्वं इत्थं च लिंगभेदन्या

शि
६० योनुसर्त्तव्यः साध्यविशेष्यकसिध्यनंतरं पक्षविशेष्यकानुमितेः प्रामाणिकत्वेनां प्रति पक्षविशेष्यकैवसिद्धिर्विरोधिनी एवं च पक्ष
विशेष्यकसिध्यनंतरमपि साध्यविशेष्यकानुमितिरापत्ते तुल्यन्यायात् समानाकारसिद्धेः प्रतिबंधकत्वे पर्यवसानात् तादृशा
नुमितिं प्रतिसिद्धिमात्रं विरोधि साध्यसिद्धिरेव वा अतएव अप्रसिद्धसाध्यस्थले पक्षविशेष्यिकैवानुमितिरनुभूयत इति अत्रैव
व्याप्तिस्मरणादिनापूर्वानुमित्साविनाशे परामर्शकाले च सिद्धिसत्वे नुमित्सानाशे सत्यैवानुमितिस्तत्पवैव कारणीभूतस्य विशि
ष्टाभावस्य संपत्तेरित्यपास्तम्। अतएव द्वित्रिक्षणांतरितायामप्यनुमित्सायामनुमितेर्दर्शनात् अनुमित्सायोग्यता वा व्याप्ता
वनस्तोसत्यनंतरं स्वविषयसिध्यनुत्पादः अनुमित्सोत्तरमंतरानुमित्यनुत्पादे दिवसादिविलंबेन वह्न्यादिना निर्णीतेपि साध्ये
ता लिंगपरामर्शादिनानुमितिप्रसंगात् किंत्वनुमित्सानंतरं लिंगपरामर्शानुक्रमेणयावत्काले नोत्सर्गतः परामर्शो जायते
तावानेव कालः फलबलेन तथा कल्पनात् अथ वा अनुमित्सोत्पत्त्यनंतरं अनुमित्सानाशेपि सिद्धौ सत्यां यावत्कालम
ध्ये अनुमितिर्जायते तावानेव कालः अनुमित्सयोपलक्षितः यदि च सिध्यनंतरं तन्नाशेपि द्वित्रिक्षणमध्ये विनानुमि
त्सामनुमित्यनुत्पादो नुभवसिद्धः तदा सिध्या तावानेव कालः उपलक्षितः विशिष्यलक्षणनियमस्त्वविहितैः कारणी
य इति वदंति अत्र च यत्र साध्यनिर्णये नंतरं पूर्वोक्तन्यायेन साध्यतद्व्याप्यविशिष्टपक्षस्य प्रत्यक्षं स्मरणं वा यत्र च ६०

साध्यत्वव्याप्यधर्मतादृशाधर्मान्तरविशिष्टपक्षस्य तत्पक्षकसाध्यत्वव्याप्यवत्तानुमित्योरिष्टसाधनतायामैकं स्मरणं ततस्तयो
रनुमित्सा ततः साध्यत्वव्याप्यवत्तानुमितिस्तत्र तदनन्तरमनुमितिप्रसंगः योग्यताविवक्षणे च सुतरामेवेति तद्दिशाविषयसि
ध्यनुपहितत्वं तद्विशेषणं पक्षसाध्यभेदेन च पक्षताभेदात् पृथक् पृथगेव कार्यकारणभावः तथा च यत्र सिध्यनन्तरं कदा
प्यनुमितिर्नजाता तत्र सिध्यभावः कारणं न तु तत्र कालविशेषोपि गौरवात् प्रयोजनाभावाच्च तेन यत्पक्षकयत्साध्यकानुमितौ
कस्यापीच्छा न जाता तत्रोक्तिमात्रसाधारण्यसंपादनायेश्वरेच्छाया निवेशनायासो नोपादेयः यत्तु सिसाधयिषाविरहविशिष्ट
स्वक्षणाव्यवहितोत्तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिकभिन्नायाः सिद्धेः सिसाधयिषाविरहविशिष्टायास्तस्या अभावः पक्षता अथ
तृतीयक्षणाव्यवधायकद्वितीयक्षणाव्यवहितत्वपर्यवसानात् यत्राविरलक्रमेण सिद्धिसिसाधयिषानुमितयः तत्र पक्ष
तासंपत्तये द्वितीयः सिसाधयिषाविरहो विशेषणमस्तु सिद्धेः प्राथमिकस्तु स्वक्षणस्य किमर्थमिति चेत् यत्र क्रमेण सिसाधयि
षाप्रात्यक्षिकीसिद्धिपरामर्शानुमितयः तत्र तृतीयक्षणे पक्षतासंपत्त्यर्थमिति तन्न यत्रानुमित्सानाशकाले प्रात्यक्षिकी सि
द्धिरपि च परामर्शानुमिती तत्र पक्षताविरहप्रसंगात् अथ प्रथमक्षणमपेक्ष्य द्वितीयस्येव द्वितीयमपेक्ष्य तृतीयस्या
पि अव्यवहितोत्तरत्वं स्वध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वे सति स्वाधिकरणकालध्वंसाधिकरणत्वं वा तादृश

शि
६१

व्यवहितोत्तरत्वं वाच्यं तथाप्यमन्नकपेणासिद्धिसिसाधयिषानुमितयः तत्र प्रथमक्षणोपस्थिताकारणयोत्तरक्षणस्य विशेष
णां प्रथमविशिष्टान्तं द्वितीयं तु सिद्धेस्तत्रैव द्वितीयक्षणोपस्थितासंपत्तये यदि पुनरिच्छाजनिकासामग्रीप्रतिबंधात्सानुमितिं न
हि अनुमित्यव्यवहितपूर्ववर्त्तिसिद्धिभिन्नसिध्यभावमात्रं पक्षतेति चेन्न तादृशसिद्धीनां तत्तद्व्यक्तित्वेनाभावः कारणं निरु
क्तकूटविशिष्टत्वेन वा [redacted]: अनंतकार्यकारणभावप्रसंगात् तादृशसकलसिद्ध्यवनुमित्साविरहविशेषणदानस्य वैय
र्थ्यात् तत्तत्समयसंबंधव्यक्तीनां तत्तत्समयावच्छिन्नतत्तन्मनोयोगादीनां वा प्रतिबंधकत्वप्रसंगाच्च [redacted]: सत्यपि परामर्शा
दौ कस्याञ्चित्सिद्धेरनंतरमनुमितिः कस्याञ्चिन्नेत्यत्र नियामकाभावात् नवाकारणतावच्छेदकावच्छिन्नसमाजाधीनकार्योत्पादादि
कं कारणतावच्छेदककोटौ निविशते न्यासति उत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वविशेषितेन स्वक्षणाव्यवहितोत्त[illegible]त्पत्तिकस्वसमा
नाधिकरणानुमितिकसविषयत्वेन स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणोत्पन्नसविषयत्वेन स्वक्षणाव्यवहितो
त्तरक्षणोत्पत्तिकस्वसमानाधिकरणानुमितिकभिन्नसविषयत्वेन वा किंच स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्ष
णवृत्तित्वविशिष्टज्ञानत्वादिना कारणत्वं स्यात् अव्यवहितोत्तरश्च द्वितीयएवक्षण इति नातिप्रसंगः न चाद्येषु पराम
र्शस्थितिक्षणो यत्र विरोधिसिध्यादिविनाशस्तत्रोत्पत्तिक्षणेऽनुमितिर्न स्यात् परामर्शस्य तथात्वादिति वाच्यं अनुमिति ६१

सामग्र्याविरोधित्वाविरहेणैतद्दानीमुत्पन्नानुभवप्रमादेरंततः संस्काराद्वा तत्संभवात् संस्कारजन्यत्वेन स्मृतित्वस्य प्रागेव निरासात् स्याद्वा स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणवृत्तिभिन्नत्वेन स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वत्वानधिकरणक्षणवृत्तित्वविशिष्टत्वेन स्वसमानाधिकरणानुमित्युत्पत्त्यनधिकरणसमयाव्यवहितपूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टत्वेन वा प्रतिबंधकत्वं तदव्यवहितपूर्वत्वं च तदुत्पत्तिक्षणोत्पत्तिकध्वंसप्रतियोगित्वं [illegible] यत्र प्रथमे यत्र सिध्याद्यात्मकपरामर्शानंतरं सिसाधयिषायामुत्पादकालेनत्तु द्वितीयस्य कस्यापि धर्मस्य विनाशोऽनंतरं पुनरनुमितिस्तत्र तदुत्पादसमयेऽपि सा स्यात् तत्पूर्वकालीनानां सर्वेषां तादृशापूर्ववृत्तित्वेनाविरोधित्वादिति वाच्यं अनवरतपरिस्पंदमानापरिमितपवनादिपरमाणुचेतनसंयोगसंतानांतःपातिव्यक्तीनामविरतमेवोपरमात् फलानुरोधबलेनापि तादृशकल्पनासंभवात् कारणांतरकल्पने गौरवात् अन्वयव्यभिचारसंदेहस्य च कारणत्वग्रहाविरोधित्वात् उपादीयमानं वा तत्तदात्मसमयविशेषसंबंधाएव तादृशापूर्ववृत्तिभिन्नाः भवेद्वा तत्तत्पुरुषीयानुमितिप्रतितत्तदीयानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणत्वादिना तादृशक्षणवृत्तित्वविशिष्टत्वादिना वा कारणत्वं तथा चोपमानादेः प्रमाणांतरत्वभंगो येन सर्वत्रानुमितिसामग्रीसंभवात् विशिष्टेन च परामर्शत्वादिना कारणत्वं अन्यथैव चरीत्या कार्यांतरेष्वपि कॢप्तानां कारणानां प्रतिबंधकानां चानंतत्वं अकॢप्तानां चैतत्पातत्वं अतएव

गि ६२

[redacted]तीयोपिप्रकारो वैयर्थ्याच्च सिद्धेः सिसाधयिषाविरहविशिष्टस्य सिध्यनुमानातिरिक्तसाधकमानयोरन्यतरस्याभावः कार
णमिति तु [redacted] साधकं हि मानं सिद्धिस्वरूपयोग्यं तदुपहितं न तु सामग्री का [redacted]वः चक्षुरादिसत्वे विनानुमित्सामनुमित्य
भावप्रसंगात् [redacted]ः सिद्धेः पूर्वं तदुपहितत्वाभावेन प्रत्यक्षसामग्रीसत्वेप्यनुमित्यापत्तेः अनुमानातिरिक्तस्य वैय
र्थ्याच्च [redacted]तीयः अनुमितिसामग्र्यभावत्वेन प्रत्यक्षकारणत्वं अनुमित्साविरहविशिष्टप्रत्यक्षसामग्र्यभावत्वेन चानुमि
तिकारणमित्यन्योन्याश्रयात् [redacted]गुरुत्वाभावव्याप्यदर्शनक्षणे प्रतियोग्यारोपविरहेण अभावप्रत्यक्षसामग्रीविरहात्सच्छ
तासत्वेप्यारोपणुत्वारोपक्षणे तदभावानुमित्यापत्तेश्चेति कश्चित् वस्तुतः स्वतंत्रान्वयव्यतिरेकशालित्वानियमेन प्रपभमु
पस्थितत्वात् लाघवाच्च प्रत्येकमेव तथात्वं अन्यथा बाधादेरप्यत्रैवान्तर्भावप्रसंगात् न चानुमित्साविरहस्य प्रत्येकविशेषण
त्वे गौरवं शाब्दसिद्धौ सत्यामपि शाब्दज्ञानं जायतामितीच्छायामनुमितेरुत्पादात् सिद्धावनुमितिविषयेच्छाविरहस्य प्रत्यक्षसाम
ग्रीसत्वे तादृशेच्छायामप्यनुमित्यनुत्पादात् साधकमाने अनुमितित्वादिप्रकारिकेच्छाविरहस्य पृथगेव विशेषणत्वात् तथाः त्व
यापि वाच्यत्वात् स्वनिवर्तकप्रत्यक्षादिसामग्रीसमवहितान्यत्वादिना तादृशेच्छयोरनुगमेति गौरवं अन्यतरत्वघटकयो
रन्योन्याभावयोर्भिन्नयोर्विशेषणविशेष्यभावे विनिगमकाभावाच्च आत्मनिष्ठप्रत्यासत्त्वायेन सिद्धेरभावः [redacted] कारणं भिन्नभि
न्नेन च संबंधेन तदसाधारणकारणत्वापत्त्या तत्सामग्र्यामपि विशिष्टवन्हेरिवेतरविशिष्टस्य मनोयोगादेः प्रतिबंधकत्वापे ६२

गात् तथा च कथमनुगतत्वमेतयोरभावः कारणमिति [illegible] सिद्धेः सिसाधयिषाविरहविशिष्टस्यैककालावच्छेदेनैकात्मवृत्तित्वं
प्रत्यक्षादिकारणं च स्तु संयोगादेरस्वन्यादृशमिति सामग्रीविशेषाभावस्य हेतुत्वेऽपि लाघवात् सिद्ध्यभाव एव पक्षव्यवहारनि
मित्तं एतदेवाभिसंधाय प्रवृत्तिनिमित्तमुक्तमिति वक्ष्यन्ति फलानुपहितसिद्धौ च विरहविशिष्टसिद्ध्यभावापेक्षया बाधाभा
वस्य लघुत्वेऽपि सिद्धसाधनस्थले पक्षव्यवहारविरहेण तादृशसिद्ध्यभावस्यावश्यकत्वे बाधाभावेन निविशन्ते गौरवात् वि
शिष्टसिद्ध्यभावस्य चात्मनिष्ठस्यैवानुमितिहेतुत्वेऽपि तस्य परंपरासंबंधादेव पर्वतादौ पक्षव्यवहार इति तु ध्येयं एकस्य पुं
सोऽनुमित्सासत्त्वेऽन्यस्य तद्विरहिणः प्रत्यक्षसामग्रीसत्त्वेऽनुमित्स्युत्पादात् तत्पुरुषीयानुमितिं प्रति तत्पुरुषीयानुमित्सा
विरहकालीनतत्पुरुषीयसिद्धिसामग्रीविशेषविरहोऽनन्यगत्या हेतुरूपेणेत्यन्य इति वदन्ति तत्सिध्युत्तरानुमितौ सिसाधयिषा
हेतुरस्तु न चैवं मण्यादिस्थलीयदाहं प्रत्युत्तेजकस्य हेतुतापत्तिः उत्तेजकाभावमनुग॰ तत्त्वाच्च तावदभावविशिष्टमण्याद्य
भावस्य चानुगतत्वादिति [illegible] इहापि दर्शितोऽननुगमः सिसाधयिषायाः सिध्युत्तरानुमितित्वेनानुगमानतिप्रसक्तं दुर्वचं सिद्धि
स्थितिकालीनत्वेतरसिद्धिकालीनत्वं वाऽनुमितिं प्रति हेतुत्वकल्पने च विनापि सिसाधयिषां सिद्धिनाशकालेऽनुमित्युत्पादाद्धेतु
वोरः एकस्य च पुंसः सिद्धिसत्त्वेऽन्यस्य सिसाधयिषाभूयस्यानुमित्स्युत्पादप्रसंगः तत्पुरुषीयतादृशानुमितिं प्रति सिसा

शि
६३ धें यथा हेतुत्वे अनंतकार्यकारणभावप्रसंगः अविनसिद्धौ सत्यां विनापि सिसाधयिषां सामान्यसामग्रीतो अनुमानोत्पत्तिप्र मिति
संगात् न हि दृष्टविशेषसामग्रीं विना सामान्यसामान्यसामग्र्या अनुमितिजनकत्वं नास्ति न चान्यत्रापि तद्विशेषसामग्र्यं
तरमस्ति वकल्पने चातिगौरवं दृष्टायभानासिद्धुत्तरस्मात् साधनज्ञायतेन कारणाभावादिति चेत् सामान्यलिङ्गानुमि
तिसामान्यं तुस्यादेव कार्यानुत्पादस्य विना कारणाभावमसंभवात् करणव्यापारत्वेनावश्यककारणभावस्य परा
मर्शस्य कारणतावच्छेदिका पक्षतानकरणमिति तु भ्रमः प्रतिबंधकाभावत्वेनान्वयव्यतिरेकशालित्वेन हेतुत्वात्
अन्यथा पक्षासंभवे निमित्तकारणस्य समवायिकारणतावच्छेदकत्वप्रसंगात् अथानुमितिसाधारणसिद्धेः प्र
तिबंधकत्वे तदभावस्य मरणाद्यभावत्वप्रतिबंधकाभावत्वेन कार्यकालवृत्तेरेव हेतुत्वादनुमितिकाले च तदसंभवा
त्सा नोत्पद्येतेति चेन्न यस्य मरणाद्यभावादेः कार्यसमकालतया अन्वयव्यतिरेकित्वं तस्यैव तथात्वेन हेतुत्वं न तु सर्वस्य गौ
रवात् अन्यथा समवायिकारणस्य कार्यसहभूतस्यैव हेतुत्वात् कारणमात्रस्य तथात्वप्रसक्तौ प्राभाकराणां च विज्ञेयेरन्नि
ति प्राभाकरास्तु विनाप्यनुमित्सां क्वचित्परामर्शादनुमितिप्रवाहस्याविरललग्नस्यानुभविकत्वात् कालभेदकल्पनायां
मानाभावाच्च पक्षतानानुमितिहेतुः परार्थानुमाने तु सिद्धसाधनमर्थांतरविषयादूषणमित्याहुः ॥ ॥ ॥छ॥छ॥ ६३

परामर्शः

लक्षणोपोद्घातेन विशिष्टज्ञानस्य कारणत्वं व्यवस्थापयति पक्षेत्यादि व्याप्तिस्मरणेति स्मरणत्वमविवक्षितं अव्यापकत्वात्
लाघवात् प्रथमोपस्थितत्वलाघवात् कल्पनालाघवमाह परामर्शेति परामर्शहेतुत्ववादिनाप्यनुमितिपूर्वं तादृशज्ञानमवश्यं
मन्तव्यं तथा चातिरिक्तधर्मिणः तत्रानन्यथासिद्धत्वनियतपूर्ववर्तित्वयोः कल्पनामपेक्ष्य उभयवादिसिद्धनियतपूर्ववर्तिनो
अनन्यथासिद्धत्वमात्रकल्पना लघीयसी ननु धूमत्वावच्छेदेन व्याप्तेरालोकत्वावच्छेदेन च पक्षधर्मताया ग्रहेऽप्यनुमितिः स्यादित्यत
आह एवमिति यद्धर्मावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानं तेनैव रूपेण पक्षधर्मताज्ञानं हेतुरिति नातिप्रसंगः ज्ञानद्वयादिति द्वित्वमविवक्षितं
लाघवात् अवच्छेदकलाघवात् आवश्यकत्वात् व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकव्याप्तिज्ञानस्य हेतुत्वे व्याप्तिज्ञानहेतुताया आव
श्यकत्वात् क्वचिदुपजीव्यत्वादिति पाठः उपजीव्यत्वं च व्याप्तिज्ञानं विना यद्धर्मावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानं तत्प्रकारकपक्षधर्मताज्ञान
स्यासंभवात् एवं च सिद्धव्याप्तिज्ञाने हेतावतिप्रसंगभंगाय पक्षधर्मताविषयत्वमवच्छेदकं कल्पने लाघवात् ननु कारणतान्त
रं गौरवादिति भावः सिद्धस्य व्याप्तिज्ञानस्य न पक्षधर्मताविषयत्वमित्याशयेनाह तस्येति यद्वा व्याप्यत्वज्ञानमिति व्याप्य
त्वप्रकारकं पक्षधर्मताज्ञानमित्यर्थः ननु विशिष्टस्मरणान्यथानुपपत्त्या ज्ञानद्वयस्यावश्यकत्वेऽप्यतथात्तस्यैव हेतुत्वं युक्तं
न तदिदमुक्तमावश्यकत्वादत आह उपजीव्यत्वादिति विशिष्टज्ञानान्यथानुपपत्त्या तत्कल्पने विशिष्टज्ञानस्योपजीव्यत्वादिप

शि
६४

र्थः स्वसंवेदनसिद्धमेवज्ञानद्वयमावश्यकत्वं चोभयवादिसिद्धत्वेन तस्यैवाशयेनाह तस्येति अप्रसिद्धिं परिजिहीर्षुराशंकते अथेति
अयं पक्षवृत्तिः हेतुरिति लाघवादित्तिशेषः अनुमितिसामग्र्या इति स्मृतिहेतुतावादिनां नव्यानां नये दूषणमिदं न तु संस्कारका
रणतावादिनां प्राचामिति अप्येतादि अथ यत्र प्रथमं पक्षाग्रहे गृहीतधूमे स्मृतव्याप्तिवैशिष्ट्यभानमनंतरं च गृहीते पक्षे तादृ
शविशिष्टधीस्तत्रेत्यपि द्रष्टव्यं प्रथमतइति विशिष्टज्ञानात्पूर्वमनुमितिसामग्रीविरहप्रदर्शनाय एवं च सिद्धे पूर्ववर्त्तिनि वि
शिष्टज्ञाने तस्यैवतत्त्वेन हेतुत्वं गुरुधर्मद्वयावच्छेदेनान्यथासिद्धत्वकल्पनामपेक्ष्य लघ्वैकरूपावच्छेदेन नियमान्यथासिद्ध
त्वकल्पनाया एव न्याय्यत्वात् गृह्यमाणव्याप्यवच्छेदकताकधर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेन पक्षधर्मताग्रहप्रकारीभवद्धर्माव
च्छेदेन व्याप्तिज्ञानत्वेन चैकरूपेण कारणत्वे त्वतिगौरवात् विनिगमनाविरहाच्च तत्वापि च नियतपूर्ववृत्तित्वं कल्प्यमित्यत आह यत्र
वेत्यादि तेन विनेति तथा च व्यभिचारात्कारणत्वं बाधितमिति भावः स्वतो व्यभिचारं निरस्यति अस्मदुक्तेति अनवस्थानादिति
न च धूमांतरसंनिकर्षेण तद्व्यक्तिवृत्तिधूमत्वं वह्निव्याप्यमिति लिंगविशेष्यकपरामर्शादस्त्यनुमितिसंभवः धूममात्रासन्निक
र्षेऽपि तत्र वन्ह्यनुमानात् तद्व्यक्तिवृत्तित्वधूमत्वत्ववैशिष्ट्यग्राहकविरहाच्च असाधारणमिति शरीरादिव्युदासः आलोकादिवारणा
यप्रमाणांतरासहकारीति वाच्यं तदपि प्रमाणांतरं भवत्येव प्रत्यक्षादिप्रमाकरणत्वेन विभागात्तु व्याघात इत्यपि कश्चित् ॥ ६४

सासाधारणमसमवहितं तथाच यज्जातीयप्रमायाः मनोन्यकरणेनासमवहितं सत् यत्र वहिर्विषयप्रमोत्पादकं यज्जातीयप्रमासा
मग्रीविरहे वा यत्प्रमोत्पादकं तत्तद्धि जातीयप्रमाहेतुरित्येव व्याप्तिः तत्तच्च सिद्धं यां किल सर्णाप्रमायां किल स्मरणोचनत्करणे कल्पनीये आ
वश्यकत्सा द्वाध्रकाभावाच्च तस्यैव तथात्वं पर्यवस्यति संशयस्वप्नोच्चनविशिष्टानुभवरूपो येनोपनयादिवशाद्वहिर्विषयानुभवजन
नेकुप्रशक्तिकेन मनसा दोषवशादप्रमैव तदभावादिवशात्प्रमाऽपि जन्यत इत्येवं साशंकोत किंतु धर्मिज्ञानकोटिस्मरणादिरूपो ध
र्मिज्ञानं पुनरनुभवरूपं यथासंभवमध्यादेः स्मरणं च संस्कारादि साध्यायेनाह संशयेति व्याप्यत्वानुमानादिति धूमत्वादौ वह्न्यादिव्या
प्ति व्याप्यत्वं जानतो धूमत्वत्वादिना तद्गुणनिश्चयदशायां अन्यदा तत्संसर्गाग्रहादेवेति अतीन्द्रियादौ लिंगे व्याप्यत्वप्रकारकज्ञानस्या
संभवेपि अनुमितेः सर्वानुभवसिद्धत्वात्तस्य कारणत्वे बाधिते परिशेषाद्दोषेपि व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानस्य हेतुत्वे सिद्धे शाद्ध
व्याप्यत्वाबोधस्थलेपि तत्कल्प्यते कारणं विना कार्योत्पत्तेरभावात् तेन विना च तत्रानुमितेरसिद्धत्वात्तस्यापि हेतुत्वबाधः तथा
तीन्द्रियलिंगादौ सर्वानुभवसिद्धाया अनुमितेः सर्वथैवापलापः प्रमत्तुच्छ्विस्माल किलंवमात्र कल्पनमित्याशयवानाह अतए
वेति तुल्यमित्यभ्युपगमवादः यदवच्छिन्ने यथाहितदभावेन तदभावव्याप्यतयाग्रहीतेन वाविशिष्टेन तत्संशयः तथाय
दवच्छेदेन यद्व्यावर्तकदर्शनं तद्धिष्ट्येप्यनुभवबलात् व्यावर्तकश्च तदभावो यदवच्छेदेन वा यदभावो वगतो यो वा तदभावव्या

श्रि

६५ य्यत्वेन गृहीतः यथा स्थाणुत्वाभाववत्पुरुषत्वावच्छेदेन ग्रहे पुरुषत्वस्य स्थाणुत्वाभावव्याप्यत्वेन गृहीतस्य करादेर्वा इदंत्वावच्छेदेन ग्रहे पुरुषोयं
स्थाणुर्नवेति संशयः तदभावादि वस्त्र तद् इदन्त्वोन्याभावादिः नाक्षत्वेन संशयेत दन्योन्याभावादिरपि द्रष्टव्यः एवं न तद्धर्मोपि विशेषदर्शन
स्य विपरीतज्ञानमात्रविरोधित्वात् इत्यग्रे व्यक्तीभविष्यति नन्वित्यादि इदं नीलत्वेन प्रतीयमानं भावो अभावो वा भावत्वाभावत्वयोः तत्व
योरित्यर्थः लिंगत्वाभावात् अप्रसिद्धत्वेन तत्त्वासंभवात् भावत्वाभावत्वेत्यादिकं केवलान्वय्यनुमानमतिरिक्तं चाभावमभिप्रेत्य के
वलान्वयिनः साध्यस्य धर्ममात्रमेव व्याप्यमिति ध्येयं एवमिति लिंगं व्याप्यत्वे लिंगतावच्छेदकं वा वन्हौ व्यतिरेकेति यत्संशयव्यति
त रेकनिश्चयाविरत्र व्याख्यानं त्वमेतत् मह्य व्यतिरेकनिश्चये कार्यानुत्पत्तौ तद्व्यतिरेकनिश्चयाभावस्य कारणतामपेक्ष्य यन्निश्चयस्यैव
कारणत्वं युक्तं लाघवादित्यभिप्रायकमिदं [redacted] वकुप्तनियतपूर्वभावत्वया भेदग्रहाभावस्य वानुमितिहेतुरित्यभिप्रेत्यास्तु वेति वस्तु
तः सामान्यतो विशेषदर्शनाच्च सामान्यतो भ्रमो न स्यात् विशेषतस्तु स्यादेवेत्यभिप्रायिकामाशंकां निरस्यति नचेति अस्तु वेत्यभ्युप
गमवादः नचेत्यादि अभेदज्ञानस्याहेतुत्वे भेदग्रहः प्रतिबंधको न भवितुमर्हति अभेदेति तथा च तथाभूतस्यापि प्रतिबंधकत्व
मनायत्या वक्तव्यमिति भावः अतथाभूतत्वस्य संदिग्धत्वे व्यभिचारमाह त्वयापीति विशेषणान्तरदाने चाप्रयोजकत्वमिति भावः
गोत्वे गोपदशक्यतावच्छेदकत्वं विशेषितं वा तदस्तीत्यतो मधुरत्वेति मधुरत्वव्याप्यो धर्मो जातिरखंडोपाधिर्वेति फलतो न विशेषः गो
रिति ज्ञाने गोत्वप्रकारकत्वं विशेषमाशंक्याह अन्यथेति व्यक्तेः प्रकारत्वेपि लिंगतावच्छेदकत्वासंभवादाह गवेतरेति गोत्वत्वस्याप्रवे ६५

वेशात्तात्माश्रयः यथासाध्यंगवेतरासमवेतत्वादिकमेवोपादेयं कालादौ व्यभिचारवारणाय समवायसंबंधेन हेतुत्वस्यावश्य
वाच्यत्वेनाभावसाधारण्येप्यदोषात् व्यतिरेकेपि हृ्यांतरेणासंबंधांतरेण च गोत्वाभावस्यापि व्यभिचारि तथा गवेतरासमवेतत्वस्य त
त्वेन समवायसंबंधेनाभावस्यैव गमकत्वात् लिंगतावच्छेदकं तथा च न व्यभिचारः न तथा न तेन व्यभिचारवारणं न हीति धूमा
द्यान्यत्वमिति दृष्टांतार्थं नैकधर्मस्यावच्छेदकत्वापेक्षा यावद्धर्मद्वयस्यत्वस्य एव गौरवमिति वाच्यं तादृशैकधर्मघटकानेकभेदादिघट
कत्तया धर्मद्वयस्यैव प्रथमोपस्थितत्वेन चावच्छेदकत्वौचित्यात् अन्यथा वह्न्यादीनामपि व्याप्यता यावदन्यतमत्वस्यैवावच्छेदकत्वं
स्यात् अन्यथेति विशेषदर्शने हि विपरीतज्ञानविरोधित्वमप्रत्यक्षे तु पक्षुव्यतिरेकेनत्वं चान्यतरत्वदर्शनस्यापि व्याप्यत्वधर्मदर्शनत्वेनाक्ष
तं तत्र च तदन्यान्यत्वस्यातिरिक्तत्वे धूमत्वादेः तदृष्टत्वात् धूमत्वादिरूपत्वेपि धूमत्वादेरप्रवेशात् लिंगत्वेपि न वैयर्थ्यमित्या
दि दृष्टं एवं चान्यतरत्वस्य व्याप्यतावच्छेदकत्वेप्यतिरिक्ततदवच्छेदेन तद्ग्रहोपगमे तथान्यथा व्याप्तिस्वीकारप्रसंगः गुरुर
पि धर्मोवच्छेदकः तथापि गुरु व्याप्तिप्रकारकज्ञानस्थले व्यभिचाराच्च तस्य हेतुत्वमित्याह किं चेति वह्नीत्यादि व्याप्तेर्व्याप्यतव
च्छेदकत्वादिति भावः भावाभावादिति वस्तुतो विशेषव्याप्यवच्छिन्नामहाव्याप्तिरतिरिच्यतां किं तेन नहि वस्तुतो व्याप्यवच्छेदकप्रकारकं
पक्षधर्मताज्ञानं हेतुरतिप्रसंगात् परं तु यदवच्छेदेन व्याप्तिर्गृह्यते तत्प्रकारकं न च तद्धानी व्याप्यवच्छेदेन व्याप्तिर्गृह्यते न च तद्ग्रहे

अनुमितिरयत्नयनीया मानाभावात् कल्पकताविशेषेण गुरुत्वावच्छिन्नस्यैव नियतपूर्ववर्तितायाः कल्पयितुंयुक्तत्वात् एतेन व्याप्तिग्रहविषय
धर्मिमात्रवृत्तिधर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानं हेतुरिति परास्तं सामान्यलक्षणानंगीकारे धूमत्वादेरपि तथात्वायोगात् वह्निव्याप्यसर्वप्र
मेयधूमवान्पर्वतइतिज्ञानादप्यनुमितिप्रसंगाच्च व्याप्तिसमानाधिकरणत्वेन तादृशधर्मभानोक्तौ च सा धूमव्यक्तिर्वह्निव्याप्येतिज्ञा
नसहितादुक्तज्ञानात्तत्प्रसंगो वह्निव्याप्यवानितिशाब्दज्ञानासंग्रहश्च ज्ञानस्य व्याप्यत्वभानांशे प्रकारतया परस्तादृशोधर्मोभासतेत
त्प्रकारकं पक्षधर्मताज्ञानं हेतुः व्याप्यवानित्यत्र वह्निव्याप्यत्वमेव तथा धूमवानित्यादौ च धूमत्वादिकं धूमसमानाधिकरणेत्या
दिव्याप्तिभानेतस्यापि प्रकारत्वादिति परास्तं धूमसमानाधिकरणवह्निव्याप्यं सर्वं प्रमेयं धूमवान्यं प्रमेयत्वव्याप्यं सर्वं मभिधे
यंसमानाधिकरणं चायमित्यादिज्ञानादप्यनुमित्यापत्तेश्च धूमत्वादेरतिरिक्तवृत्तित्वग्रहे सएव प्रतिबंधकः तदग्रहे त्वनुमिता
विष्टापत्तिरिति एवं विधेष्टापत्तेरेव सर्वत्र प्रतीकारे विशेषणानुसरणवैयर्थ्यात् व्यभिचाराग्रहपक्षधर्मताज्ञानयोरेव हेतुत्वस्य
सुवचत्वात् किंच पुरुषांतरस्य तस्यैव वा कालांतरे वर्तमानं व्याप्तिग्रहमादायातिप्रसंगभंगाय स्वसमानकालीनस्वसमानाधिकरण
व्याप्तिग्रहविषयधर्मिमात्रवृत्तिधर्मप्रकारकं पक्षधर्मताज्ञानं वाच्यं तथाच स्वस्वस्याननुगतत्वात्कारणतावच्छेदकस्य तत्तद्व्यक्ति
मात्रपर्यवसायित्वेपि नो व्यभिचारः तत्तत्पक्षधर्मताज्ञानत्वेनैव हेतुत्वसंभवे अधिकवैयर्थ्यं च एतेन ग्रहप्रमाणव्याप्यवच्छे

दकताकेत्यानुपदर्शितप्रकारद्वयमपि प्रत्युक्तं वेदितव्यं एवं यद्धर्मावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानं तद्धर्मप्रकारकं पक्षधर्मताज्ञानं हेतुरित्यपि निरस्तं त
द्धर्मविश्रान्तमूर्त्तिकत्वेनाप्यननुगतत्वाच्च यत्रेष्टसाधनताज्ञानस्य हेतुत्वेपि समानमिति चेत् सत्यं प्रतिवक्ष्यते हि तत्र तत्त्वलघुगुरुरूप्या
प्यांगुणयदुपस्थितौ लघुरूपावच्छेदेनैव कारणत्वं कल्प्यते लाघवात् नियमादेरेकतररूपावच्छेदेनाप्यक्षुण्णत्वादित्याशयवानाह [illegible]चेति
ननु स्वसमानाधिकरणाभाववत्त्वादिव्याप्तौ स्वपदार्थस्यैकस्याभावेन धूमादिकमेव विशिष्यो[illegible]च धूमसमानाधिकरणाभावप्र
त्तियोगितानवच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नवह्निसमानाधिकरणं धूमवानयमिति ज्ञानादप्यनुमितिप्रसंगेन तादृशवह्निसमानाधिकरणधू
२ मत्वं व्याप्तिः तत्प्रकारकमेवं पक्षधर्मताज्ञानमननुगतमपि हेतुरिति वक्तव्यं तथा च यद्धर्मविशिष्टसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितान
वच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदके गृह्यते तत्प्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेनैव हेतुत्वं सत्यं वह्निव्याप्यवान् धूमो वह्निव्याप्योयं धूमवांश्च वह्नि
धूमव्यापकोयं धूमवानित्यादिसकलवित्तिव्यापकत्वात् ननूपदर्शितव्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेन अव्यापकत्वात् किं चान्यथा
व्याप्तिवादिभिः धूमादिसमानाधिकरणात्यन्ताभावाप्रतियोगिगगनसमानाधिकरणधूमादिमानयमिति ज्ञानादनुमित्यंगीकाराद
खण्डव्याप्तेरप्रसिद्धेस्तथाप्रकारत्वासंभवात् साध्ये साधनव्यापकत्वग्राहकमधिकरणादौ च साध्यीयत्वावगाहि पक्षे च तादृश
साधनवत्त्वावगाहि यज्ज्ञानं तत्त्वेन कारणत्वं वाच्यं तथा च लाघवात्तादृशव्यापकत्वपक्षधर्मतावगाहित्वयोरेव कारणतावच्छे
दकत्वमवृत्तिहेत्वनुरोधेन व्यापकत्वस्यापि खण्डशो निरुक्तिः तेषामपरमतिरिच्यते यथा च सामानाधिकरण्यपक्षताज्ञानस्य हेतुत्वेपि न

शि
६७

न क्षतिः तथा वक्ष्यत इति चेन्न प्रत्यक्षमाणव्याप्यवच्छेदकतावेत्यादिप्रकारद्वयोक्तदूषणग्रस्तत्वात् वन्ह्यसंबन्धाभाववद्दृत्तिधर्मवत्त्व
यमित्यादिस्थानादप्यनुमित्युदयाच्च व्यभिचारज्ञानविरोधिज्ञानविषयत्वेनैव व्याप्तीनामनुगमात् अन्वेत्र कारणे कार्यमेव प्रमाणं तत्र च
कार्यकारणभावग्रहे सति स्यात् स एव तु न संभवति गौरवज्ञानेन प्रतिबंधादित्यत आह कारणताग्रहेति कारणतानिर्णयं विना तत्फल
स्य धर्मान्तरनिर्णयस्याभावेन तद्घटितगौरवस्यानिर्णयादित्यर्थः संभाव्यते तावदिदं धर्मान्तरकल्पनं विना कारणत्वस्यैवाशक्यनि
र्वाहत्वादिति चेत् संभाव्यतां न तु तत्प्रतिबंधकं सामान्यतः कार्यकारणभावग्रहस्य प्रायशो विलयप्रसंगात् तत्र तत्र कुप्तनियतपूर्ववर्ति
तावच्छेदकरूपान्तरविरहेणानन्यगत्या गौरवमप्यास्थीयत इति चेदिहापि तद्विरहस्यासकृदावेदितत्वादिति कृतं पल्लवितेनेति
व्यभिचारनिर्णयेन कारणत्वग्रहासंभवं निरस्यति नचेति अनुमानयोरिति अनुमितौ केवलसाध्यनिष्ठसाध्यान्तरानुमित्योः सहचारग्रहो
ग पंमेपि नियमांशग्रहासंभवादिति भावः नियतव्यापारेति एकसंबंधिज्ञानाधीनसंबंध्यन्तरस्मरणादितः क्वचिद्विशिष्टज्ञानोत्पत्तावप्य
नियतत्वेन तस्य व्यापारत्वं धूमज्ञानयिलैव यस्य यज्जनकत्वं तस्यैव तत्र तद्व्यापारत्वादित्यर्थः वस्तुतस्तु तदुपनयव्यक्त्यादेः तत्प्रमा र
व्यक्तिं प्रति करणत्वेपि न क्षतिः प्रमावैजात्यस्यैवात्र प्रमाणत्वनिमित्तत्वात् न चात्रापि प्रमावैजात्यं अनुपलंभबाधितत्वात् भावा
भावाश्च उपनयस्य च विशिष्टज्ञाने विशेषणज्ञानत्वेन प्रत्यक्षे च संनिकर्षविधया उपयोगिनया जात्यव्यवस्थापकत्वात् अत एव वा ६७
त्वाभ्यंतर प्रत्यभिज्ञासादृश्याभावादिप्रत्यक्षाणां तत्ताप्रतियोग्यादिविषयत्वं अन्यथा जातिसंकरप्रसंगात् ज्ञानद्वयकल्पने

चस्थैर्यमात्रमुक्तिश्चेत्त व्यवस्थापितं च विशिष्टज्ञानस्य व्यवहारहेतुत्वं [illegible]नप्रमाणांतरासहकृतोपनयजन्यतावच्छेदकतया वैजात्य
सिद्धिः इतरसहकृतत्वेनाजनकत्वात् असिद्धेश्च उपनयार्थसंनिकर्षवशेन मनसा प्रत्यक्षजननस्यैवोपगमात् एषणीति नन्वेवं धारावा
हिकोच्छेदः इतरमात्राविशेषणत्वेनोपस्थितिरेव तत्र स्यात् कोटिस्मरणस्य संशयेन तस्य च व्याप्तिस्मरणादिना नाशात् विशेषदर्शनका
ले च संशयायोगाहारहनवेति गौरयादिति नन्वेवमभावविशेषणत्वेनोपस्थितस्यापि भावस्य [illegible]ग्रहापत्तिः अभावग्राहकसाम
ग्र्या बलवत्त्वात् प्रतिबंधात् अभावाविशेषणत्वेनोपस्थितिस्तत्र मिथ्यापि कल्प्यते वस्तुतस्तु स्वतंत्रविशेषणज्ञानस्य विशिष्टधी
हेतुत्वे अनुमित्यर्थमेव तथा स्वीकरणीयं नहि विशिष्टप्रत्यक्षं प्रत्येव तत्पात्वे मानाभावात् तर्हीत्यादि वस्तुतोऽयत्र क्वचिदपि गृही
तस्य धर्मिणि साधारणधर्मदर्शनात् स्मृतस्य संशयादि साधारणी विशिष्टधीः इयांस्तु विशेषः यत्कोटिद्वयसहचरितधर्मदर्शना
त्कोटिद्वयस्मरणे संशयोऽन्यथा त्वेककोटिनिश्चय इति एतेन धूमत्वादिना पक्षधर्मे व्याप्तिमनुमाय वन्ह्याद्यनुमितिरिति परास्तं
धूमत्वस्याद्यनुपस्थित्या धूमत्वादेर्वन्हिव्याप्तिव्याप्यत्वाग्रहे वन्ह्यननुमितिप्रसंगाच्च अत एव यद्धर्मावच्छेदेन यद्वत्त्वं गृहीतं तदुपनयव
शात् तद्धर्मविशिष्ट एव तद्भासते धूमत्वावच्छेदेन च वन्हिमत्त्वग्रहात् धूमवान् वन्हिमानिति बुद्धिः स्यात् ननु पर्वतो वन्हिमानिति परास्तं
मानाभावात् चंदनत्वावच्छेदेन गृहीतस्य सौरभादेः पुरोवर्त्तिनि चंदनत्वादिदर्शनादिदं सुरभीत्यादि बुद्धौ व्यभिचाराच्च यद्वा च

शि
९८

स्यवच्छेदकधर्मवैशिष्ट्यमपि भासत इति नियमोपि प्रामाणिकः तदा धूमवानयं पर्वतो वह्निमानित्येव धीरस्तु नहि लिंगोपधाने भाने बाधकं
अन्यत्साधकविरहात् हेतुसाध्योभय संबंधिद्वयनिरूप्यपदार्थप्रत्यक्षं प्रति संबंधिद्वयप्रत्यक्षस्य हेतुतायाः संयोगादिस्थले त्वयैव क्लृप्तत्वात् त
द्भानादरेपि साध्यघटितमूर्तिकव्याप्तिप्रत्यक्षस्य साध्यप्रत्यक्षसामग्रीं विना असंभवादिति भावः विशेषणेत्यादि विशेषणविशेष्यसंबंधः
तंद्दशोप्रमात्वे लौकिकत्वे वा विशेषदर्शनं च विपरीतज्ञानप्रतिबंधकतया क्वचित्सहचरितधर्मदर्शनत्वेन विशेषणस्मारकतया विशेषणस्य ज्ञा
नसत्वेप्यतिरिक्तसंनिकर्षः तद्दशे लौकिकतायामुपयुज्यते एकैवहीति वस्तुतो व्याप्तिभेदेप्यक्षतिः नहि बहिरिंद्रियेण द्रव्यस्याधेयतया तद्वत्वस्य
वाग्रहे तत्संयोगो हेतुः दंडी पुरुषो भास्वीत्यादौ व्यभिचारात् कथमन्यथा पक्षधर्मे वह्निमत्वगर्भितव्याप्तिरेव गृह्यते न चाधेयतयापु
स्यविशेष्ये साक्षात् द्रव्यग्रहे तत्संयोगो हेतुः अभेदारोपे च नाधेयतया रजतादिप्रकारः दंडाद्यात्मकतयावगाहिप्रत्यभिज्ञा
यां च तत्तावदभेदो भासत इति न दंडादेः साक्षात्कारत्वेति वाच्यं मानाभावात् धूमवान्वह्निमानिति सामान्यलक्षणयाग्रहे
व्यभिचाराच्च तत्तासंसर्गस्यापि प्रत्यभिज्ञायां भानसंभवात् प्रकृतेपि वह्निमदभेदग्रहेणैव कृतार्थत्वाच्च [illegible]न तत्ताकारानुप
नीततया दृशद्रव्यग्रहे स हेतुरिति परास्तं चैत्रपदवाच्योपमित्यादिवत् दंडपमभासीदयं दंडीत्यादिग्रहस्यानुभवविकलत्वाच्च त
नात्वस्यातिरिक्तस्याभावात् तद्ग्रहप्रयोगजननाभावस्य च निमित्तांतरविरहप्रयुक्तस्य जन्यतानवच्छेदकत्वात् तज्जनन ९८

योग्यतायाः प्रवृत्तेपीष्टत्वात् अ...त्वादिंद्रियग्राह्येविद्यमानद्रव्य...स्य तेनग्रहे तत्संयोगो हेतुरिति प...त्वे नयनादिना रजतादेरभाव
ग्रहे ...भेदाग्रहादौ व्यभिचाराच्च ...एवं च वह्निदंडे पुंसि न कथं नयनोद्दंडीति निश्चय इति चेन्न क्वचित्सहचरितधर्मादर्शनात्तदस
ग्रहात् क्वचित्साधारणधर्मदर्शनाद्दिनासंशयस्योत्पादनात् सति च विशेषदर्शनादाविष्टत्वात् युक्तं चैतत् कथमन्यथा दंडीन वे
त्यादिकः संशयः न हि नासौ तद्विशिष्टबुद्धिः नात निश्चय इति चेन्न किं तेन उक्तं हि संशयत्वे निश्चयत्वं वा न जन्यतावच्छेदकमिति ...तु
... तथापि विशेषस्यादर्शनात् संशयस्येव तद्दर्शनात् निश्चयस्यापि संभवात् मा भूद्वा नयनादिरयं कुतः शनाद्धि निर्णयो मानस्तु न
स्यात् तत्र तादृशानियमस्यात्यंतं बाधितत्वादिति ...च्यते अस्ति तावदनुमिनोमीत्यनुभवसाक्षिको जातिविशेषो यत्र कारणमन्व
यव्यतिरेकाभ्यां परामर्शः मानसप्रत्यक्षविशेषोस्माविति चेन्न कुतोस्य प्रत्यक्षत्वं ...अनुभवत्वादिति चेन्न किमेवमनुभवत्वमन्य
त्र क्षत्वात् स्मृत्यन्यज्ञानत्वमिति चेन्न अप्रयोजकत्वात् अनुमितौ साक्षात्कारित्वग्रहप्रसंगाच्च ...जकलौकिकसंनिकर्षसंनिक
र्षजन्यत्वविशिष्टं ति चेन्न आत्मानुमितौ तस्यापि संभवात् वह्निमनुमिनोमि न तु साक्षात्करोमीत्यबाधितसाक्षात्कारत्वाभाव
ग्रहाच्च अगत्या तु सौरभं न पश्यामीत्यादौ अन्यथात्वकल्पनं सामान्यलक्षणानंगीकर्तृनये चाप्रसिद्धसाध्यकानुमितौ न प्रत्य
क्षत्वसंभावनापि संनिकर्षासंभवात् एतेन शाब्दादिकं व्याख्यातं व्यवस्थापयिष्यते तावदप्रसिद्धाभावसाध्यकानुमितिः न च

त्रि
६९

सासाध्यकारिणी तत्रोपनयाभावात् एवंच प्रसिद्धसाध्यकानुमितेरपि न साक्षात्वं जातिसंकरप्रसंगादित्यपि केचित् तत्र भेदत्वादिना
उपस्थिते अन्यादिप्रतियोगिकत्वग्रहदशायां पानाभावादिति तन्निष्ठावच्छेदकांतरग्रहणं तरेणासंभवाच्चेत्यपि द्रष्टव्यं उपसंहरंति न
स्मादिति धाराद्वे अनास्थायां उभयथापि प्रकृतानुमितेः वस्तुतो व्याप्यपक्षयोर्वैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वेन हेतुत्वं विनिगमनाविरहेणान्य
तरविशेषणविशेष्यभावस्यातंत्रत्वात् लाघवादिति अथ व्याप्यवृत्तेर्व्यापकत्वसंपत्तये अभावस्य प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यं वा
च्यं तच्च स्वप्रतियोग्यनधिकरणावृत्तित्वं एवंचावृत्तिगगनादेर्धर्ममात्रव्यापकत्वं स्यात् तादृशघटत्वाभावाप्रतियोगित्वात् तदधिक
रणाप्रसिध्या च तदभावस्य प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वासंभवात् तथाच तत्त्वाद्वृत्तये व्यापकहेतुसामानाधिकरण्यं वाच्यं नचैवं हे
तोर्व्यापकसामानाधिकरण्यापेक्षया लाघवमिति चेत् अस्तु तावदेवमथापि ततः तथापि वृत्तिमत्त्वमात्रमुपादेयं नचैवं हेतौ साध्यसा
मानाधिकरण्यस्य संशये व्यतिरेकनिश्चये वा अनुमित्यापत्तिरिति वाच्यं संशये इष्टत्वात् व्यतिरेकनिश्चये च पक्षधर्मताग्रहे परामर्शावि
रहात् तद्ग्रहे च साध्यासमानाधिकरणधर्मांतरग्रहस्येव तस्यापि विरोधित्वात् अन्यथातिदृष्टत्वात् पर्वतो वन्हिव्याप्यधूमवान् पाषाण
मयश्च पाषाणमयावृत्तिश्च वन्हिरिति ज्ञानेन च तुल्ययोगक्षेमं पर्वतवृत्तिधूमव्यापको वन्हिर्धूमवदवृत्तिश्चेति ज्ञानं नच साध्याप्र
तियोगिकस्वसमानाधिकरणयावदत्यंताभावत्वकत्वं साध्याप्रतियोगिकत्वावच्छेदकस्वसमानाधिकरणात्यंताभावत्वकत्वं वा
व्याप्तिः साध्यप्रतियोगिकत्वं च केवलान्वयिनि साध्यस्यान्योन्याभावे संबंधविशेषावच्छिन्नात्यंताभावे वाप्रसिद्धिरिति वाच्यं गौरवात् ६९

व्यापकत्वानंतर्भावेन यावत्स्वरूपं दुर्वचत्वात् प्रमाणाभावेन स्वरूपसंबंधविशेषरूपत्वासंभवेनावच्छेदकत्वस्यातिरिक्तत्वपर्यवसायित्वात्
व्यापकतायां च प्रतियोगितादेरन्योन्याभावस्योक्तत्वात् संबंधादिनिष्ठसाध्यप्रतियोगित्वव्यक्तेरभावस्य व्यभिचारिसाधनसमानाधिकरणतया
वृत्त्यंताभाववृत्तितया त्वयापि तस्यावश्यं वाच्यत्वात् साधनसाधनसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्त्वरूपं व्यापकत्वंज्ञा
नमपेक्ष्य साध्यवद्भावृत्तित्वज्ञानस्य लघुत्वात् तदुक्तत्वादिनं निरस्यति अत एवेत्यादिना वीप्सासमभिव्याहारवशात् दुर्दृश्यधर्मवद्वृत्तेरत्यंता
भावस्यान्योन्याभावस्य वा प्रतियोगिताभावो विधेयधर्मेत्तद्वृत्तिवाभासत्ते ननु विधेयधर्मेत्तद्वृत्तेरत्यंताभावान्योन्याभावानधिकरणवृत्तित्वमुद्दे
श्यधर्मवत्ति यद्यदभिधेयं तत्प्रमेयमित्यादावसंभवादिति भावः साध्येति अयोगोभावप्रतियोगित्वं तथा च साध्ये साधनवन्निष्ठाभावप्रतियो
गित्वव्यवच्छेदेनेत्यर्थः स्यादिति न स्यादेकैकज्ञानेऽप्यनुमानमित्यपि द्रष्टव्यं नयद्येति एतच्च विरोधस्यातिस्फुटत्वमभिसंधाय साध्याभाववद्वृ
त्तित्वबुद्धेरपि व्यापकताधीविरोधित्वादिति वदंति मानस एवेति प्रायिकत्वाभिप्रायेण तेन क्वचिच्छब्दादिना क्वचित्साध्येंद्रियसंनिकर्षात्परा
मर्शेपि न क्षतिः पक्षतावच्छेदकसाध्यसंबंधस्याग्रहादग्रहेप्यनुमित्स्या अनुमितिसंभवात् व्यभिचारादिति नव्यमतेभयवैशिष्ट्यावगाहि
ज्ञानं कारणं तत्र तदेकतरोपसर्जनस्यान्यतरस्य ज्ञाने प्राधान्येन न भानमिति वाच्यं मानाभावात् अत्रेदमस्वरसबीजं पक्षधर्मसमानाधिकर
णाभावप्रतियोगित्वत्वेनाभावज्ञानं वन्ह्यादावभ्रांतमसंभवि तादृशप्रतियोगित्वप्रतियोगिकाभावावगाहि चास्ति प्रसक्तं पक्षधर्मधूमसमा
नाधिकरणाभावप्रतियोगित्वत्वेन च तत्र न व्यापकं येन रूपेण पक्षधर्मताग्रहस्तद्रूपावच्छिन्नव्यापकताज्ञानं च मीमांसकमतनिरासेन निरस्तमिति॥

पक्षि-भायकत्वं परिचयव्यावर्त्तकत्वं तच्चानोपलक्षणत्वेत्याह पक्षेत्येवेति विशेषणत्वपातले पुनराह नयोति अवच्छेदकतामात्रेण चान्यथा
सिद्धावाहमन्नयोति अपिचेत्यादि यावद्विशेषणसमानकालीनत्वेन तादृशी बुद्धिः साज्ञायमानत्वद्विशेषणजन्येति सामान्यव्याप्तौ पक्षधर्म
तासंपत्त्ययेधूमविशेषणकेत्यादि तादृष्यस्यानुभवविकल्पप्रदर्शनाय च धूमकालिनेत्यादि ज्ञायमानेतिवत्त ज्ञानस्यापिजनकत्वलाभाय साध्य
विशिष्टानुमितेः साध्याजन्यत्वात् विशेषणसमानकालीनत्वेति धूमकालीनवह्निमान्धूमध्वंसादित्यनुमितेर्धूमाजन्यत्वात् विशेष्येति वि
शेष्येविशेषणभावापन्नयत्तत्समानकालीनत्वेनधर्मान्तरवैशिष्ट्यावगाहीत्यर्थः तदानींधूमवान्पर्वतो धूमकालीनवह्निमान् धूमध्वंसादि
व त्यादौ च विशेषणे विशेषणतापन्नस्यैव धूमस्य समानकालीनत्वं वह्नौ भासते न तु विशेष्यतापन्नस्य अनुभवसिद्धो ह्ययं विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धीनां
विशेषणताविशेषः विशेषणं धर्मितावच्छेदकं विशेष्यं च विधेयं तथा च विधेयतावच्छेदकावच्छिन्नं यद्धर्मविशिष्टं तत्समानकालीनत्वेनावगा
हते यादृशी बुद्धिः साज्ञायमानधर्मजन्येति पर्यवसितोऽर्थः धूमकालीनवह्निमानित्यादौ च विधेयतावच्छेदकधूमकालीनवह्नित्वावच्छिन्नं न
धूमकालीनत्वेन भासते परं तु वह्नित्वावच्छिन्नं धूमवान्पर्वतो धूमकालीनवह्निमान्पर्वतो वह्निमानालोकादित्यादौ न धूमत्वविशिष्टे धूमकालीन
वह्निमत्त्वं भासते किंतु तादृशविशिष्टपक्षतावच्छेदकवति वह्निमत्त्वे संबंधमर्यादया समानकालीनत्वमवगाहत इति वदंति अथवा विशि
ष्टत्वव्यापकत्वं तच्च तत्समानकालीनत्वग्राहाजन्यत्वं विशेषणविशेष्यपदे च धर्मद्वयोपदर्शके तथा च एकस्मिन् धर्मे यद्धर्मसमानका ७०

लीनत्वग्रहात्सन्न्यायप्रशाशक्तेस्तद्धर्मसमानकालीनत्वबुद्धिः ज्ञायमानतद्धर्मत्वेनेत्यर्थः एवंच न कापि व्यभिचारशंका साध्यस्य पक्षतावच्छेद
कसमानकालीनकालीनत्वं कापिनानुमितिविषयः मानाभावात् नवीनमये तु काचादेः पक्षतावच्छेदकत्वे तदवच्छिन्नत्वं साध्यस्य भासते इत्यन्यदे
तत् दंडी पुरुषो गच्छतीत्यादौ दिशा बुद्धीकारणापराहेति तुल्यन्यायतयोपनीतभानधारणाय तदन्यत्वमपि धाव्यामि स्यपि वदंति ॥
एतन्नये चातीतत्वाग्रहे ध्वतीतत्वादिलिंगज्ञानान्नानुमितिरिति नातीतलिंगकालीनत्वावगाहानुमितौ व्यभिचारः कालोत्र वर्तमानो विवक्षि
तः तद्वैशिष्ट्यांशे च प्रमात्वं वाच्यं वर्तमानत्वं वा तादृशधर्मविशेषणमित्यपि कश्चित् केचित्तु विशेषणं विशेष्यतावच्छेदकं तथा च वर्त
मानविशेष्यतावच्छेदकसमानकालीनतया धर्मान्तरवैशिष्ट्यावगाहित्वज्ञानत्वादित्यर्थः एतच्च पक्षतावच्छेदकस्य हेतुत्वमिष्टमेव
समानकालीनत्वानुसरणं तु तादृश्यविशिष्टविषयत्वं प्रतिज्ञायमानविशेष्यतावच्छेदकजन्यत्वस्य प्रयोजकत्वसूचनायेत्याहुः परामर्श एवेति
न च कारणतावच्छेदकस्य चस्य न व्यापारतापरामृश्यमाणत्वेन परामर्शाजननादिति वाच्यं व्यापारं प्रतिहत्यान्तरेण हेतुत्वेपि फलं प्रति तादृश्ये
ण हेतुतायां विरोधाभावात् लिंगत्वेनानुमितिहेतुतापरामर्शस्तु व्यापारमात्रमित्यपि कश्चित् परामर्शविषयस्येति विनिगमनाविरहे
विशेषणत्वं वा तस्य हेतुत्वे बीजं न चेदमज्ञायमानेस्तीति भावः न च विशिष्टस्य कारणत्वे गुरुत्वं न प्रमाणं विशेषणतावच्छेदकावच्छे
देनापि तस्य सिद्धिरिति तथा चापरामृश्यमाणस्यापि लिंगत्वेन हेतुत्वमविरुद्धमिति वाच्यं यतो हि न लिंगत्वं साध्यव्याप्यत्वादिकं तद

ध्रि ७१

प्रसिद्धावपि गगनाद्यनुमानात् नापि परामर्शविषयतावच्छेदकमात्रं तथा सति वस्तुमात्रस्यैवानुमितिहेतुतापत्तेः न चेदं प्रामाणिकं तथा
न्वयव्यतिरेकादिविरहात् अन्यथा दृष्टादृष्टबोधादिकं प्रति इष्टसाधनताज्ञानादिकुक्षिनिविष्टस्य जगत एव हेतुतापत्तेः न वा वास्तवो
विनिगमनाविरहेपि नैयत्यादिनाज्ञानादपि लिङ्गादनुमित्यापत्तेः व्याप्तिवत्पक्षधर्मत्वेन ज्ञायमानत्वोत्कीर्णलाघवात्तादृशज्ञानेनैव हेतु
त्वात् [illegible]कालान्तरीयज्ञानादृशज्ञानविषयादपि लिङ्गादनुमितिप्रसंगः कारणतावच्छेदकावच्छिन्नकारणसत्त्वस्यैव कार्योत्पत्तिनियामकत्वा
त् न तद्विशिष्टसत्त्वस्य गौरवात् इतोपि प्रतिबंधकाभावादिगौनकारणतावच्छेदकत्वं परामर्शविशिष्टसत्त्वस्यैवात्र प्रयोजकत्वाभिधानेलाघवा
त् आवश्यकत्वाच्च परामर्शस्यैव तथात्वे तत्र नातिप्रसंगशंकापि अथैवं संयुक्तेन्द्रियादीन्द्रियसंयोगाद्योः कारणतायामपीदमेव विनिगमकं
स्यादिति चेत् स्यादेवं यदि तस्यातीन्द्रियादेः स्वतंत्रान्वयव्यतिरेकौ स्यातां व्यापारेण व्यापारिणो व्यवधाने न चानुमितिमात्रे लिंगस्य
तौ न चातीन्द्रियस्यापि तस्य परामर्शो व्यापारः अपि च चैत्रेण परामृश्यमानाल्लिंगादपरामृश्यतोपि मैत्रस्यानुमित्यापत्तिः तत्पुरुषीया
नुमितिं प्रति तत्पुरुषपरामृश्यमानलिंगत्वेन हेतुत्वे चानन्तकार्यकारणभावप्रसंगः इच्छाकृतिसुखदुःखस्मरणविशिष्टज्ञानशाब्दादि
युक्तानेकाधर्माधर्मनिर्णयविशेषज्ञानपदार्थज्ञानादीनामिवानुमितौ परामर्शस्याप्येकार्थप्रत्यासत्त्या हेतुत्वान्नातिप्रसंगशंकापीति
कृतं पल्लवितेन एकान्योन्याभावविशिष्टापरान्योन्याभावादिर्वर्तमान एव सर्वत्र हेतुः संभवतीत्यत आह यदि चेति किंतु प्रागभावश्चेति॥ ७१

एतस्य च विरोधि कालावच्छेदेन व्याप्यस्य ग्रहात् तत्कालीनाशेषदुरपन्हवत्वात् धूमप्रागभावत्वादिकं नावच्छेदकमिति चेन् किं चातः [redacted]
[redacted] न चैतदपि व्याप्तेरवच्छिन्नत्वनियमात् परिशेषेणात्तस्यैव तथात्वात् अन्यथा धूमादिरूपेति व्याप्तौ नापि धूमत्वादिकमवच्छेदकं न स्या
व्याप्यं त् अपरस्य व्यापकसमानाधिकरणं व्यापकत्वं चैतद्धूमविशिष्टसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितात्वाद्यनवच्छिन्नप्रतियोगिताका
भाववत्वादिकं स च विशेषणांश धर्मो व्याप्यतावच्छेदकोऽन तु धूमप्रागभावसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितात्वादिकं प्रतियोगितावच्छेद
कं गौरवात् अपि तु धूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितात्वादिकमेव लाघवात् एवं च न धूमप्रागभावो व्याप्योऽनवात्तत्वं व्याप्यताव
च्छेदकं अत एव प्रमेयधूमत्वादिकमपि नावच्छेदकमिति चेत् गतं तर्हि आत्मिसमनियतोपाधि गुणादीनां व्याप्यत्वेन लाघवेन गोऽजत्वा
दिनिष्ठाभावप्रतियोगितात्वादेरवच्छेदकत्वात् न तु सास्नात्वेहादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितात्वादेर्गौरवात् अपि च गोत्वादिधर्माणामवच्छे
दकत्वेन आपत्तिं च नीलधूमत्वादेर्व्याप्यतावच्छेदकत्वेन नीलधूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिताकाभाववत्यातिरिक्तत्वात् प्रमेय
गुरु धूमत्वा[illegible]दिनावस्थाय व्यापकत्वा[illegible]त्रे हृत्वादिना व्याप्यत्वार्थमपि लघुरूपसाधारणस्यावच्छेदकस्योपादानेऽपि कुत स्तत्सुद्रा
सङ्गतिर्न्यायेति तत्रैव कुसुमसामान्यकारणा[illegible]भावस्य विशेषरूपेण हेतुत्वे यत्र कल्प्यकारणतावच्छेदकमपेक्ष्य न गौरवं अन्यथा
विशेषकारणविलयप्रसङ्गादिति भावः धूमकालीनेत्यादि समानाधिकरणे कालविशेषस्यापि संबंधद्वारकत्वात्प्रविष्टत्वादि

शि ७२ त्यर्थः पद्धयत्रेति कालिकदैशिकव्याप्तिज्ञानद्वयस्यानात्कालदेशयोः साध्यसिध्यसत्त्वेबाधकेलाघवादेकमेवास्ति व्याप्तीत्यपि वदन्ति
पक्षतावच्छेदकेति पक्षतावच्छेदककालत्वावच्छिन्नमित्यर्थः किन्तु व्याप्तीति न च स्मरणात्मकपरामर्शस्थले तदसंभवः तत्र व्याप्तिविशिष्टा
जनक नुभवस्य संस्कारद्वारा परामर्शहेतुत्वात् फलाजनकव्यापारस्य फलजनकव्यापारत्वे विरोधाभावात् न च विशिष्टपरामर्शत्वेन जनकत्वात्
व्याप्तिज्ञानत्वेन च तद्विशिष्टस्मृतिहेतुत्वं न वा तद्विशिष्टस्मृतित्वेनानुमितिहेतुत्वमिति वाच्यं व्याप्तिविषयकज्ञानस्मृतित्वाभ्यां विशिष्टविषय
त्वाभ्यां वा हेतुहेतुमद्भावेऽपि व्यापारव्यापारिभावाविरोधात् नहि येन रूपेण द्वारद्वारिणोः फलजनकत्वं तेन रूपेण तयोर्मिथो हेतुहेतु
मद्भावोऽपि नियमो मानाभावात् इंद्रियतत्संयोगपक्षज्ञानपदार्थोपस्थित्यादिषु प्रत्यक्षशाब्दादिकरणव्यापारेषु व्यभिचाराच्च नचैवं धारा
वहनस्थले पूर्वपूर्वेषां विशेषणज्ञानानामुत्तरोत्तरद्वारा विशिष्टप्रत्यक्षं प्रति करणत्वापत्तिः यं जनयित्वैव यस्य यज्जनकत्वं तं प्रत्येव त
त्र व्यापारत्वात् प्रकृते तथा नियमेऽपि न क्षतिः विशिष्टस्मृतेरपि व्याप्तिविशिष्टज्ञानतया विशेषणव्याप्तिविषयकेण पूर्वानुभवेन
संस्कारेण वा जननात् व्याप्तिविषयत्वेनैव कारणत्वादिति तन्न जन्यत्वविशेषेतरसंशयसाधारण्येन व्याप्तिविशिष्टज्ञानत्वेन तज्ज
न्यत्वात् निश्चयसाधारण्येन च व्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिपक्षनिश्चयत्वेनानुमितिहेतुत्वात् यदि च विशिष्टव्याप्तेः प्रथममनु ७२

पस्थितावपि विशेष्ये विशेषणं तत्र च विशेषणांतरमिति विशिष्टपरामर्शादनुमितिः तदा नियतपूर्वोपस्थितिकपदार्थोपस्थितेरेव
कारणत्वं वाच्यं यत्तु परामर्शजनकत्वेन तत्तद्विशेषणज्ञानानां जनकत्वमिति तन्न अन्यथाप्रतिपूर्ववृत्तित्वग्रहे सैव तत्पाल्यग्रहेणान्य
थासिद्धत्वात् न च तत्र फलाननुगुणत्वं प्रतीतिवाच्यं गौरवात् न चैवं भ्रमिजनकत्वलक्षणं दंडत्वमपि घटजनकतावच्छेदकं न स्यात्
दृष्टत्वात् दंडत्वेनैव तत्पात्वात् क्वचित् घटानुत्पादो भ्रमिसत्त्वेऽपि हारविरहात् क्षुद्रचक्रभ्रमिजननसमर्थात् महाचक्रसमवहितात् दंडात्
घटानुत्पत्तौ तत्प्रयोजकतायाः आवश्यकत्वात् भ्रमिविशिष्टत्वेनैव जनकत्वे चक्रादीनां पृथक् कारणता न स्यात् तस्याश्च घटापत्तिया दंडे
निष्कंपा प्रवृत्तिः प्रथमं भ्रमेरूपधानानिर्णयात् अस्तु वा भ्रमिप्रयोजकावयवसंयोगविशेषादिरेव तथा प्रथमोपस्थितत्वादावश्यक
त्वाच्च अन्यथा घटजनकत्वेनैव भ्रमिजनकता किं न रोचते अत एव सौवर्णवैणवादिदंडेषु अननुगतदंडत्वादेरभावेऽपि न क्षतिः किं
चैवं प्रवृत्तिं प्रतीष्टसाधनताज्ञानजनकत्वेन शाब्दादीनां शाब्दबोधं प्रति तज्जनकाकांक्षादिज्ञानजनकत्वेनानुमानसंस्कारं प्रति तद्विशे
षणज्ञानादीनां कार्यांतरं प्रति च तज्जनकतत्तदर्थकारणानां तत्तत्कार्यकारणत्वेन हेतुत्वप्रसंगः तज्जनकत्वेन हेतुत्वे तत्त्वे
नैव हेतुत्वं प्रथमोपस्थितत्वादावश्यकत्वाल्लाघवाच्चेति चेत् तर्हि प्रकृतेऽप्यागतमपि हितं इदं पुनरिहावधेयं विशिष्टविषयक
त्वेन कारणत्वे केवलविशेषणादिविषयत्वेन न हेतुत्वं तदवच्छिन्नकार्यजनकतावच्छेदकांतरव्यापकरूपेणैव तदवच्छिन्नं प्रति

शि

७३ जनकत्वात् दर्शयिष्यते च तथान्यथासिद्धत्वं अन्यथा घटत्वावच्छिन्नं प्रति कपालतत्संयोगादीनां जन्यत्वविशेषितेन मृदुदेन वाद
व्यत्वेन गुणत्वादिना विशिष्टवैशिष्ट्यबुद्धिं प्रति च विशेषणतावच्छेदकविषयत्वेन हेतुत्वप्रसंगात् अनुमितिशाब्दबोधचिकी
र्षादिकं प्रति परामर्शाकांक्षाकृतिसाध्यत्वादिज्ञानविषयविशिष्टाविशिष्टतत्तत्स्वरूपविषयत्वेन हेतुत्वे [redacted] नं तत्तत्कार्यकारण
भावप्रसंगाच्च न चात्र कारणतासंभवादगत्या परामर्शजनकज्ञानस्य तथात्वं कल्प्यते चिकीर्षादिकं प्रत्यपि कृतिसाध्यताज्ञा
न जनकज्ञानस्य तथात्वापत्तेः तत्र मन एव कारणमिति चेत् इहापि तदेवास्तु मनोसाधारणकारणकज्ञानत्वेन मानसत्वापत्ति
रिति चेत् चिकीर्षादिसाधारणतत्कारणकत्वस्यैव ज्ञानत्वविशेषितस्यापि तस्याप्रयोजकत्वात् किं तर्हि मानसत्वप्रयोजकमि
ति चेत् किं नाम प्रयोजकं कारणं चेत् न किंचित् कार्यं चेत् तत्स्वरूपं व्यापकं चेत् प्रमेयत्वादि व्याप्यं चेत् तत्सामग्रीजन्यत्वा
दि तदवच्छिन्नोत्पत्तिनियामकं चेत् तत्सामग्री करणभेदे कथं कार्यवैजात्यमिति चेत् सामग्रीवैलक्षण्यात् यथा मनःकरण
काभावे च चिकीर्षासुखादीनां यथा वाग्निकरणकानां पाकजानां कथं तर्हि प्रमाणविभाग इति चेत् करणविशेषकक्रियावैजा
त्यविशेषादिति विभाव्यतां परे तु व्याप्तिज्ञानत्वेन विशिष्टपरामर्शत्वेन वानानुमितिमात्रं प्रति हेतुता साध्यादिभेदेन व्याप्ति
भेदात् किंतु पक्षज्ञानत्वेन अभावज्ञानत्वेन ज्ञानत्वेन वा पक्षोपि धर्मिमात्रं पक्षताया अननुगमात् तत्तत्पक्षतावच्छेदकवि ७३

शिष्टे यन्त्वनुमितिं प्रति तद्विशिष्टवह्निव्याप्यधूमापरामर्शत्वेन हेतुतायामावश्यकत्वेन वह्न्यनुमितिमात्रं प्रत्यपि तादृशपराम
र्शत्वेन हेतुता गौरवात् किंतु वह्निव्याप्तिज्ञानत्वेन लाघवात् वस्तुतो वह्निज्ञानत्वेनैव तथात्वं लाघवात् एवं वह्न्यभावानुमितिं प्र
त्यपि एतेनानुमित्यंतरमपि व्याख्यातमित्यपि वदंतीति कृतं पल्लवितेन॥ ॥केवलान्वयीत्यादि केवलान्वयिसाध्यकादीत्यर्थः
तत्र तेषु मध्ये असद्विपक्षत्वं अत्यंताभावाप्रतियोगिसाध्यकं केवलान्वयी एवमगृहीतान्वयव्यतिरेकिसाध्यकं केवलव्यतिरेकी गृ
हीतान्वयव्यतिरेकिसाध्यकमन्वयव्यतिरेकी व्याप्तिग्राहकसहचारभेदाद्धेतुरन्वयसहचारमात्रग्राह्यव्याप्तिकत्वं केवला
न्वयित्वं तच्च प्रकृतव्याप्तिग्राहकज्ञानविषयसहचारत्वव्यापकान्वयसहचारत्वकत्वं तादृशसहचारत्वव्यापकप्रकृतव्याप्तिघ
टकसहचारत्वकत्वं वा गृहीतव्याप्तिभेदाद्धेतुप्रकृतसाध्यकानुमितिहेतुज्ञानविषयव्याप्तित्वव्यापकप्रकृतसाध्यकव्याप्ति
त्वकत्वं तत्त्वं जलं निर्गंधं पृथिवीभाववव्यापकाभावप्रतियोगिमत्त्वादित्यादौ हेतुतावच्छेदिका च व्याप्तिर्न प्रकृतसाध्यकानुमित्यौपयिकी
तद्विशिष्टपक्षधर्मताज्ञानेऽपि व्याप्त्यंतरबोधं विना निर्गंधत्वानुमि[illegible]त्यनुत्पादादिति ना व्याप्तिः वह्न्यभाववदन्यवह्निव्यापकाभावप्रति
योगिमत्त्वादित्यादावन्वयव्याप्तेरवच्छेदिका व्यतिरेकव्याप्तिर्न तु सैवेति नातिप्रसंगः अत एवेतरव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वेन वा
यल्लिंगज्ञानं तत्प्रकृतसाध्यानुमितिहेतुः तत्केवलान्वयीत्यपि वदंति एवं केवलव्यति[illegible]रेकित्वादिकमपि निर्वाच्यं अभिधेय

शि

७४ त्वं शब्दशक्यत्वं विपक्षत्वव्याघातो विपक्षत्वासिद्धिः ननु व्याप्यत्वमन्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं न च लघुगुरुसाधारणं ग

गनादिनिष्ठान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकं चेत्तिन व्यभिचार इत्यत आह एवमिति नन्वभावप्रतियोगित्वादिकमभावव्यक्तिभे

देनानैव अनुगतव्यवहारस्तु कथंचित् विशेषणतावच्छेदकधर्मानुगमात् एवं च लक्ष्याप्रसिध्या लक्षणासंभव इत्याशंकते

नन्वेत्यादि यत्र हीत्याद्यभ्युपगमवादः वस्तुतो भूतलादिदेशे समये च तस्य वर्तमानत्वात् आकाशाभावतुल्यत्वाच्च अभावा

भावस्येति सावधारणं भावत्वात् प्रतियोगित्वात् यदाहुराचार्याः अभावविरहात्मत्वं वस्तुनः प्रतियोगितेति प्रतियोग्यवे

ति प्रागभावादेरत्यन्ताभावरूपत्वनयेपि न क्षतिः तन्मते अत्यंताभावस्यापि तदभावस्यात्यन्ताभावस्यापि प्रतियोगित्वात्

असाधारणा इति प्रतियोगितावच्छेदकवृत्तित्वं अथान्योन्याभावात्यंताभावसाधारणप्रतियोगितावच्छेदकः संबंध एवा

भावाभावः स च क्वचित्तादात्म्यं क्वचित्संयोगादिरिति चेत् यद्यपि हि सात्तेय इत्वं न प्रतीयते तदभाववत्त्वं च व्यवह्रियते त

स्यैव तदभावात्मकत्वमुपेयते प्रतियोगितदभावबुध्योऽपि विपक्षत्वात्मानुभविकं न च तत्संबंध[illegible]वत्वे तद्विषयः सं

बंधसंबंधवत्ताबुद्धिवत् क्वचित्संबंधबुद्धिविशेषदर्शनतयाऽपपद्यते न स्वतो मानाभावात् अपसंबंधांतरावच्छिन्नाभा ७४

ववृत्तिसंबंधांतरेण प्रतियोगिनो वृत्तेन तस्याभावविरोधित्वमिति चेत् प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधस्याभाववृत्तिसंबं

धांतरेण वृत्तेर्नियामकत्वं संबंधविशेषेण च विरोधित्वं तुल्यमेव अनतिप्रसक्तये च स्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनाभावत्वकल्प
ने क्वानुगमसंभावनापीति व्यधिकरणसंबंधस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तद्वत्यभावविलयप्रसंगो भयत्तो तदभाववि
लोपप्रसंगो वेति लक्षणं परिष्कुरुते वृत्तिमदित्यादि आकाशस्य तद्वृत्तिताभावे त्वभिस्वाभ्युपगममात्रं भाववत्तितदभावा
स त्वप्रतीत्या हि भावस्य स्वाभावाभावत्वं कल्प्यते न चेह तथा अभावप्रतियोगित्वे च स्वरूपसंबंध एवेत्युक्तमयुक्तत्वात् अभाव
प्रतियोगित्वं च प्रयोजकं एवं च यत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाप्रतियोगित्वं यस्य तस्य तेन संबंधेन केवलान्वयित्वमिति सू
चयितुं वृत्तिमदिति अत एव ज्ञानस्य ज्ञानत्वस्य च समवायेन ज्ञानविषयत्वादेश्च व्यधिकरणसमवायादिना संबंधेनाभावप्रतियोगि
त्वेपि विषयितया परं यत्संबंधेन स्वरूपसंबंधेन च केवलान्वयित्वं संयोगात्यंताभावोपग्रहाय च प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वे
न चाभावो विशेष्यः आकाशाभावोपि च यथा प्रतियोग्यसमानाधिकरणः तथोक्तमयुक्तत्वात् वृत्तिमत्तादृशाभावाप्रतियोगि
त्वमिति वाच्यः व्याप्यवृत्तितार्थकं वृत्तिमत्पदमभावविशेषणमित्यपि केचित् तादृशत्वेनाभिधेयस्य केवलान्वयित्वसंपत्तये व्या
प्तियद्घटितत्वमालोचनीयं प्रमाजातीयेति तथा च तादृशाभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मवत्वमित्यर्थः इत्थं च प्रतियोगिता

श्रि

७५ वत्तावच्छेदकावच्छेदकावच्छिन्नासमानाधिकरणत्वमेवाभावविशेषणं तेन द्रव्यगुणाभेदयोर्द्वित्वादिना नकेवलान्वयित्वं नचैवं वि
रुद्धयोर्भेदयोर्द्वित्वेन केवलान्वयित्वापत्तिः तदवच्छिन्नाधिकरणाप्रसिध्या तदवच्छिन्नाभावे प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वस्यासंभ
वादिति वाच्यं तादृशधर्मावच्छिन्नस्य प्रसिद्धिं विदधिकरणवृत्तिवृत्तितायाअपि विवक्षितत्वात् क्वचिदप्यतादृशोभयवत्त्वाप्रती
तेस्तत्स्यान्नभावात् संदिग्धसाध्यकत्वं पक्षत्वमित्याशयेन शंकते तथापीति अस्तित्वसाध्यस्य घटवृत्ति साध्यस्य साध्यसि
द्धिविरोधि साध्यसिद्धिनिवर्त्यत्वं अर्थः विशेषणविशेष्यभावभेदेपि च विरोधिविषयतामात्रेण प्रतिबंधकत्वमनुभवबलाद्धास्वी
यते नहीदं साध्यवदत्र वासाध्यमित्येकतरनिश्चयेऽत्र साध्यं न वेदं साध्यं न वेत्यन्यतरः संदेह इति पक्षनिष्ठेत्यादि पक्षनि
ष्ठाभावप्रतियोगित्वज्ञानविरोधिज्ञानस्य साध्यसाधकत्वेन कथंचित्साध्यसिध्यनुगुणत्वेन पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगित्वज्ञाना
भावस्य वा साध्यसाध्यसाधकत्वेन तदभावस्य तस्य साध्ये पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगित्वज्ञानस्य साध्ये पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगि
त्वावगाहित्वेन साध्यविशिष्टपक्षज्ञानविरोधित्वेन वा स्वरूपेणाभावस्य योग्यतात्वात् व्यतिरेकः विपक्षे हेतोरभावः व्यति
रेकव्याप्तौ साध्याभावहेत्वभावयोर्व्यतिरेकौ साध्यहेतू तयोर्व्याप्तौ अत्र वदंति साध्याभाववदवृत्तित्वमेव व्याप्तिर्लाघवात्
प्रायशः साधनभेदेप्यभेदाच्च यत्संबंधावच्छिन्नसाध्याभाववत्ति हेतोरवृत्तित्वं गृह्यते तेन संबंधेन साध्यसिद्धिः फलं साध्या ७५

भाववत्तियेनसंबंधेनहेतोर्वृत्तिलिंगस्यतेनैतेनसंबंधेनपक्षधर्मताधीः कारणमितिनातिप्रसंगः आकाशादेस्तथात्वेपिपक्षधर्मता
ज्ञानविरहान्नानुमितिः निविशतांवातत्रसाध्यसामानाधिकरण्यं वृत्तिमत्त्वं वा अथसाध्याभाववदवृत्तित्वं तद्वृत्तिभिन्नत्वादिरू
पं व्यभिचारज्ञानविरोधिज्ञानविषयत्वेनानुगमनीयं तच्च व्यापकसामानाधिकरण्यसाधारणमितिचेन्न स्यादेवं यदिव्यापक
ताज्ञानं व्यभिचारबुद्धिं विरुंध्यात् नचैवं वन्ह्यभाववद्वृत्तिर्धूमइतिज्ञाने हि वन्हित्वं स्वरूपेण प्रतियोगित्वं तदवच्छेदकत्वं च संबं
धमर्यादयाभासते धूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं वन्हित्वमपि तत्र वन्हित्वेन वन्हित्वे प्रतियोगितात्वविशि
ष्टतदवच्छेदकत्वस्य वैशिष्ट्याभावइतिविषयविरोधविरहात् विशिष्टस्य वन्हित्वस्यावच्छेदकत्वेन प्रकारांतरानुसरणे च
सुतरां मणिमंत्रादिन्यायेन च प्रतिबंधकतायां मानाभावात् व्यापकताज्ञानादेवानुमितिरिति च नानुभविकं न वायौ
क्तिकं ज्ञानत्वसादिना ज्ञानत्वादेर्व्यापकतावच्छेदकत्वग्रहे ज्ञानादिमानित्यनुमितेरयोगात् अन्यथाजातित्वेनानुभव
त्वव्यापकगुणत्वव्याप्यजातिमत्त्वादिना वा तथात्वग्रहेपि तत्प्रसंगात् एतेन केवलान्वयिसाध्यकत्वस्थले नमेवानुमिति
मात्रहेतुरित्यपास्तं सर्वजनानुभवसिद्धानुमितिभावे धूमादिदर्शनानंतरं आघ्राणेन गृह्यमाणाव्यतिरेकवन्ह्यादिना

शि
७८ नेऽसंभवाच्च प्रमेयत्वादेर्घटादिवृत्तित्वं केवलान्वयित्वेन कथं चिन्नत्तद्वृत्तिधर्मव्यापकत्वेन वानुमेयं न तु ज्ञेयत्वादिहेतुका
न्तरदनुमितिरनुभविकी एवं साध्याभावव्यापकाभावप्रतियोगित्वमपि नानुमितौ पैकं गौरवात् व्यभिचारज्ञानाविरोधि
त्वाच्च वन्ह्यभाववसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिधूमाभाव इति ज्ञाने धूमाभावाभावत्वेन तत्र वन्ह्यभाववसमानाधिकरण्य
बुद्धिं कदाचिद्विरुध्यात् न तु धूमत्वेन भिन्नप्रकारत्वात् व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानाधीनाच्च नानुमितिः तत्वेनाननुभवात् कुत्र कारणा
भावाच्च सामग्रीभेदकल्पनायाश्चानुभवैकाधीनत्वाच्च किंतु विजातीयानां कारणानामपि प्रमाणांतरं अर्थापत्तिरेव कुत्रप्रमा
णद्वयसमाहारसमशीलं च युगपदन्वयव्यतिरेकिधर्मद्वयप्रतिसंधानं अप्यनिर्णीतिविनासिद्धौ ह्यर्थापत्तेरनुत्साहोऽस्य पक्षता
जन्यत्वात्साप्यनुमितिः लाघवेन पक्षताजन्यत्वस्यैवानुमितित्वे प्रयोजकत्वात् न चैवं पक्षताप्रत्यक्षेऽपि तत्सापत्तिः इक्षासत्वे
पि कालांतरे प्रदेशांतरे च तद्विरहसत्वेन एककालीनत्वाच्च नीद्रियघटितप्रतियोगिकत्वेन तस्यातींद्रियत्वादिति चेन्न अनु
मितावेव पक्षताया हेतुत्वस्य निरस्तत्वात् साध्यादिभेदेनाननुगतत्वात् तज्जन्यत्वस्याप्रयोजकत्वात् प्रयोजकत्वं च न तज्ज
नकत्वं असंभवात् न व्याप्यत्वं मानाभावात् द्रुत्वादेरसकृदावेदितत्वात् एतेन व्याप्तिज्ञानादिजन्यत्वमनुमितित्वे प्रयो ७८
जकमित्यपि परास्तं साध्याभावव्यापकाभावप्रतियोगिधर्मत्वेन साध्यव्याप्यत्वानुमानात् प्रसिद्धसाध्यकैवानुमितिरित्यपि

केचित्तु अपयन्साध्य[illegible]भाववत्ति धूमादेः समवायेन तन्तुत्वाद्यभाववत्ति च पटादेः संयोगेन वर्त्तमानत्वात् साध्याभा
ववत्ति संयोगेन समवायेन वा वर्त्तमानस्य विशिष्यैवाभावो वाच्यः तथा च जलं जातिमत् गुणवत्त्वात् गुणवच्च पटादिस्यादिकं
विलीयेत जातिगुणाभाववतोः समवेतत्वसंयोगत्वयोरप्रसिद्धेरिति चेत् उपदर्शयन्तदपि केवलान्वयिनः सर्गिं स्वीकुरुत्या
स्वाधिकरणावृत्तिसाध्याभाववकत्वमेव व्याप्तिः स्वत्वाननुगमस्य प्रागेव स्वहस्तितत्वात् एतेन नीलेतररूपवान् नीलसमवेत
त्वे सति गोत्वादिकं विलीयेत विशेष्यस्य व्यभिचारित्वात् विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वादिति परास्तं साध्याभावस्य विशिष्टहेत्वधिकर
णावृत्तित्वात् परं परासंबंधेन विशेषणसंबंधस्यैव वा तत्र हेतुत्वादिति॥ ॥व्याप्तिग्रहदृत्तिसाधारणोक्तिः न च केवलान्वयिन्य
भावाच्च साध्यव्याप्यत्वं तद्धस्यावृत्तित्वं तत्तत्साध्य एव प्रसिद्धं निरुपाधीति उपाधिज्ञानाहितव्यभिचारज्ञाननिरासाय
पृथिवीत्वमिति पृथिवीत्वमितरभेदव्याप्यमित्यत्र हि पृथिवीत्वत्वविशिष्टे पृथिवीत्वे इतरभेदसामानाधिकरण्यं भास
ते पृथिवी इतरभिन्नेत्यत्र च शुद्धपृथिवीत्वविशिष्टेन तदवच्छेदेनेतरभेद इति न सिद्धसाधनमित्यर्थः सर्वेति पृथिवीत्वस्याव
च्छेदकत्वस्फोरणाय अत्र च पृथिवीत्वं पृथिवीतरासमवेतत्वमात्रं न तु पृथिवीवृत्तित्वघटितमित्यतो पिनोपनयवैयर्थ्य
अपाण्यय व्याप्तिघटकतावत्त्वद्धर्मोपस्थित्यादिकं विना न तद्ग्रहसंभवः तत्त्वे च तत एव व्याप्तिग्रहसंभवे व्यतिरेकसहचा

त्रि

७७ र्ज्ञानस्य हेतुत्वे मानाभावः न च व्यभिचारशंकानिवर्त्तकत्वेनैवान्वयव्यतिरेकसहचारग्रहयोरुपयोगित्वं तद्ग्रहेपि शंकाता
दवस्थानात् अधिकरणविशेषे च तन्निवृत्तौ साध्यवत्त्वसाधनाभाववत्त्वयोरन्यतरग्रहस्यैव तंत्रत्वात् व्यतिरेकव्याप्त्युपन्यासे
अर्थान्तरतोदवस्थानात् यत्तु सहचारमात्रलाभायैव सर्वत्रोदाहरणोपन्यास इति तन्न अर्थान्तरव्यापत्तेर्दुर्वारत्वात् यच्च हृदि
वैयर्थ्याच्च व्युत्पादयिष्यते च तस्य व्याप्तिबोधकत्वं न चान्वयिन इव व्यतिरेकिणोप्युदाहरणात्स्वरसिद्धान्वयव्याप्तिधीरनु
भविकी येन तद्वैयर्थ्यमपि प्रकान्तरमास्थेयं मत आह यद्वेति साध्याभावेति न च विशिष्टादौ साध्ये आत्मत्वादेर्व्यतिरेकित्वं न स्यात्तस्या
प्यसंयोगादेरात्मत्वे तथात्वमिति चेन्न साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यासमानाधिकरणत्वेन साध्याभावस्य साधनतावच्छेदका
वच्छिन्नसाधनासमानाधिकरणत्वेन च साधनाभावस्य विशेषितत्वात् संयोगाभावे साध्ये विभागाभावः केवलान्वयिप्रतियोगिवै
यधिकरण्यावच्छेदकावच्छिन्ने च तत्र तादृशो व्यतिरेक्यपि व्याप्यव्यापकभावः साध्याभावत्वसाधनाभावत्वाभ्यां बोध्यः तेन न व्यभि
चारिण्यपत्तिप्रसंगः साध्याभावत्वादिकं च वैज्ञानिकं न तु वास्तवं तेन मेयत्वाभिधेयत्वयोः व्यतिरेकव्याप्तिभ्रमादनुमानं व्यापकीय
त्वेनाभावस्य ज्ञानात् व्याप्तीयत्वेनाभावस्य सिद्धिः पुनरप्रसिद्धसाध्यकसाधारणीत्याह व्यापकाभावेनेत्यादि अभावे अभाववन्निष्ठ ७७

यो ऽवश्यंभावश्चासति प्रतिबंधके अत्र च यद्धर्मावच्छिन्नं प्रति व्यापकतागर्भत्वेन तद्रूपावच्छिन्नीयत्वेनाभावसिद्धिः फलं येन रूपे
ण व्यापकतागर्भत्वेन तद्रूपावच्छिन्नीयत्वेन व्यापकत्वविशिष्टतत्तद्रूपावच्छिन्नीयत्वेन वा अभाववत्ताज्ञानं हेतुरिति मंतव्यं व्यापकप्र
तियोगिकस्याभावस्यातिप्रसक्तत्वाच्च व्यापकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य च संबंधविशेषावच्छिन्नस्य संभवतोपि असार्वत्रिकत्वात्
कारणानुगमः परिचिंतनीयं एवं च वह्निर्धूमव्यापकोयन्ह्यभाववांश्चायमितिज्ञानात् धूमव्यापकवन्ह्यभाववानयमितिज्ञानाद्वा नि
र्धूमोयमितिधीरिति धूमव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववानयमितिज्ञानादित्यपि केचित् व्याप्तिज्ञानस्येति अत्र
व्याप्तिपदेनान्वयव्यतिरेकव्यापकताग्रहनियतविषयताकोर्थोभिमतः पक्षस्य पक्षतावच्छेदकस्य वाज्ञानमनुमितिमात्रहेतुरित्य
पि वदंति अन्वयीति अन्वयिनिता रूप्येण वह्नित्वादिना व्यतिरेकिणि तु द्वितरप्रतियोगित्वेन वन्ह्यभावादिनिषेधनत्वा सिद्धिरित्यनु
भवसिद्धः कार्यगतो विशेषः कारणविशेषजन्यतावच्छेदको अत एव व्यतिरेकिणि सर्वत्र तस्मान्नत्येत्येव लिंगमनुशरीरं अ
न्वयिना वन्ह्यभावेन धूमाभावसिद्धौ धूमाभावत्वं प्रकारः व्यतिरेकिणि तु तत्सिद्धौ प्रसक्तद्वयप्रतियोगित्तया धूमः प्रकार इति वदं
ति इत्थं च ह्रदो धूमाभाववान्न वा पर्वतो वन्हिमान्न वेति जिज्ञासायां विप्रतिपत्तावुद्देश्यायाः साध्यतावच्छेदकरूपेण साध्यवत्ता

शि

७८ प्रतीतेरनुपयोगिनो व्यतिरेक्युदाहरणादेः कथमवतार इति विचारणीयं केचित्तु अन्वयव्याप्तिज्ञानानन्तरस्यादिकमेवानन्यगतिकत्व
याजन्यतावच्छेदकमित्याहुः अन्यतरत्वेन तादृशपरामर्शयोः कारणत्वमित्यपि कश्चित्॥ ॥ ॥ उक्तानुपूर्वीकप्रतिज्ञादिपंचक
समुदायत्वं न्यायत्वं प्रतिज्ञात्वादिकं पुनरुदासीनवारकन्यायांतर्गतत्वमूह्यमेवोपादेयमिति नान्योन्याश्रयः साध्यादिविशेषनियं
त्रिताश्च प्रतिज्ञाद्यो वोऽव्याप्तिर्न भिन्नसाध्यकादिप्रतिज्ञादिसमुदायेऽपि व्याप्तिः व्याप्यादेरपि यत्साध्यादावननुगमात् अननुगमो
न्यायादेरपीष्यत एव एतेन प्रतिज्ञानिगमनयोरुदाहरणवयवांतरयोश्च न संभूयैकार्थप्रतिपादकत्वं प्रागेवतु पंचानामवयवानां प
रं तु प्रतिज्ञाहेत्वोः कथंचिदुपनयनिगमनयोः एकवाक्यताव्यवहारस्तु विशिष्टैकार्थप्रतिपत्तिपरतामात्रेण तादृशपरामर्शप्र[illegible]यो
जकत्वं च यद्वित्तद्विषयतत्तत्सदार्थोपस्थापकत्वमात्रं तदोदाहरणोपनययोरेव तत्त्वमेव स्यात् अथ तदानुकूल्यमात्रेण तदा को वन्हिमा
न् पर्वतो वन्हिमान् कुतो धूमादित्यादेरपि तथात्वमित्यादिकं समाहितं अवयवत्वं तु न्यायांतर्गतत्वे सति प्रतिज्ञाद्यन्यतमत्वं प्रतिज्ञाद्य
घटकत्वे सति उभयघटकभागद्वयाघटितत्वं वा वक्तव्यं उभयं च प्रतिज्ञाहेतू हेतूदाहरणे उदाहरणोपनयौ उपनयनिगमने इति वि
शिष्य वक्तव्यमिति प्रतिज्ञादिप्रतिपाद्यतत्तद्विशिष्टार्थविषयकज्ञानपंचकान्यतमज्ञानजनकवाक्यत्वेन तत्त्वमित्यपि कश्चित् तस्यैवेत्ति ७८
तथा च तादृशज्ञानीसाधकाभाव इति भावः बाधकमप्याह अन्यथेति न्यायजन्यज्ञाने पंचावयवजन्यत्वस्य च द्वित्वादिजन्ये च द्वित्वा

त्वा एकैकजन्ये चैकैकजातयः इति संकर इत्यर्थः तत्र तत्र भिन्नाजातिकल्पने च सुतरां मानाभाव इति भावः केचित्तु यदि चानुगतकारणतां
नरेणापि तादृशजातिमत्त्वसंभवस्तदा कदाचित्तृणत्वादिजन्येपि हेत्वादिजन्यवृत्तिर्हेत्वादिजन्ये च प्रतिमादिजन्यवृत्तिजातिः स्यादिति संक
र इत्यर्थः एवं सर्वस्य सर्वजातीयत्वमेकजातीयत्वं वा स्यादित्यपि द्रष्टव्यमित्याहुः साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञेति सूत्रं साध्यो विधेयधर्मविशि
ष्टो धर्मी तथा च पक्षतावच्छेदकपर्वतत्वादिविशिष्टे साध्यतावच्छेदकवह्नित्वादिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानजनको न्यायावयव इति
पर्यवसितोर्थः उदाहरणाच्च साध्यतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानं न पक्षतावच्छेदकविशिष्टे उपनयाच्च पक्षतावच्छेदकविशिष्टे
न साध्यतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानमिति तयोर्व्युदासः किंचित्यादि प्रकृतन्यायबहिर्भूतवाक्यवारणायेत्यंतं प्रकृतन्याया
वयवत्वपर्यवसितार्थकं उद्देश्येति प्रकृतेत्यर्थः वह्निसाध्यकन्यायोपनयस्य वह्निव्याप्यधूमसाध्यकानुमित्यन्यूनानतिरिक्तविष
यकज्ञानजन्यस्य वारणाय प्रकृतद्वयं तथा च यादृशसाध्यपक्षकन्यायावयवत्वं तादृशसाध्यपक्षकानुमित्यन्यूनानतिरिक्तवि
षयकशाब्दज्ञानजनकत्वपर्यवसितार्थः धूमादालोकवान् पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ अनतिरिक्तविषयकज्ञानजनकस्य हेतो
र्वारणायान्यूनेति निगमनवारणायानतिरिक्तेति यद्यपि निगमने साक्षात्पक्षवाचकपदं न श्रूयते तथापि न्यूनत्वाभंगायोपन

शि पस्यायमादिपदस्यानुषंगात्तथाबोध्यं इत्यमेव च प्रसक्तातिप्रसक्तिं निगमनं चेत्यादिनानिराकरिष्यति तदर्थं च निगमनमन्यूनानतिरि
७१ क्तविषयकज्ञानजनकः सन्न परामर्शहेतुर्येन लिङ्गोक्तन्यायावयवत्वं प्रतिज्ञात्वं तदपि व्याप्नुयात् अबाधितत्वादेस्तद्बोधोपैकविशिष्ट
हेतुसंबंधस्य च बोधकतया तस्यातिरिक्तविषयकज्ञानजनकत्वादिति यत्तु पृथिवी पृथिवीतरेभ्यो भिद्यते पृथिवीत्वादित्यत्र यत्र
पृथिवीतरेभ्यो भिद्यते तत्र पृथिवीत्युदाहरणवारणाय तदिति तच्चुच्छं तेन पृथिव्यामितरभेदस्याविषयीकरणात् तात्पर्यभ्रमे
णा तादृशबोधजनकत्वस्यातिप्रसक्तत्वात् न च तावताप्युदाहरणस्य तथात्वसंभवो यत्नेत्यादिरनन्वयात् यदि च निगमनेनायमा
दिपदं निविशते वाक्यैकवाक्यतयैव विशिष्टलाभादिति विभाव्यते तदा हेतौ साध्यसामानाधिकरण्यभाने सामान्यतः पक्षे साध्यव
त्त्वभानात् पक्षे हेतुव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टहेतुमत्ताबोधकस्योपनयस्य यत्र च पक्षसाध्ययोः ताद्रूप्येण दृष्टांतहेतु
र्भ्यामुपन्यासस्तादृशसिसाधयिषया च न्यायप्रयोगस्तत्रोदाहरणोपनययो यत्र वा पर्वतत्वावच्छेदेन साध्यसिद्धेरुद्देश्यतायां एतत्प
र्वतत्वादिना दृष्टांतस्योपन्यासस्तत्रोदाहरणस्य सत्त्वं तस्य वाऽवयवघटकन्यायांतर्गतत्वपरतया हेत्वं तस्य अयमादिनिगमनां
तभागस्य च वारणायतत् यद्यपि सर्वमभिधेयं प्रमेयमिति साध्यवतिरिक्ताप्रसिद्धिः न च कोद्यप्रसिध्या प्रमेयं न वेति विप्रतिपत्तिः संश ७१
पस्य चायोगात्तादृशी प्रतिज्ञा प्रकृतानुमितिविषयतासमव्याप्तविषयताकत्वं प्रकृतानुमितिप्रकारतासमव्याप्तप्रकारताकत्वं वा

वक्तव्यमिति वाच्यं सकलाभिधेयवृत्तिधर्मवत्त्वस्य केवलाभिधेयनिष्ठात्यंताभावाप्रतियोगि आकाशाभाववद्भेदद्रव्यमित्यादौ विशिष्टपक्ष
बोधके उपनयेऽव्याप्तेः तथापि प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यविषयत्वं तदन्यूनविषयत्वं प्रकृतपंचम्यर्थपक्षकप्रतिज्ञादिस्थ
लेतु पक्षे प्रकृतस्यर्थस्य वैशिष्ट्यबोधको हेतुर्नतु प्रकृतसाध्यस्य तादृशविषयताविलक्षणविषयताशून्यत्वं प्रकृतहेतुकपक्षवृत्तसाध्य
सिद्ध्यौपयिकव्याप्तिविषयत्वं वा तदनतिरिक्तविषयत्वं वह्निव्याप्यालोकवत्त्वस्य धर्मी पर्वतो वह्निमान् धूमात् इंधनव्याप्यधूमवान् पर्वतो
वह्निमान् धूमादित्यादौ तस्याः संग्राह्यप्रकृतहेतुसाध्ययोरुपादानं वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतो वह्निमान् धूमात् सत्ताव्याप्यद्रव्यत्वव
दिदं सत्तावत् द्रव्यत्वादित्यादिकं तु नप्रयोगः विशिष्टपक्षोपस्थापकादेव तादृशव्याप्तिप्रतीतावाकांक्षादिविरहेणोदाहरणानुस्थाना
दिति अन्यथातिप्रसंगात् अत एव नैकदोभयव्याप्त्युपन्यासोपि यद्वियामयं मैत्रः पचति अयं गौरित्यादेरेवप्रतिज्ञात्वाय यथोपवर्णित
विशिष्टज्ञानजनकत्वं तादात्म्येन गोः साध्यत्वात् गोत्वाद्यनुपस्थित्या गोत्वादेः साध्यत्वानुपपत्तेः पदार्थतावच्छेदकजातौ हेत्वर्था
न्वयायोगाच्च अयं वह्निमानित्यादौ पुनरस्तु भित्तौ पक्षे साध्यस्य वह्नेः संयोगात्मकः संबंधो भासते तथैव वह्निव्याप्यधूमवानयमित्याद्यु
पनयसंगमात् शाब्दत्वानेतु वह्निमतोऽभेदः अतो भिन्नाकारत्वं [illegible] अभेदे साध्येभिधत्ते भिन्नमित्याद्यवपि वैलक्षण्यमिति सूक्ष्म
मीक्ष्यते तदाया दृशपक्षसाध्यकाः पक्षे यादृशविशिष्टार्थवत्त्वबोधिकाः प्रतिज्ञाः संप्रदायसिद्धाः तादृशानां बोधानामन्यतमेना

शि ८०

प्यनिवर्तनीयस्य संशयस्य अनिवर्तकोयः तावतां बोधानामन्यतमो यो बोधः तज्जनकत्वं वाच्यं एवं च तादात्म्येन गवि साध्ये पक्षे ग वा
गे भेदस्य संयोगेन समवायेन च वन्हौ वन्हिमद्भेदस्य समवायेन पाकजत्वे पाककृतिमत्त्वस्य पाककर्तृभेदस्य विशेषणतया घटे अभावभेदे
ऽतरभेदत्वस्येतरान्याभेदस्येतरभेदत्वेन भिन्नाभेदस्य च बोधा विशिष्य वक्तुमशक्या इति दिक् तावद्बोधानिवर्त्यसंशयानि
वर्तकतावद्बोधनिवर्त्ययावत्संशयनिवर्तकबोधजनकत्वं वाच्यमित्यपि कश्चित् चैत्रः पचति घटो नेतराणीति प्रतिज्ञायां सा
ध्ये विषयित्वानुयोगित्वयोः संबंधविधयैवानुप्रवेशात् यथोपदर्शितसाध्यगमकत्वोपेतव्याप्तिविशिष्टहेतुमत्त्वस्य च प्र
उपनेयत्वात् तथा चायमिति आकारः सुवच एव प्राचामुपनयः नव्यानां पुनरनन्यगतिकतया तद्व्याप्यहेतुमान् तद्वान्ये
त्याकारः योग्यतावशाच्च तदा साध्यस्य तद्व्याप्यस्य वा परामर्शः केचित्तु वन्हिमान्न वेति विप्रतिपत्तौ संशये च वन्हिमत्तदन्योन्या
भावयोः तादात्म्यविशेषणत्वाभ्यां कोटित्वेन जिज्ञासितत्वात् तादात्म्येन वन्हिमान् वसाध्यमित्युक्तौ न तु वन्हिरजिज्ञासि
तत्वात् तथा च तथा चायमित्याकारको वन्हिमद्व्याप्यधूमवांश्चायमित्याकारको वा उपनयो न तु वन्हिव्याप्यधूमवांश्चाय
मित्याकारको अर्थान्तरत्वादिति प्राहुः यत्र चांतरा तादृशबोधो न जातः तत्रापि तादृशाकांक्षा योग्य ताशालित्वरूपं तज्ज ८०
नयोग्यत्वमक्षतं तज्ज्ञानभ्रमसाधारणविशेषोपस्थापकशाब्दवाक्यपदयोरुपसंदानादेवेति अन्यूनेत्यादि तथा चोद्देश्यानु

मितिसमानविषयकलिंगादिविषयकशाब्दज्ञानजनन्यायावयवत्वादिहेतुके वोदाहरणस्यवारणाय समानविषयकात्तं पक्षवि
शेष्यकार्यकं उपनयवारणाय लिंगाविषयेति यद्यपि प्रकृतलिंगाविषयत्वं पृथिवीइतरेभ्योभिद्यते पृथिवीत्वात् गंधवत्वात् तथा
गंधादित्यादावव्यापकं नचात्रोपनयासंभवः इदमागंधवत्वेन परामृष्टे हेतुभूतगंधवत्वान्वयायोगादिति वाच्यं साध्याभा
वव्यापकगंधाभावाभावत्वेनान्वयात् अतएव व्यतिरेकिणि चनैयं पृथिवीत्वादिः प्राचां प्रयोगः यद्वैवं दंडवान् रक्तदंडवानि
त्यादिप्रयोगोनानुपपन्नः तद्विशिष्टेष्वतद्विशिष्टान्वयस्ये वाभ्युपगन्तत्वादित्यभ्युपेयत्वेन तदानानुपपत्तिः गंधोपि पक्षाविशेष
णत्वेनतद्विषयत्वं चायं वह्निमान्धूमवान् वह्नेरित्यादौ पक्षाविशेषणत्वेन साध्याविशेषणत्वेन चतद्विषयत्वं इत्यिद्रव्यं द
ध्वः प्रमेयत्वमभिधेयं प्रमेयत्वात् गोत्वाभावोनसास्नावान् गोत्वाभावादित्यादावव्यापकमतिव्यापकं चोपनयस्य तथापि पक्ष
तावच्छेदकविशिष्टे पक्षे पत्साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वं तद्बहिर्भावेन लिंगविषयत्वाभावो वाच्यः वस्तु
तो लिंगलिंगत्वं तथा च प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नस्य प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नगमकतोपेकं व्याप्तिविषयत्वं त
द्भिन्नत्वमर्थः तच्च हेतौ साध्यव्याप्यतावगाहित्वं हेतुभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसाध्याभावव्यापकतावगाहित्वं च
द्रव्यत्वव्याप्यसंगवदृत्तिधर्मवानयं द्रव्यत्ववान् गुणात् गुणव्याप्यरूपवानयं स्पर्शवान् रूपादित्यादौ प्रतिज्ञासंग्रहाय अवच्छे

शि
८१ दकद्वयोपादानं अन्यूनानतिरिक्तपदमिति च मूलमुद्दिश्यानुमित्यन्यूनानतिरिक्तविषयभागपरं हेतुत्वमभिधेयं मेयत्वादित्यादौ पंच
म्यर्थपक्षकहेतुवारणाय पंचम्यंतान्यत्वस्य हेत्वन्यत्वस्य वा अवश्यं वाच्यत्वात् संख्यातिरिक्तसुवर्थस्य प्रातिपदिकार्थे विशेष्यत्वेनैवा
न्वयात् प्रातिपदिकार्थयोः क्रियाप्रातिपदिकार्थयोश्चाभेदेन साक्षादन्वयस्याव्युत्पत्तेर्वक्ष्यमाणत्वात् चैत्रस्येदं न मैत्रस्य मैत्रस्येदं न चैत्रस्य
द्वयोरिदं नेदमेकस्यापीत्यादौ चैत्रादिसंबंधाभावबोधस्य विनाविभक्त्यर्थविशेष्यतामनुपपत्तेः चैत्रो न पचतीत्यादौ तिङर्थस्येव वि
नाप्यनुयोगिनि सप्तम्यर्थस्याप्यभावान्वयात् हेतुविषयकज्ञानजनकत्वव्याप्यावयवतावच्छेदकरूपशून्यत्वे सत्युदाहरणा
न्यावयववत्वं तत्त्वं तादृशं न्यावच्छेदकं हेतुत्वादिकमिति केचित् हेत्वभिधानेति जिज्ञासाजनकत्वं तद्योग्यता वाक्यत्वं न्यायावयव
त्वं लिंगेत्यादि लिंगाविषयेति पूर्वोपदर्शितार्थकं अभावहेतुकव्याप्ति रेकित्युदाहरणवारणाय लिंगीति लिंगिसाध्यं तद्वि
षयं तद्विशेष्यकं तेनेदं जलं नित्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वशून्यत्वात् इदं द्रव्यं जलान्यत्वप्रकारकप्रमाविषयत्वशून्यत्वा
दित्यादौ घटजलं तन्नित्यत्वप्रकारकप्रमाविषय इत्युदाहरणे नातिप्रसंगः लिंगाविषयेत्यस्य पूर्वोक्तव्याप्त्यविषयार्थकत्वे
तु हेतुवारणाय लिंगीति लिंगविषयत्वं च प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुविशिष्टहेतुत्वविषयताबहिर्भावेन वाच्यं तेन
वह्निमान् वह्निसामग्रीमत्त्वात् अयं हेतुरिदं वा हेतुत्वं तत्त्वेन प्रमीयमानत्वात् इत्यादौ हेतौ नातिप्रसंगः लिंगविषयकज्ञानज ८१

नकत्वानियतलिंगविषयकज्ञानजनकत्वनियतावयवतावच्छेदकरूपवत्त्वंतत्त्वमित्यादिकंतुतादृशावयवतावच्छेदकरूपेणतायरिच्च
येदुर्ग्रहत्वादनुपादेयं अनुमितीत्यादि अनैकांतिकव्याघावर्तकपदार्थकं निगमनवारणायसाध्याविषयकेत्यादि साध्यविषयत्वंचप्रकृतहे
तुतावच्छेदकावच्छिन्न हेतुविशिष्ट हेतुत्वविषयताबहिर्भूतत्वेन पूर्वोपादर्शितसाधारण्यं परासाधारणप्रकृतपक्षविशेषणत्वेनवा
तेनपूर्वोदर्शितहेतौ नाव्याप्तिः अभावसाध्यके इदंनदंडगात्तहंडसंयोगाजन्यद्रव्यत्वात् अयंनधूमादालोकयान् आर्द्रेंध
क नवन्यत्वादित्यादौ व्यतिरेक्युदाहरणस्य हेतुत्वपक्षसाध्यान्वितस्वार्थबोधकेदंपदशालिनउपनयस्यचवारणाय हेतुः विभ
क्तिमदिति तदर्थश्चप्रकृतसाध्यान्वयबोधसमार्थोपस्थितिजनक हेतुविभक्तिमत्त्वं हेत्वित्तिसंपातायात्तं यद्दिच्यपर्वते पर्वत
भिन्नत्वप्रकारकज्ञानस्यविशेष्यतयाभाववत्त्वसाध्यत्वं हेतुत्वंचसिसाधयिषयाकेयाप्रयोगः तत्रचयथानादृशज्ञानाभावाद्
व्यन्तंज्ञानमिति दृष्टांतशालिनिव्यतिरेक्युदाहरणेऽतिव्याप्तिरित्युच्यते तदाअवयवांतरोपस्थितार्थान्वितस्वार्थबोधकवि
भक्तिमत्त्वंवक्तव्यं उदाहरणान्यत्वेनवाविशेषणीयं केचित्तुसाध्यविषयकज्ञानजनकतानियतहेतुविभक्तिमत्त्वनियतावयवता
वच्छेदकरूपवत्त्वंसमुदितलक्षणार्थइत्याहुः तच्चिंत्यं हेतुत्वप्रतिपादकेति विभक्त्यर्थहेतुत्वविशेष्यकान्वयबोधजनकन्याया
वयवत्वमर्थः हेतुत्वंप्रमेयमित्यादिप्रतिज्ञावारणाय विभक्त्यर्थेति तस्मादितरेभ्योभिद्यतेइत्यादिनिगमनवारणाय हेतुत्वेति

शि
८२ विशेष्येति च घटोऽयं द्रव्यत्ववह्निर्धूमात्‌ इत्यादिकाव्यनप्रतिज्ञातदन्तोरत्तदात्मनन्नर्तऽमे व्यापकत्वायोगात्‌ संप्रदायविरोधाच्च तेन तत्रस्य
निगमनेनातिव्याप्तिरिति भावः उदाहरणेति क्वचित्‌ जिज्ञासानुत्पादेपि तद्योग्यतासत्त्वान्नाव्याप्तिः अनुक्तोदाहरणस्थलेपि तादृ
शयोग्यतासत्त्वात्तद्धारणमन्यावयवेति उदाहरणं चेह न्यायगर्भे वैयर्थ्यात्‌ साध्याविषयेत्यादि अयं नदंडात्‌ दंडसंयोगाज
न्यद्रव्यत्वादित्यादौ प्रतिज्ञानिगमनयोर्वारणाय साध्याविषयेत्यादि व्याख्यातार्थं उपनयविशेषवारणाय हेतुपंचम्यंतेति हेत्वि
ति हेतुत्वबोधकार्थकं हेतुपंचम्योर्वैकल्पिकमुपादेयत्वं उपनयस्य चांते अनुसंधीयमानाप्रथमैवांतः एवं दंडादित्यादेः स्वपर
स्यापि दृष्टांतस्य पंचम्यंतत्वे अन्यथायोगात्‌ कस्यचिद्व्यतिरेकिणः उदाहरणस्य पंचम्यंतत्वसंभवेपि तद्धारणं पूर्ववत्‌ अत्र चार्थ
वह्नागस्य पंचम्यंतत्वं बोध्यं तेन निरर्थकत्वसिलं वह्निप्रमात्तद्रस्यादौ नाव्याप्तिः एवं पंचम्यादेस्तत्सिलादेशवादिनां मते तु नानु
पपत्तिर्गंधोपि केचित्तु हेतुपंचम्यंतत्वं हेतुत्वप्रतिपादकपदशालित्वं पूर्ववत्‌ साध्याविषयकज्ञानजनकत्वं चेतरनैरपेक्ष्येण प्र
कृतहेतुत्वविशिष्टसाध्यविषयकज्ञानाजनकत्वं साध्यं चेह न विवक्षितं वैयर्थ्यादित्याहुः पंचम्यंतेति अनुमितिपरवाक्यत्वम
वयवत्वं हेतुत्वादौ पंचमी लाक्षणिकी वृक्षाद्विजत इत्यादौ लाघवेनावधित्वेव धिमत्वेवाधाक्रत्वात्‌ द्रव्यनिष्ठमवधित्वमपि
वृविभागनिष्ठमवधिमत्वमपि संबंधविशेषः स चातिरिक्तो नतिरिक्तो वेत्यन्यदेतत्‌ तत्संबंधाग्रहे च व्यवहारः शक्तिभ्रमात्‌ ८२

रूपस्यादर्थेत्तिपत्तीत्याबोलाघवाद्विभागेशक्तिः तज्जनकत्वंचक्रियायाः संबंधमर्यादयाभासतइत्यपिवदंति अतःपंचम्येनेति
तस्माद्वित्यत्रचतत्सदेनलक्षणाशक्तैवतादृशज्ञानोपस्थितिसंभवात् पर्वतोवन्हिमान्वन्हिसामग्रीवांश्चातस्माद्वित्यादिकस्तु
नन्यायप्रयोगः संप्रदायविरोधादितिवदंति यत्तुहेत्वर्थाध्यवसानुरोधेनवन्हिमानित्यादावपिज्ञानेलक्षणेति तदसत् पंचम्याज्ञा
पकत्वेसाध्यत्वेचालक्षणयैवोपपत्तौतत्रलक्षणायांमानाभावात् अतएवोक्तमाचार्यैःप्रतिज्ञेति अतएवव्याचक्षतेयत्तोद्
धं गुणाइत्यत्रहेतुत्वंपंचम्याःसंभवत्युत्पादकत्वंज्ञापकत्वंचेति अतएवलौकिकेकिंवन्हिमदितिपृष्टेतद्धेतुंवन्हिमदित्युत्तरिते
कुतइतिजिज्ञासायांधूमवत्वादित्युत्तरंच नहितत्रज्ञानेप्रश्नः येनलक्षणयाज्ञानेनोत्तरयेत् नवापरकीयभाविप्रश्नानुरो
धादजिज्ञासिताभिधानं नवाकुतइतिप्रश्नेज्ञातमित्यध्याहारेमानाभावात् दाहोदहनात् नजलात् जलंस्पर्शवत् रूपान्न
गंधात् नापिशब्दादित्यादौनअर्थान्वयानुरोधात्जन्यत्वरूपं हेतुमत्वंजन्यज्ञानविषयत्वरूपंचज्ञाप्यत्वमर्थः एवंचहेतुमत्वे
शक्तावपिसाध्यत्वेलक्षणैव नचधूमाह्वलोकयान् पर्वतोवन्हिमान्धूमाद्वन्हिमत्सधर्मापर्वतोवन्हिमानित्यादिप्रतिज्ञा
यांपर्वतोधूमाद्वन्हिमानित्यादौचतत्रत्यनिगमनेचातिव्याप्तिरितिवाच्यं प्रकृतपक्षान्वितस्वार्थबोधकपदोपस्थापितप्रकृ
तसाध्यान्वितस्वार्थबोधकपंचम्यन्तत्वाक्षणिकपदवदवयवत्वस्यविवक्षितत्वात् यत्तुअपमात्मात्ज्ञानादित्यादावव्याप्तिः

शक्त्यैवज्ञानोपस्थितिसंभवेनलक्षणाविरहादिति तन्न यद्विषयकज्ञानस्यहेतुत्वादिकमवगतंतस्यव्याप्त्यादिजिज्ञासायां उदाहर
णादिप्रयोगेनचेहज्ञानविषयत्वेनोपस्थितिर्विनालक्षणां अन्यथातत्रसुखादेरपिव्याप्त्याद्युपदर्शनप्रसंगात् केचित्तुपंचम्यंत
लाक्षणिकपदवत्त्वनियतावयवतावच्छेदकरूपवत्वं तादृशपदवत्त्वव्यभिचार्यवयवतावच्छेदकशून्यावयवत्वंवा विवक्षित
मित्याहुः नव्यास्तुपंचम्याज्ञानत्वाव्यवच्छेदलक्षणायैवोपपत्तौ नप्रातिपदिकेपिलक्षणा आकांक्षावैचित्र्याच्च पदार्थैकदेशेपिज्ञा
नेप्रातिपदिकार्थो विषयत्वेनान्वेति कर्तृकृतीवत्कृतौधात्वर्थः यद्धर्मविशिष्टस्य हेतुः प्रयुज्यते आकांक्षाबलात्तद्धर्मविशिष्टस्यैवव्या
प्यत्वमुपदर्श्यते अ[illegible]पायप्यापधूमज्ञानादिप्रयोगेपिधूमादेर्व्याप्यत्वेनोपदर्शनप्रसंगइत्याहुः इतरान्वितस्वार्थबोधकत्वे
सतिस्वीयपदस्यभिन्नपदंतदर्थविशेष्यकान्वयबोधजनकत्वेसति अंत्यपदवत्वेसति स्वीयानंत्यपदार्थविशेष्यकान्वयबोधा
जनकान्यत्वेसतिवान्यायावयवत्वंप्रतिज्ञात्वं प्रतिज्ञाहेत्वोरुपनयनिगमनयोरन्यार्थौपरस्परसंनिहितौभवतः ननूदाहरणस्य
केनापि पदविभक्तत्वंतेननिगमनेनातिव्याप्तिः प्रकृतपक्षान्वितस्वार्थबोधकपदो[illegible]पस्थापितार्थान्वितस्वार्थबोधकन्याया
वयवत्वंहेतुत्वं निगमनवारणायोपस्थापितान्तं प्रमेयत्वमभिधेयंप्रमेयत्वादित्यादौप्रकृतसाध्यपक्षान्वितस्वार्थबोधकपंचम्य
र्थान्वितोनप्रतिज्ञार्थोअपितुतदेकदेशार्थइति स्वार्थविशिष्टवैशिष्ट्यबोधजनकन्यायावयवत्वं विशिष्टवैशिष्ट्यबोधज
नकस्वार्थोपस्थितिजनकन्यायावयवत्वं विशिष्टबोधजनकस्वार्थविशिष्टबोधजनकन्यायावयवत्वंवाक्यत्वे एकवाक्यतया ८३

हेत्वाभासग्रंथः

हेत्वर्थविशिष्टसाध्यस्यवैशिष्ट्यंभासतेनपुनरवयवांतरार्थविशिष्टस्यकस्यचिदिति इतरानन्वितस्वार्थबोधकन्यायावयवत्वंउदाहरणत्वे
अन्वयव्याप्तिबोधकत्वंव्यतिरेकव्याप्तिबोधकत्वंचविशेषलक्षणद्वयं इतरोपस्थापितार्थविशेषणकस्वार्थबोधजनकन्यायावयव
त्वं स्वार्थविशेष्यकेतराप्योन्वयबोधजनकन्यायावयवत्वंयोपनयत्वं अवयवार्थविशेष्यकस्वार्थविशेषणकबोधजनकन्यायावयव
कह त्वंनिगमनत्वं हेत्वर्थस्यनप्रतिज्ञार्थेनविशेषणत्वेनान्वयेति किंतुतदंशार्थे इत्युक्तप्रायं॥ ॥ एतावताप्रबंधेनसपरिकरंहेतुंनिरूप्य
तत्प्रसंगात्तत्तन्निरूपणादिरूपतत्कार्यकारित्वाच्चतद्दास्यनिरूपणंप्रतिजानीतेअथेति अनुमितीति यथाश्रुतमिदंहेतुदोषाणांलक्ष
णं तद्दुष्टत्वंचदुष्टहेतूनां तदभिप्रायेणैवोपधेयसंकरेपीत्यादिवक्ष्यति तत्रानुमिति पदमनुमितिनिष्ठकार्यतानिरूपकसंबंधि
त्वेनानुमितितत्करणपरं साध्यव्याप्यहेतुमान्पक्षः पक्षःसाध्यवानित्याकारानुमितिपरं वा तेन एकत्र हेतौ व्यभिचारादि
ग्रहेप्यन्यस्यपरामर्शादनुमित्युत्पादेनव्यभिचारः व्याप्त्यादिज्ञानेनान्यथासिद्धत्वाच्चव्यभिचारादिग्रहाभावस्यानुमित्यजन
कत्वेपिनक्षतिरितिवदंति अत्रपर्वतोनिर्वन्हिःधूमोवन्हेःअभिधेयत्वंवाप्रमेयत्वस्यव्यभिचारीत्यादिभ्रमादप्यनुमि
तिप्रतिबंधादाहयथार्थेति ननुप्रतिबंधकज्ञानविषयव्यभिचारादिघटकसाध्यादेरपिप्रत्येकंहेत्वाभासत्वापत्तिः अयथावि
शिष्टविषयकंज्ञानंप्रतिबंधकंतद्घटकंचनविशिष्टमितिचेत् तर्हियथार्थेतिव्यर्थंभ्रमविषयस्याप्रसिद्धत्वादित्यस्वरसेनाह

शि
८४ पदिति केचित्तु दुष्टज्ञानमेव हेतूनामेतानि लक्षणानि तत्र तृतीयमपि वह्न्यप्रमापकव्याप्यमानव्यभिचारादेः प्रतिबंधकत्वमभ्युपे
त्य तद्धर्मप्रमातादृशाभावप्रतियोगिनो ये व्यभिचारादयस्तत्प्रकारकयथार्थज्ञानविषयत्वं अग्रे च तत्त्वमित्यस्य तद्धत्वमर्थः
आद्यस्यैव वादुष्टलक्षणत्वमिति प्राहुः बहुविषयत्वेनेति लिंगत्वमविवक्षितं बहुविषयकत्वेन यादृशविशिष्टविषयकत्वेन
तेनानुमितिप्रतिबंधकपक्षविशेष्यकभ्रमविषये साध्याभावादौ सद्धेत्वादिनिष्ठे नातिप्रसंगः अवच्छेदकत्वं च तान्निरि
क्तवृत्तित्वं तेन विशिष्टस्यासत्त्वेपि भ्रमात्प्रतिबंधेपि न क्षतिः विशेषणीयं च तादृशविशिष्टांतराघटितत्वेन तेन प्रमेयत्वादि
विशिष्टे व्यभिचारादौ नातिप्रसंगः एवं च पक्षतावच्छेदकादिविरहविशिष्टः पक्षः पक्षनिष्ठस्तद्विरहो वा साध्याभाववद्
वृत्तिसाधनं साधनवद्वृत्तिसाध्याभावो वा हेतुदोषो येन केनापि संबंधेन तद्वान् प्रकृत हेतुर्दुष्टः यादृशो धर्मिणि यादृशधर्म
वत्ताज्ञानमनुमितिप्रतिबंधकं तस्य धर्मिणः तादृशधर्मवत्त्वं हेतुदोष इत्यपि कश्चित् अप्यपर्वतत्वेन पक्षत्वे वह्नित्वे
न साध्यत्वे विशिष्टधूमत्वेन च हेतुत्वे पर्वतादेः कांचनमयत्वविरहो ह्रदस्य वह्निधूमशून्यत्वं पर्वतस्य महानसीयवह्निधू
मविरहित्वं प्रमेयत्वस्य केवलधूमस्य वा वह्निव्यभिचारो विशिष्टधूमस्य वा पर्वतीयवह्निव्यभिचारो न दोषः न वा तत्सं ८४
बंधेन तत्र तस्य हेतोर्दुष्टत्वं अतस्तद्धर्मावच्छिन्नतत्पक्षकतद्धर्मावच्छिन्नतत्साध्यकतद्धर्मावच्छिन्नतद्धेतुकानुमितिप्रति

वंधकं वाच्यं तथा च निर्वह्निः पर्वतो वह्निमान् पर्वतावृत्तिवह्निमत्त्वात् व्यभिचारिणः पर्वतावृत्तेर्वा धर्मादित्यादौ न कोपि
हेत्वाभासः स्यात् तादृशानुमितेरप्रसिद्धत्वादिति अत्र वदंति यद्विषयकनिश्चयस्य विरोधिविषयताप्रयुक्तो तदुत्तरमनु
मित्यावनाहार्यमानसज्ञाने या पक्षतावच्छेदकविशिष्टे साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवैशिष्ट्यावगाहित्वस्य साध्यताव
च्छेदकविशिष्टसाध्यनिरूपितव्याप्तिविशिष्टहेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुमत्त्वावगाहित्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकः तत्त्वं हेतुदोषत्वं
पक्षतावच्छेदकवैशिष्ट्यं च वैज्ञानिकं न तु वास्तवं ग्राह्यं व्याप्तिश्चान्वयतो व्यतिरेकतश्च वाच्या तादृशावगाहित्वप्रसिद्धिरा
हार्यज्ञान एवाभ्युपेतव्या अनन्यगतिकत्वात् एवं च वस्तुमात्रनिश्चयानंतरं निर्वह्नित्वविशिष्टे वन्हेरग्रहेपि न क्षतिः तस्य विरो
ध्यविषयत्वात् एवं साध्यनिश्चयोत्तरं तस्यानुमितावपि मानसज्ञानाविरोधित्वाच्च तादृशपक्षे तादृशसाध्यवैशिष्ट्यस्य तादृ
शसाध्यनिरूपितव्याप्तिविशिष्टतादृशहेतुवैशिष्ट्यस्य चावगाहिनो ज्ञानस्य यद्विषयकं ज्ञानं विरोधिविषयकं तत्त्वं तादृशज्ञान
विरोधित्वं वा हेत्वाभासत्वं ज्ञानविरोधित्वं च तद्विषयविषयकग्रहविरोधिग्रहविषयत्वं एवंविधैव रीतिरुत्तरत्र सव्यभिचारल
क्षणादावनुसर्त्तव्येति कश्चित् केचित्तु यादृशपक्ष-कयादृशसाध्यकयादृशहेतौ यावंतो दोषाः संभवंति तावदन्यान्यत्वं
एकमात्रदोषस्थले च तत्त्वमेव हेत्वाभासत्वं स्वव्यतिरिक्तएवान्योन्याभाववृत्तिनैयर्थ्यं पंचविधभेदोक्तिस्तु तत्संभवस्थलाभि

शि० दर्पणि
८५ प्रायेण व्यभिचारादेः साध्यादिभेदनियंत्रितत्वात् शब्दाभेदमात्रस्य अकिंचित्करत्वादित्याहुः तथाहि शब्दोऽनित्यः शब्दत्वा
दित्यत्रासाधारण्ये अव्याप्तिः सर्वसाध्यवद्व्यावृत्तेस्तत्रासत्वात् एवं शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादित्यत्र सत्प्रतिपक्षे नित्यत्वव्याप्याद्रव्य
द्रव्यत्वाद्यवयिपक्षस्यतद्वृत्ताविरहादित्याशंकां तयोर्लक्ष्यत्वेन निराकुरुते दशाविशेष इति हेत्वोः सद्धेत्वोः असाधारण्यः पक्षमा
त्रवृत्तिः सत्प्रतिपक्षो विरोधिपरामर्शोपस्थापकस्तथा तयोर्दशाविशेषे हेतोः सर्वसाध्यवद्व्यावृत्तत्वस्य पक्षे साध्याभावव्याप्यत्वस्य
च भ्रमदशायां आभासत्वं अनुमित्यजनकत्वात् तद्धेत्वाद्यो साध्यवद्व्यावृत्तत्वादिबुद्धेः प्रतिबंधकत्वं परमायातीति न तु त
द्विषयस्य दोषत्वं असत्वात् अन्यथा बाधभ्रमेणानुमित्यनुदयात् तस्यापि दोषत्वापत्तिः कोऽहि साध्याभाववद्व्याप्यवत्ताभ्र न
मयोरनुमितिविरोधित्वे विशेषः निर्युक्तिकवस्तुप्रवादो न श्रद्धेय इति भावः यत्ज्ञानस्य यदनुमितिप्रतिबंधकत्वावच्छेदकं
तद्रूपं तत्प्रकारकप्रमाविशेष्यत्वं लक्षणार्थः तच्च द्विविधं विषयरूपं साधारण्यादि बाधभ्रमप्रमितसाध्याभाववान् पक्षः त
द्विषयत्वेन ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वात् अविषयरूपं च विरोधिसामग्रीकालीनत्वादि तद्रूपं च ज्ञानस्यैव तद्विषयस्य हे
तोरपीति तत्र च द्वितीयं हि हेतोर्नाभेदेन बाधे तदभावात् अत एव नाश्रयतया वह्निव्यभिचारिद्रव्यत्वादिमत्तिधूमे अतिप्रसंगा ८५
च्च साध्याभाववत्पक्षस्यैव साध्याभाववद्वृत्तिहेतोर्ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वात् साधारण्यादिविषयत्वस्य ज्ञाननिष्ठस्यैव प्रतिबं

धकत्वाद्वेद्यकत्वात् सत्त्वादिसाध्यके च ज्ञानेऽतिप्रसंगाच्च यथाकथंचित्तद्धत्वस्य चातिप्रसंजकत्वात् विरोधिसामग्रीसमवहि-
तोऽपि च लिंगपरामर्शो न स्वसाध्यकानुमितेः प्रतिबंधको महिमसमवहितो वह्निर्दाहस्य अथ यद्धर्मविशिष्टज्ञाने सत्त्व बध्य-
मनुमितिप्रतिबंधः तद्धेवात्र प्रतिबंधकतावच्छेदकं भवति च प्रतिबंधकीभूतविरोधिसामग्रीकालीनत्वादिविशिष्टपरामर्शो-
वै त्पत्तिश्चेन्न कालादिसाधारणकारणघटितसामग्र्या अपि प्रतिबंधिका विशेषणत्वेन तत्सत्त्वे कार्योत्पादस्य दुर्वारत्वात् किंतु
विरोधिपरामर्शस्तथा यश्चित्तत्सत्त्वेऽपि तत्साध्यबाधावगाहिज्ञानानुमितिप्रतिबंधः प्रामाणिकः तद्वा अप्रामाण्यग्रहाभावस्ये यत्तद्भा-
वस्यापि वैशिष्ट्यं तत्र निवेशयतां अप्रमासाधारणविरोधिपरामर्शसत्त्वेनानुमितिः तद्वानतथाविधबाधादिग्रहेऽपीत्यतिप्रसंगः
न चातीतादौ लिंगे विरोधिपरामर्शकालीनत्वमिति यद्यपि यद्विषयत्वेन ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वं तद्धत्वमेव वाच्यं सत्प्रतिपक्षे च विरो-
धिव्याप्त्यादिकमेव न तथात्वमपि हेतोस्तु ज्ञानरूपसंबंधेन समूहालंबनतया हेतुद्वयविषयत्वादिति तदपि तुच्छं साध्याभाव-
वत्त्वस्य विषयत्वेन साध्याभाववत्त्वज्ञानप्रमात्वे विषयत्वेन वा ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वं तस्य च साध्याभाववत्त्वस्यापि पक्षे संभवादिति
व्याप्तिः विशिष्टविषयत्वेन प्रतिबंधकत्वे विशिष्टं च नत्राप्रसिद्धमिति चेन्न तत्किं सर्वत्र सत्प्रतिपक्षे साध्याभावव्याप्यवान्पक्षः
प्रसिद्धः कथंचित्संबंधेन तद्धत्वं चातिप्रसक्तं धूमादेरपि ज्ञानरूपेण तद्व्याप्यव्याप्यत्वादिना वा संबंधेन व्यभिचारादिसत्त्वात्

साध्यसंबंधावगाहि... त्वेन ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वेनतद्धेतुत्वं च न सर्वत्र प्रतिपक्षितेहेत्वाभासे च यत्किंचित्सद्धेतावितिकृतं पल्लवितेन
८६ यच्चपीति स्यात्तुसाभावस्य तत्साध्यक ... योस्थाणुत्वप्रत्यक्षशाब्दबोधयोरुदयात् न चैवं नरशिरःकपालं शुचिप्राण्यंगत्वाच्छंखा
८ साध्यागमविरोधः स्यात् तत्रानुकूलतर्काभावेन बलवदागमविरोधेन च व्याप्तिनिश्चयस्यानुमितेश्चानुत्पत्तेरितिभावः यद्वेत्याद्य
नुद्धयमात्रे प्रत्यक्षप्रसानुमानिकबाधादिनिश्चयस्याप्रतिबंधकत्वेपि शाब्दं प्रति प्रतिबंधकत्वात् योग्यताज्ञानेनान्यथासिद्धत्वात्
तदभावोनतत्र हेतुरिति चेत् एवमप्युपनीतभानविशेषं प्रतितत्त्वेन हेतुतायाद्धुर्वारत्वात् यद्यपिलक्षणेनः सामान्यप्रतीतिं विनावि न प्रतीतयो
शेषजिज्ञासानुदयात्सामान्यलक्षणानंतरमेव विभागो युक्तः तथापि सव्यभिचारपदस्य साधारणमात्रे प्रसिद्धत्वात्तन्मात्रस्य
लक्ष्यभावं बुध्यमानैरंते वादिभिः साधारणादिसाधारणलक्षणस्यातिव्याप्तिः त्वावृत्तस्यैव साधुता प्रतीयेत अतस्तद्वारणा
यलक्ष्यांतरमपि दर्शयतीत्यव्यभिचार इत्यादि केचित्तु सामान्यज्ञानाधीनो विभागो न तल्लक्षणप्रत्ययमपेक्षते अतः प्रथ
मं विभागकरणेपि न दोष इत्याहुः प्रसक्तिरनुमितिरापत्तिर्वा तद्धुपधानमव्यापकं सति व्यापकं च तथाविधव्याप्तिभ्रमेणास
श द्धेतावतस्तद्योग्यतावाच्या ... तादृशव्याप्त्यादिरूपा न च विरुद्धोभयव्यावृत्तत्वमेकस्यासंभवतीत्याह एकस्येति साध्येति को
टिद्वयोपस्थापकं सत्साध्यसंदेहजनकं साध्यसंदेहजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकमितियावत् आश्रयतयाविषयितं ८६

यावानित्यत्वानित्यत्वयोरुपस्थापकस्य नित्यत्वे साध्ये ज्ञानस्यानुवृत्तव्यावृत्ताभ्यां वह्नितदभावोपस्थापकस्य वह्नौ साध्ये धूमस्य च
धारणाप्रजनकत्वं [illegible]ः साध्यसंदेहजनकत्वात् धर्मितावच्छेदकपुरोवर्तित्वादिविशिष्टधर्मिज्ञानस्य संशयजनकत्वतया त
द्धारणाप्रकोटिद्वयोपस्थापकेति न च तदसाधारणतया संशयत्वमेवेति वाच्यं तथात्वेपि तदुत्तीर्णत्वादशायां विशेषदर्शनात्संशयानुप
धायकत्वेपि तज्जननयोग्यताया अनिवृत्तेः अन्यथायथायं पक्षादौ साध्यतदभावनिश्चयदशायामसाधारण्याप्तिप्रसंगात्
ति[illegible]स्वसंकलनदशायां हेतुमत्ताज्ञानस्य साध्यसंदेहजनकत्वपक्षे हेतुधारणायकोटीत्यादि [illegible] हेतुना साध्यस्य प्रति हेतुना साध्याभा
वस्योपस्थापनादुभयोपस्थापकत्वं न कस्यापीत्यपि कश्चित् [illegible]द्व्यणुकं नित्यमणुत्वादित्यादौ साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञान
स्य कोट्युपस्थितिं संशयं च प्रति हेतुत्वात्तद्विषये धर्मिणि सद्धेतावतिप्रसंगस्यादतः पक्षधर्मेति पक्षपदं धर्मिमात्रप
रं न चैवं नित्यो घटः शब्दत्वादित्यादौ बाधाद्यवतारे व्यसाधारण्यापत्तिः इष्टत्वात् अन्यथा बाधासिद्ध्योरन्यतरावतारदशायां
साधारणासंग्रहापत्तेः असिद्धिसंकीर्णत्वेन सव्यभिचारमध्याप्रवेशे सव्यभिचारसंकीर्णतयासिद्ध्यनंतर्भावापत्तौ तस्याति
रिक्तहेत्वाभासतापत्तेः न च व्याप्यविरुद्धयोः साधारण्यभ्रमादायातिप्रसंगः धर्मिणि यद्रूपवत्ताज्ञानं साध्यसंशयजनकं
तद्रूपवत्त्वस्योक्तत्वादिति तच्च स्वसाधारण्यादीति सिद्धांते स्फुटीभविष्यति इदं सविषयकभासत्वतिवाज्ञानत्वादित्यादौ प्रा

शि
८७

माण्या प्रामाण्यसंशयस्य तद्घटकीभूतसाध्यतदभावविषयकत्वात्कोट्युपस्थितिहेतुत्वस्य तज्जनकीभूतज्ञानविषयज्ञानत्वेनातिप्र
संगशंकापि साधारणधर्मवत्ताज्ञानस्य तज्जन्यकोट्युपस्थितेर्वा संशयजनकत्वात्तज्ज्ञानस्य तादृशसंशयाहेतुत्वात् प्रामाण्य
संशयस्य त्वेतु ज्ञानत्वलक्षणसमानधर्मदर्शनात् ज्ञाने प्रामाण्यस्य ज्ञानविषयात्मकसाधारणधर्मदर्शनाच्च विषयेतद्
त्वस्य संदेहः अप्रामाण्यसंशयात्वनुधावनं तु भ्रमत्वज्ञानशून्यविरोधिज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वात्तदपसारणप्रयुक्तमिस्य
स्याकरे व्यक्तत्वात् व्याप्यवत्तासंशयस्य च पक्षव्यापकवत्तासंशयपरं हेतुत्वपक्षे ज्ञानपदं निश्चयपरं हेतुत्वाभिमतत्वविशे
षणं तु तेन संबंधेन तद्वत्वज्ञानस्य संशयादिजनकतासूचनार्थं तेनात्मत्वकपालत्वादिसाध्यके समवायसंबंधेन हेतौ ज्ञानघटा
द्वौ विषयत्वसंयोगादिना तत्संदेहजनके नातिप्रसंग इति विप्रतिपत्तौ प्रत्येकं कोटिद्वयोपस्थापकत्वाभावात् लक्षणस्य द्वयपदे
नत्तद्वारणात् मिलितस्य तदुपस्थापकत्वेपि न तद्वत्ताज्ञानं तथा न चामिलितद्वयोर्जनकत्वं तथात्वेपि वाद्येन संबंधेन तद्वत्ता
ज्ञानमुभयकोट्युपस्थापकं तेन संबंधेन हेतुत्वे वश्यं व्यभिचारित्वमिति अनुपसंहारिपक्षएवेति अनुपसंहारित्वाद
शायां साध्यतदभावसहचरितत्वनिर्णयाभावेपि उक्तक्रमेण वास्तवतत्सहचरितत्वमादायैव लक्षणसमन्वय इति भावः ८७
केचित्तु व्याप्याद्विधर्मेपि साधारण्यज्ञानात् संशयस्योदयात्तद्ज्ञाने वस्तुतः साधारण्येप्यनुदयात्साधारण्यज्ञानं हेतुः तत्रनि

ध्वयत्वमकिंचित्करं गौरवात् तथा च पक्ष एव तत्संशयात्मकतदुभयसाहचर्यज्ञानं भवति तथा लिंगमिति भाव इति प्राहुः चिंत्यं न तु केवला
न्वयिसाध्यकानुपसंहारित्वासाध्याभावाप्रसिद्ध्या तत्संशयाद्यभावाद्व्याप्तिः एवं यत्र स्थिरो धर्मी तत्र पूर्वं घटत्वग्रहोत्तं उत्तरदशायां न
धर्मे त्रैव दोषात् घटत्वाग्रहेत दूरे पि नीयमितिग्रहे च घटत्वनिश्चयविषयीभवद्धर्मिवृत्तित्वेन गृह्यमाणतया असाधारण्ये इदंत्वे
वस्तुतः तद्व्यावृत्तत्वाभावेन तत्र लक्षणायोगादित्यत्र तयोर्लक्ष्यत्वाभावेन परिहरन्ति केवलान्वयीति अतएव यतएव पुरुष
दोषाधीनं तद्दोषत्वमतएव तस्यानित्यदोषत्वे सहजिकदोषत्वे कादाचित्कत्वानुपपत्तिः एवं च यत्र दोषताप्रयोजकं वस्तुतो
भ्रमो हेतौ तत्रानित्यदोषत्वमपि यत्र तु पुरुषस्य तद्ग्रहो न तत्र तदपि भ्रममात्रादपि दुष्टत्वे अतिप्रसंग इत्याहुः अन्यथेति केचित् परंतु
अयं घटः एतत्वादित्यादाव व्याप्तिः साध्यसंदेहप्रयोजकं हि तस्य साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वं न चैकस्य धर्मस्य तदुभयव्यावृत्त
त्वं संभवति असाधारण्यं तु तस्य पक्षमात्रवृत्तितया अन्तत्वस्य अलक्ष्यतयोत्तरयति अयं घट इति एवं च अवृत्तिगगनादिक
मेवासाधारण्यं पक्षवृत्तितातु भ्रमदशायां असाधारण्यस्यासंकरः न चोभयव्यावृत्तत्व [illegible] वृत्तिमत्वयोः स्वरूपतो विरोधः नि
श्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वं च न संदेहप्रयोजकं तथा सति तुल्यन्यायतया निश्चितसाध्यतदभाववद्वृत्तित्वस्यापि तथा
त्वे सद्धेतावपि साध्याभाववत्त्वभ्रमविषयवृत्तित्वग्रहदशायामतिप्रसंगात् न च तादृशनिश्चयविषयस्य धर्मिणो वास्तवं

शि
८८ साध्याभाववद्वृत्तित्वमपि तत्र मानाभावात् किंच संदेहजनकतावच्छेदकरूपस्य विशेषणत्वे व्यभिचारिणि रासभादौ महानसादिवृत्ति
तादशायाम् अव्याप्तिः उपलक्षणत्वे असाधारणोत्तीर्णतादशायामतिव्याप्तिः असाधारणप्रकरणसमयोः तत्त्वेन भ्रमविषययोः
अनित्यदोषत्वं विशेषादर्शनदशायां अनुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वं न तु वास्तवहेतुदोषत्वं अन्यथा अनुमित्यनुत्पादप्रयोजकता
न विषयतामात्रेण वास्तवहेतुदोषत्वे इत्याहुः अनवगतसाध्यसहचारत्वे सति अवगतसाध्याभावसहचारत्वं यथा विरुद्धत्व
मेवं तयोरिति इदं चाभ्युपगमवादेन वस्तुतो वर्णितलक्षणस्य न तत्राव्याप्तिरिति ध्येयं यद्रूपज्ञानमनुमितिप्रतिबंधकं तदेव वि
भाजकं अन्यथा अतिप्रसंग इत्यभिप्रेत्य दूषयन्ति नैतद्धीति वस्तुतस्तूपस्थापकत्वादिज्ञानमनुमितेः तज्जनकस्य वा न प्रतिबंध
कं विरोधिविषयत्वाभावात् एवमुत्तरत्रापि पक्षवृत्तित्वे सतीति विरोधिविषयत्वं विरोधिज्ञानविषयत्वं अव्यावृत्तिपदमत्यंतायो
गव्यवच्छेदार्थकं तेन संयोगसंबंधेन व्यभिचारिणि द्रव्ये हेतौ व्यभिचाराभावदशायां नातिप्रसंगः साध्यवृत्तिस्तु नासाधारणवृत्ति
त्वदयं अपि पक्षधर्म धूमादिवारणाय सत्यंतं पक्षः संदिग्धसाध्योधर्मी विशिष्टहेतौ तद्वृत्तित्वग्रहाविरोधित्वं तु तदर्थः तथा च
पक्षतावच्छेदकरूपेण पक्षे साध्यतावच्छेदकरूपेण साध्यस्य हेतुतावच्छेदकरूपेण हेतोर्वा यत्ज्ञानं तद्विरोधित्वस्य लाभात् पक्ष ८८
साध्यसाधनाप्रसिद्धिस्वरूपासिद्धिबाधप्रतिरोधानां निरासो सिद्धिसंकीर्णसंग्रहश्च विरोधोपि फलतः प्रतिरोध एव तदन्यत्वे

नवाविरोधिविशेषणीयं यद्यपि च सिद्धान्ते विरुद्धान्येति हेतुसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरोध्यर्थकसंबंधपदबलेन प्रकृतहेतुसंबं
धित्तयाविरोधित्वेन तस्यैवोपवर्णनेन प्रायशो बाधादिवारणेपि घटत्वमनित्यं घटत्वादित्यादिबाधादिवारणं प्रयत्नसाध्यमिति तत्त्वमिति भा
ति [redacted]स्तु अनुमितिपदं तत्कारणज्ञानपरं आश्रयासिध्यादिवारणाय सत्यन्तं [redacted]पक्षकवाद्दशहेतुग्रहाविरोध्यर्थकं [redacted]
यान्यथाचोभंग्या व्याप्तिग्रहविरोधित्वमेवाभिप्रेतमिति तेन वह्निमान् वह्निमान् रूदत्वादित्यादौ हेतोः साध्यवद्वृत्तित्वादेः नासंग्रहः वि
वेचयिष्यते चेदमुपरिष्टात् [redacted]लेति संपातायातं अत एव चानुपदं विरुद्धोपीत्यादि वक्ष्यति व्यर्थेति विशेषणं पक्षवृत्तित्वं साध्या
व्याप्यत्वं च इति हेत्वाभासत्वं हेतुवदवभासमानत्वं वस्त्वर्थश्च वृत्तिमत्वं एवं च साध्यतदभावव्याप्यत्वग्रहविरोधिवृत्तिमत्वग्रहावि
रोधिरूपवत्त्वमित्यर्थः साध्यतदभाववद्वृत्तित्वं साधारण्यं निश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वमसाधारण्यं तच्च व्याप्तिद्वयग्रह
विरोधीति हृदयं असिद्धिविशेषस्त्वपवृत्तित्वं वृत्तिमत्वग्रहविरोधि साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वमपि यदीदृशं तदा असिद्धिरेव
नो चेदिदमेवासाधारण्यं बोध्यं साध्याप्रसिध्यादिवारणाय विशिष्टसाध्यसाधनग्रहाविरोधित्वं वाच्यं व्यापकसामानाधिकर
ण्यमिह व्याप्यत्वं तेन द्वितीयस्य भेदः रीतिस्तुल्यैव केचित्तु असाधारण्याभावकालावच्छिन्नसाध्यतदभावव्याप्तिशून्यत्वं विव
क्षितं विशेषणाभावाद्वस्तुतो व्याप्यत्वस्य विरुद्धस्य चासाधारण्यस्य च संग्रहइत्याहुः नद्वित्वं व्यर्थेति विरोधादेर्वारकं साध्या
भावेत्यादि व्यर्थं तस्य पार्थक्ये प्रमाणाभावादिति भावः प्रपञ्चमित्यादि गगनमित्यादि च दूषणं यथाश्रुते नापीत्यादि सपक्ष

शि
८१ विपक्षमात्रवृत्तित्वव्यावृत्तत्वं सर्वत्राव्यावृत्तत्वं चेति सपक्षगामित्वविपक्षव्यावृत्तत्वयोर्दूषकताया मनुपयोगादिति भावः पक्षा
तिरिक्तेत्यादि व्याप्यविरुद्धयोरसाधारण्यं ःसंग्रहाय पक्षातिरिक्तपदे पक्षत्वं संदिग्धसाध्यधर्मत्वं धूमेत्यादि दूषणं यथाश्रुते
नतु सप्तमीसमासात्पक्षातिरिक्ते पर्वते यत्साध्यवन्मात्रवृत्ति साध्याभाववन्मात्रवृत्ति च तद्भिन्नत्वमर्थ इति ध्येयं पक्षवृत्तीत्यादि वि
रोधः सामानाधिकरण्यं पक्षवृत्तित्वसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधी यो ऽनुमितेरौपयिकस्य जनकज्ञानविषयस्य संबंधस्य स
पक्षसत्त्वादेरभाववत्त्वं तद्भिन्नमित्यर्थः सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वस्यासाधारण्यस्य निश्चयेपि पक्षे साध्यसामानाधिकरण्यसंदेहान्नतस्यानु श्री
नविरोधित्वं पक्षवृत्तौ विरुद्धभिन्ने च वर्त्तते यस्तादृशो ऽभाववत्त्वं तद्भिन्नमित्यर्थ इत्यपि कश्चित् पूर्वोक्तलक्षणानां यथोक्तरीत्या
यथाश्रुतं नाव्याप्त्यादिसंभावना परं तु तज्ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकतया तेषां हेत्वाभासतावच्छेदकत्वं न घटते न घटतां किं तेन
तेषां हेत्वाभासविभागमात्रोपयोगित्वादित्याशयवानाह उच्यत इति संदेहं प्रत्येव साधारण्यादिविशिष्टधर्मवद्धर्मिज्ञानत्वेन
हेतुतात्तज्जनककोटिद्वयोपस्थितिप्रतितु ताद्दृशधर्मज्ञानत्वमात्रेणेत्यभिप्रेत्याह उभयेति साध्यसंदेहजनकेति प्रकृतं यथा
कथंचित्कोटिद्वयोपस्थितिःस्यात्तु उभयसाधारणीसंदेहजननी नियामकं तु साधारण्यविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानं अत एव धारा
वाहिकः संदेह इति मते तु धर्मितावच्छेदकविशिष्टे धर्मिणि यद्रूपविशिष्टधर्मज्ञानं साध्यसंदेहजनकं तद्रूपवत्त्वमेव वक्तव्यं को ८१
टिद्वयसहचरितत्वादिना ज्ञानस्योर्ध्वत्वादिना धर्मिणि ज्ञानमेव संदेहजनकं न तु तद्धर्मीसाहचर्यादिज्ञानमपेक्षत इति नये तु यद्

पविशिष्टत्वेन गृहीतस्य धर्मस्याधर्मिवृत्तितानानंतर्भावाद्धेतुत्वमेव वाच्यं सव्येत्यादि ननु साधारण्यं न साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वं वृत्तिमत्त
स्तथात्वासंभवात् एककोटिव्याप्यस्यैव एककोटिमद्व्यावृत्तस्यापि धर्मस्य कुड्ये विशेषदर्शनतया संशयविरोधित्वाच्च सत्प्रतिपक्षे च परा
मर्शप्रामाण्यसंशयोत्तरमेव साध्यसंदेहात् नापि निश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वं तद्धि यत्र यत्र साध्यादिमत्तानिश्चयः तद्व्यावृत्तत्वं
येन येन रूपेण यत्र तन्निश्चयः तेन तेन रूपेण तद्व्यावृत्तत्वं तथा आद्ये सर्वाणि साध्यव्याप्यवंति सर्वाणि वा साध्यवंति प्रमेयाणीत्यादि
निश्चये सामान्यतः पक्षेपि साध्यादिनिश्चयात्तथात्वप्रसंगः द्वितीयेतु विशिष्य पक्षे साध्यनिश्चयं विनैव शब्दादिना साध्यव्या
प्यतन्निश्चयेपि तथात्वापत्तेः नैष दोषो यादृशव्याप्तिग्रहे सत्ति नासाधारण्यं तद्ग्रहाभावेन विशेषलक्षणस्य साधारणाभा
वविशिष्टस्य तद्ग्रहस्य चाभावेन सामान्यलक्षणस्य विशेषणादतिव्याप्तिनिरासात् विशिष्टाभावादेव च साधारणे व्याप्तिभ्रम
दशायां नाव्याप्तिरिति चेत् एवं सत्येकेन व्याप्तौ गृहीतायामसाधारणस्य न किंचित्प्रति सव्यभिचारित्वं स्यात् स्याद्वा तदपि तत्तत्पुरु
षघटितमसाधारण्यं वत् साध्यादिव्याप्यवत्वेन रूपेण साध्यादिमत्त्वनिश्चये अव्याप्तिप्रसंगाच्च नहि घटो अनित्यो घटाव्यावृत्तं
शब्दत्वमिति वदनित्यत्वव्याप्यवतो व्यावृत्तं शब्दत्वमिति तदानीं निश्चयो अभिहितं च निश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वेन सं

श्री १० शयप्रयोजकमिति किंतु साध्यतदभावाभ्यां सहचरितत्वमिव तत्सहचरिताभावप्रतियोगित्वं व्याप्यविरुद्धयोस्तुल्यत्वेन निश्चितयोर्दर्शने विशेष
दर्शनादेव न संशयप्रवृत्तिर्विभाव्य लक्षणांतरमाह विरुद्धमन्यत्रेति विशिष्टसाध्यहेतुसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वार्थंतो विरोधिवि
शेषणं तेन साध्यसाधनयोरप्रसिद्धिरवृत्तित्वपरस्परासामानाधिकरण्यादीनां च व्युदासः पक्षपदं च धर्मिमात्रपरं तथा च य
यद्धर्मिवृत्तित्वं हेतोर्ज्ञायते तत्र तत्रैवानुमितिविरोधि यद्रूपं तद्वत्त्वमर्थः साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वं च तथा बाधप्रति
रोधौ तु धर्मिविशेषितत्वान्न तादृशौ सर्वं साध्याभाववत् न व्याप्यवद्धेत्वादिकं तु साध्यवत्त्वग्रहविरोधित्वेन सामानाधिकरण्य
ग्रहविरोधि साध्यानुमितिसामान्यविरोधित्वं वा विशेषणं तेनैवेति तेनानुमितिविरोधिना विपक्षवृत्तित्वादिना एवकारेणानुगम
कं रूपं व्यवच्छिद्यते तस्य हेत्वाभासतावच्छेदकत्वं निरस्यति हेत्वाभासस्य लक्षणानुरोधेनेति तेनानुमितिविरोधि घटितलक्षणाकर
णेनासाधारणस्य सत्प्रतिपक्षोत्थापकतया दूषणत्वपक्षे नाव्याप्तिरन्यथा पुनरव्याप्तिरेव साध्याभावज्ञापकत्वेन साक्षात्साध्यव
त्तानुमितिप्रतिबंधकत्वे सर्वमनित्यमित्यादि संग्रहाय मनुरुध्य चेदं अत एवतावच्छेदकं तर्भावयिष्यति नापीति निश्चितसाध्यवति
साध्यवद्भिन्ने वर्तमानत्वमित्यर्थः अनुपसंहार्ये इति साध्यवदन्यवृत्तित्वांशस्य तत्रापि सत्त्वादिति भावः नापीति उद्देश्यपक्षत्वेन १०

निश्चयगर्भे अतो नाभेदः घट इत्यादौ सत्त्वविरुद्धस्य अनुपसंहार्यस्य प्रसिद्धस्य विरुद्धांतरस्यव्यवच्छेदसात् अन्वयिनो व्यतिरेकिणश्च स
हचाराग्रहदशायामीदृशं हेतुमनुपसंहारीति मतेनेदमिति स्यापि कश्चित् विपक्षेति अत्र विपक्षत्वसाध्याभाववत्वं अनुपदमेव वस्तु
गत्या साध्याभाववद्वृत्तित्वेन साधारणे इति ग्रंथत एव स्फुटतरमभिधानात् ननु निश्चयगर्भत्वज्ञानस्याप्रतिबंधकत्वात् न च वस्तुतो
यत्र निश्चयः तद्वृत्तित्वज्ञानं प्रतिबंधकं रूपांतरेण साध्याभाववत्तया निश्चिते रूपांतरेण हेतुज्ञानेप्यप्रतिबंधात् नचैकेन रूपेण तत्त
था गौरवात् हेतुसाध्याभावयोः सामानाधिकरण्यास्फुरणेनाविरोधात् साध्याभाववद्वृत्ति हेतुरित्यादिज्ञानानामप्रतिबंध
कत्वापाताच्च यत्तु साध्याभाववत्त्वांशे निश्चयरूपं संशयांशे संशयसाधारणं साध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानं प्रतिबंधकं अन्यथा पक्षए
वसाध्याभाववत्संदेहे न संदिग्धानैकांतिकत्वापत्तेः यदाहुर्न हि पक्षे पक्षसमे च व्यभिचार इति तन्न व्याप्तिनिश्चये हेतौ व्यभिचारे
संशयायोगात् तदनिश्चयदशायां तु अनुकूलतर्कास्फूर्तौ संदिग्धानैकांतिकत्वस्येष्टत्वात् हेतुसाध्याभावसामानाधिकरण्यावगा
हित्वस्यैव ज्ञानस्य व्याप्तिग्रहप्रतिबंधकत्वात् अत एव पक्षः साध्यातिरिक्तपक्षधर्मातिरिक्तधर्मवान् मेयत्वाद्वित्यादयो अनुकूलत
र्कविरहिणो बाधप्रतिरोधयोरनवतारेपि पक्षएव संदिग्धानैकांतिकतयाऽप्रयोजका गीयंते एवं वह्निर्दाहानुकूले स्यादयः

श्री
९१ शक्तिसाधकाअपि अन्यथायक्षातिरिक्तेसर्वत्रसाध्यवतानिरूपणात्व्याप्तिग्रहस्यदुर्वारत्वात् पक्षविपक्षान्यतरत्वादिनासर्वत्रस
त्वेतिपक्षसंभवाच्च अथसाध्यतद्वदत्यंतान्योन्याभावगर्भव्यभिचारयोरेकोपादानेतराव्याप्तिः साध्यवताज्ञानसासाध्यत्तिवंधकज्ञा
नविषयत्वेनाभावतद्वयानुगमेपि हेतुमत्तितादृशाभाववत्त्वस्यतादृशाभाववत्तिहेतुसत्वस्यतादृशाभावेहेतुसामानाधिकरण्य
स्यसाध्यतद्वद्धीहेतुसमानाधिकरणतादृशाभावप्रतियोगित्वादेश्चासंग्रहइतिचेदत्रवदंति प्रकृतसाध्यसामानाधिकरण्य साधन
ग्रहाविरोधिनोज्ञानस्यविषयतयाअन्वयव्याप्तिग्रहविरोधितावच्छेदकत्वेनविभजनान्नासंग्रहः अविरोधिन इत्यनेनसाध्याप्रसिध्या
दीनांनिरासः यद्विपुनरत्यंतान्योन्याभावयोरेकतरगर्भव्यभिचारज्ञानस्यनान्यतरगर्भव्याप्तिग्रहविरोधित्वमित्यादिकंविभाव्य
ते तदासाध्यसामानाधिकरण्यघटितत्वेनान्वयव्याप्तयोऽननुगमनीयाः प्रातिस्विकरूपेणोपादायवानावच्छाप्यवगाहित्वंग्रह
स्यवक्तव्यं साध्याव्यभिचरितसामानाधिकरण्यस्यव्याप्यप्रसिद्धस्यहेतौविरहोप्येतद्विशेषएव विशिष्टसाधनवत्त्वग्रहाविरोधित्वे
सतिव्यापकत्वग्रहविरोधितावच्छेदकरूपवत्त्वंवाविभाजकं शेषंपूर्ववत् साध्यतद्वतोरत्यंताभावान्योन्याभावौसाध्या
भावव्यादिव्यावृत्तेनसाधनवत्ताज्ञानविरोधित्वेनानुगमय्यतत्रहेतुसामानाधिकरण्यग्रहाभावग्रहविरोधित्वंसाध्यवत्ता ९१

ज्ञानविरोधिनिवारणाद्बाधाभावग्रहविरोधिहेत्वाभासतावच्छेदकरूपवत्त्वात्तथावक्तव्यं साध्याभावव्याप्यादौ हेतुसामानाधि-
करण्यादिकमेव विरोधित्वान्नाभासः विरोधित्वं पूर्वोक्तदिशावसेयं उपदर्शितविशिष्टव्याप्तिविरहो व्याप्यत्वासिद्धिरेवेति व्या-
प्तिग्रहकारणासहचारग्रहसहकार्यभावप्रतियोगिज्ञानविषयत्वेनानुगम इत्यपि कश्चित् प्रा[illegible]येनानन्तरयत्नीसर्वेत्यादि स-
र्वेनित्याविपक्षेप्यन्वेति तेन साध्याभाववन्निवृत्तिव्युदासः विपक्षत्वस्य निश्चयगर्भत्वात् भूरनित्या गन्धवत्त्वात् शब्दो नित्यः शब्दत्वा-
दित्यादौ नाव्याप्तिः पृथिवीरूपवती रसादित्यादौ जलादेर्नीरसत्वादिभ्रमे पुनरसाधारण्यभ्रम एवेति मन्तव्यं तथापीति पक्षत्वसंदि-
ग्धसाध्यकत्वं प्राचां मतं दूषयति अपेत्यादि व्याप्तीत्यादि तथा च स्वतो दूषणाक्षमत्वान्नाभासत्वमुपाधिवदिति भावः एकधर्मि-
वृत्तित्वं च न साध्याभावाधिकरण्यग्रहविरोधिधर्मान्तरे तत्संभवात् अन्यथा सतोऽपि साध्यसाधनयोर्व्यतिरेकित्वं दोषाय स्यात्
पश्च अथायं शंकितुरभिप्रायः पक्षे साध्याभावस्य संशये निश्चये[illegible] अनुमितिविरोधिविरोधिविषयत्वात् तत्सामग्री च विरोधिसा-
मग्रीत्वेन तत्राद्यस्य सामग्रीपक्षे सव्यभिचारस्य हेतोर्ग्रहो द्वितीयस्य तु प्रतिहेतोः परामर्शोऽतस्तयोराभासत्वं अत एव स-
व्यभिचारत्वसत्प्रतिपक्षवृत्तित्वविशेषणं साध्याभाववद्वृत्तित्वमात्रे पुनरसिद्धिरेव विरोधान्यस्य परामर्शविरोधिनो रूपस्य

शि
९२ नत्वादित्ति मैवं बाधसंशयस्य प्रतिबंधकत्वानंगीकारात्तसाधारण्यधर्मवत्ताज्ञानस्य संशयसामग्रीत्वाभावात्सामग्रीत्वेन प्रतिबं
धकत्वे हेत्वाभासत्वायोगात् अन्यथा पक्षस्य साध्यवत्तद्भाववद्वृत्तिमेयत्वादिमत्वं सर्वत्र हेत्वाभासीभवेत् तथा कामिनीजिज्ञासादि
प्रयोजकत्त्वस्यनेष्टसाधनतादिकमपि एवं विशिष्टस्यानुपलभ्यत्वं क्कुत्रसाध्यकेवलस्यापि सपक्षव्यावृत्तत्वस्य तथात्वं क्कुत्रसाध्य
त्तिकिंचेति वा युपदर्शितदृष्टांतस्य साध्यमेदेकत्वोद्भावनं तु असाधारण्य सपक्षांतरवृत्तित्वेपि तत्संभवात् उद्भावनं तु तस्य निग्रहस्था
नत्वात् तद्विभाजकसूत्रस्य अनुक्तसमुच्चायकचकारेण तस्य समुच्चितत्वात् उदाहरणाभासताप्रदर्शनायैव चावश्यकत्वाच्चोद
हृष्टांतप्रयोग इति भावः ननु माभूत्स्वरार्थे अनुमाने असाधारण्यदोषः स्वार्थे तु स्यादत आह स्वार्थेति स्वमते समाधानमुक्तमतेउ
च्यत इति अर्थादिति व्यतिरेकमुद्रया अर्थादुभयं साधयेत् अर्थवशात्संपन्नमेव मुभयसाधकत्वमुभयसिध्यनुकूलव्याप्यादि
ग्रहादित्यर्थः व्यतिरेकिणया चेति पाठे अर्थात् अर्थापत्तिविषयेति परमतेन एवं च पक्षधर्मतया ज्ञायमानो हेतुः साध्याभाव
व्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वज्ञानात्साध्यस्य व्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वज्ञानाच्च साध्याभावस्य साधनायोग्यत्वेपि पोवि
रोधेनैकमपि साधयतीति न च शब्दे नित्यत्वानित्यत्वसंदेहे तदुभयव्यापकत्वशब्दत्वाभावस्य ग्रहीतुमशक्यं व्यापकत्वाभिमतश ९२
ब्दत्वाभावाभाववद्वृत्तित्वस्य नित्यत्वानित्यत्वयोः संदिह्यमानत्वादिति वाच्यं तथापि तादृशशब्दत्वाभाववद्वृत्तित्वानिश्च

येतदुभयव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशब्दत्ववत्त्वस्य शब्दे प्रतिसंधातुं शक्यत्वात् आश्रयमप्रतीत्यैवप्रतीतेः
[redacted] तस्य चंद्रमादौ परामर्शे पृथिवीत्वादौ साध्ये तदसाधा
रण्यस्य सुलभत्वादिति नन्वयं सत्प्रतिपक्ष एव व्याप्तेरन्वयनिरूप्यत्वस्याव्यापकत्वेनाप्रयोजकत्वात् अत आह सत्प्रतिपक्षे इति
नचैवंविधभेदेन पृथगभिधानेऽतिप्रसंगः स्वतंत्रेच्छाया इत्यादेः ग्रंथकृतैवाभिधानात् तदभावसाधकेन तत्साधकत्वग्रहरूपा
शक्तिविशेषसूचनार्थत्वाच्च सव्यभिचारसत्प्रतिपक्षोभयलक्षणाक्रांततया उभयान्तर्भावस्याविरुद्धत्वादित्यपि कश्चित् सर्व
सपक्षेति सपक्षः साध्यवान् पक्षवृत्तित्वे सति साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वमित्यर्थः इदं च साक्षादनुमितिविरोधि विरो
धश्च साध्यासामानाधिकरण्यरूपोऽन्वयव्याप्तिविरोधीति न सांकर्यशंकापीति साध्यसमानाधिकरणं तु नासाधारणं दशा
विशेषे तद्धूमस्तु पुरुषदोषो व्याप्यत्वसाधारण्यभ्रमः नवीनाः पुनरेवं वर्णयंति सामग्रीद्वयविरोधेन हेत्वभावस्य साध्यतद
भावव्यापकताग्रहविरोधोऽसाधारण्यदूषकताबीजं तथाहि वृत्तिमत्ता हेतुनाक्वचिदपि वर्तितव्यं तत्र चावश्यं साध्यतदभा
वयोरन्यतरेणाभवितव्यं नचतत्र हेत्वभावः संभवति अतोऽवश्यमन्यतराव्यापकत्वं तस्य एवं विरोधप्रौव्ये साध्येन तदभावेन च

शि
९३

हेत्वभावस्य सहचारज्ञानेन एकतरनिरूपितामपि व्यापकतां ग्राहयति प्रिव्योविरोधिपरामर्शद्वयमिव साध्यतदभावौ एवं च वृ
त्तिमत्त्वविशेषितहेतोर्यावत्सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वं वृत्तिमत्प्रतियोगित्वविशेषितं वा हेत्वभावस्य यावत्सपक्षविपक्षवृत्तित्वमसाधा
रण्यमिति योजयति च ग्रंथमिस्पंशबृंल यदि साध्यतदभावाभ्यां व्यावृत्तत्वेन तदुभयव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वेन ज्ञातं ज्ञानयो
ग्यं स्यात् तद्वत्स्यादिति यावत्तद्व्यतिरेके तथा तादृशप्रतियोगित्वेनार्थात् पक्षे तदुभयं साधयेत् तदुभयसहचरितं भवेत् व्यापका
भाववत्ति व्याप्याभावावश्यंभावात् अन्यथाभावे वा पक्षधर्मताया व्याप्तेर्वा अनुपपत्तिः न च तथाभावः संभवति न वा पक्षवृत्तित्वं
बाधितं अतः साध्यतदभावोऽव्यापकतया तदुभयसिध्यनुकूलविरोधिव्याप्तिद्वयग्राहकव्यतिरेकसहचारद्वयग्रहविषयतया अ
साधारणे दोषो व्याप्तिग्रहप्रतिबंधः ननु यदि विरोधिव्याप्तिद्वयं न गृह्यते तदा सत्प्रतिपक्षोच्छेदः गृहीतविरोधिव्याप्तिद्वयहेतु
समुच्चयस्य तस्येत्यत आह सत्प्रतिपक्ष इति तत्र हेतोर्भिन्नतया अधिकरणभेदेन तथाग्रहः संभवति अत्र पुनरेकस्मिन् हेतौ
तदुभयग्रहो विरुद्ध इत्यर्थः अत्रेदं चिंत्यं एवं तर्हि सपक्षाद्वेर्यावत्त्वं विशेषणं व्यर्थं दूषकतायामनुपयोगित्वात् व्यभिचारग्र
हमात्रोपक्षीणत्वात् वृत्तिमत्त्वविशेषितस्यापि च साधारण्यस्य ज्ञानं न व्याप्तिज्ञानविरोधि विरोधिविषयत्वाभावात् उपदर्शि
तविरोधस्य तच्छरीरे अनंतर्भावाच्च व्यापकतयोरपि न स्वतो विरोधः दर्शितरीत्या च तदवधारणे आवश्यकव्यभिचारज्ञानमेव ९३

प्रतिबंधकं अत एव सत्यप्यसाधारण्यज्ञाने एकत्र तदनुकूलतर्कावतारे भवति व्याप्तिधीरिति एतेन तादृशसहचारज्ञानं तुल्यबलवि
रोधिव्याप्तिग्रहसामग्रीत्वेन प्रतिबंधकं तर्कावतारे तुल्यबलत्वेवनास्तीति परास्तं तस्य व्यभिचारशंकानिवर्तकत्वेनैवोपयोगित्वात्
सामग्रीत्वेन प्रतिबंधकत्वे हेत्वाभासत्वायोगात् सत्प्रतिपक्षे च विरोधिव्याप्यवत्तानिर्णयत्वेन प्रतिबंधकत्वं न तु विरोधिसामग्रीत्वे
न बाधावतारे त्वापाततः प्रतिपक्षितत्वेपि बाधेन प्रति हेतोर्व्याप्यत्वादिज्ञान एव साध्यानुमितेः स्यादिति तत्र पक्षवित्वेन केवलान्व
यीत्यादि सद्धेतुत्वं साधारणत्वं च केवलान्वयिनः साधनस्य व्यतिरेकिणस्तु भागासिद्धत्वं साधारणत्वं विरुद्धत्वं च यथासंभवं
बोध्यं नापीति केवलान्वयिसाध्यकस्थले तु वारणाय सत्त्वांतं व्यतिरेकिसाध्यकसद्धेतुवारणाय केवलान्वयीत्यादि पक्षत्वं
साधकबाधकमानशून्यत्वं केवलान्वयिसाध्यकेपि बाधकमानप्रसिद्धिरुक्तेति न सत्त्वांतवैयर्थ्यं निश्चितसाध्याभाववत्त्वा तद्व
त्तित्वे साधारण्ये विरुद्धत्वे तु असाधारण्यात् ग्रहदशायामस्यासांकर्यमिति वा तद्वयं अव्यापकत्वादिति सद्धेतुत्वं च व्याप्तेर्निश्चयद
शायामेवेति भावः अपेत्यादि पक्षातिरिक्तेन प्रतीतेन निश्चितो व्याप्तिग्रहानुकूलो अन्वयेन व्यतिरेकेण वा सहचारो यस्य सतथा
सद्धेतुरेवेति तथा च लक्षणे पक्षातिरिक्तपदं सहचारग्रहस्थलमात्रोपलक्षकं न विशेषकमिति भावः विशेषकत्वाभिप्रायेण दूष
णादुपमाह तत्रैवेत्यादि असाधारणो सपक्षव्यावृत्ते पक्षतादृशायां शङ्कोऽभिधेयः शब्दत्वादित्यादौ जलं निस्नेहं शीतस्पर्शवत्वा

श्रि
१४

दित्यादौ च हृदं जलं वा द्रव्यभिन्नं गुणत्वात् गगन कर्मावृत्तिजातिमत्वात् इत्यादौ विरुद्धे चातिव्याप्तिरित्यर्थः दूषकतायामिति सहचाराभा
वज्ञानविरोधिन चतुत्यस यांशस्यापीत्यर्थः अर्थगस्येति अनैकान्तिकशब्दार्थविवेचने प्रातिस्विकरूपेणौवप्रतिबंधकत्वमवश्यमिते
रित्यर्थः केचित्तु दूषकतायां असाधकतासाधकतायां अर्थेति अनैकान्तिकशब्दार्थे उभयकोट्युपस्थापस्थापकत्वादेसाध्योपस्था
कता यथेत्यर्थसादित्याहुः विप्रतिपत्तिः पक्षे साध्यतदभाववत्त्वप्रतिपत्तिः साध्ये पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगित्वप्रतिपत्तिर्वा आद्ये
केवलान्वयीति साध्याभावाप्रसिद्ध्या न व्याप्तिरित्यर्थः उभयत्र सर्वस्येति अतिव्याप्तेरिति पाठे तन्मात्रवृत्तित्वं तत्वं व्याप्यवृत्तित्वं
वा आद्ये केवलेति इदं कथंचित् व्याप्तिग्रहदशायां द्वितीये सर्वस्येति व्याप्तीत्यादि यत्र यस्येत्यर्थः तथा च हेत्वभिमतत्रशब्दोपसं
दानात्तद्धेतुकप्रकृतसाध्यसिद्ध्यौपयिकव्याप्तिग्रहानुकूलोपसंहाराभावः तस्यानुपसंहारित्वमित्यर्थलाभात्तद्व्यतिरेकिणाति
व्याप्तिः न नूपसंहारः सहचारस्तन्निश्चयो वा आद्ये तादृशसाध्याभावे निखिलप्रसिद्धानुपसंहार्यव्यापकः अतिव्यापकश्चहृ
पं द्रव्यभिन्नं गुणत्वात् गुणकर्मावृत्तिजातिमत्वादेः द्वितीये पुनरज्ञानरूपासिद्धिपर्यवसायी कारणाभावतयास्वरूपसन्नेव
दोषो न हेत्वाभास इत्यत आह केवलान्वयीति पक्षसाध्यनिश्चयविरोधिनः साध्यवान्न वेत्यादिसंदेहस्य विषयः अवच्छेदकत्वे
चस्यान्यूनवृत्तित्वकत्वे तच्चस्वरूपतोऽविरुद्धं तेन प्रातिस्विकद्रव्यत्वादिरूपेण सर्वत्र साध्यसंदेह दशायां नाव्याप्तिः एवं

च सर्वत्रैव हेत्वादिमति साध्यतदभाव संदे हात् व्याप्यग्रहेणाभासत्वं पदार्थस्थले वह्निर्भावं व्युत्पादयति एवमित्यादिना ॥

असिद्धिरनिश्चयः ज्ञाने ज्ञापने स्वार्थस्थले अन्तर्भावं एतेनेत्यादिना शंकानिरस्यति उपजीव्यत्वादिति अत्रेदं चिंत्यं हेतुमति सा
ध्याभावसंदेहो नाभासः सत्त्वेच विरोधित्वात् तद्विषयस्तु हेतोः साध्याभावसामानाधिकरण्यं साध्यस्य वा हेतुमन्निष्ठाभावप्रतियो ति
गित्वं नास्त्येव केवलान्वयिसाध्यके व्यतिरेकिसाध्यके तु साधारण्यस्य तथा संदिग्धानैकान्तिकत्वेऽप्ययं पर्यवसितं विरुद्धविषयकसा
ध्यतदभावसंदेहस्य कारणीभूतान्वयव्यतिरेकसहचारग्रहविरहात् संशयसामग्र्या साध्यतदभाववत्त्वनिश्चयप्रतिबंधाद्वा व्या
प्यग्रहे अज्ञानरूपासिद्धिरेव उपजीव्योपि च साध्याभावसंदेहो हि नाभासः तथैव विरोधित्वादिति यत्तु व्याप्तीति व्याप्तिग्रहानुकू
लसहचारनिश्चयत्वावच्छिन्नविरोधिरूपवत्त्वमर्थः विरोधस्तु संशयसाधारणमन्वयमात्रसहचारग्रहं विरुणद्धि असाधार
णो व्यतिरेकिणि च न व्यतिरेकसहचारग्रहप्रतिरोधः तादृशरूपमन्तरेण लक्षणस्यासंभवित्वात्तदेव रूपं लक्षणमाह के
वलेति तादृशावच्छिन्नः पक्षः संदिग्धसाध्यकोयस्याश्रयः सत्तथा तथा च केवलान्वयिधर्मावच्छिन्नसाध्यसंदेहविषयवृत्तित्वम
नुपसंहारित्वं व्यतिरेक्यादौ केवलान्वयीन संदेहविषयविषयतावच्छेदकः साध्यवत्तानिश्चयसामान्यविरोधिसंशयविषयवृ
त्तित्वं वा तत्त्वं धर्मिविशेषनियंत्रितस्तु संदेहो नान्यधर्मिकनिश्चयविरोधी साध्यसंदेहविषयताव्याप्यसाध्यसिध्यनुकूलव्याप्ति

शि
९५ ग्रहोपि केवलान्वयित्वं वा तादृशी च सत्त्वा अन्वये हेतोर्व्यतिरेके च तदभावस्येति न कश्चिद्दोषः स्वरूपासत्त्वादृशासंशयविषये च हेतुमत्ताज्ञानं
हेतौ च साध्यसामानाधिकरण्यसंशयसामग्रीत्वेन तन्निश्चयप्रतिबंधकत्वं सर्वत्र संशयसामग्र्याः निश्चयप्रतिबंधकत्वकल्पनात्
हेतुमत्ति साध्यतदभावसंशये हेतौ साध्यसामानाधिकरण्याभावसंशयस्यौचित्यावर्जितत्वात् साध्याभावेन स्ववृत्तिसाध्यसामाना
धिकरण्याभावोपस्थापनाद्धिति तन्न सर्वत्र साध्यसंदेहदशायां क्वचिदपि साध्यसामानाधिकरण्यस्यागृहीतत्वेन तदभावस्य
गृहीतुमशक्यत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकप्रतियोगिनिश्चयस्याभावधीहेतुतायामसत्त्वदावेदितत्वात् अस्तु वा सर्वथा कथंचि
त्साध्ये हेतुसामानाधिकरण्याभावसंशयहेतुत्वेन वा तथात्वं न तथापि सामग्रीत्वेन प्रतिबंधकतया हेत्वाभासत्वं अन्यथा व्यभिचा
रितायामपि व्यभिचरितसमानाधिकरणसमानाधिकरणव्याप्यव्याप्यपक्षधर्मा पक्षधर्मादिसाधनवत्त्विः साधनादिसाधारणाद्य
व्यत्वादिमत्त्वं हेतोः पक्षस्य चाभासांतरं स्यात् तदुपदर्शितस्ये च एतस्यापि ज्ञानस्येतरसाचिव्येन तन्निश्चयविरोधिसंशय
सामग्रीत्वात् एवमसिध्यादिनिश्चायकप्रत्यक्षसामग्र्यपि अपि च हेतोः साध्याभावसंदेहविषयमात्रवृत्तित्वं दूषणमिति
प्राप्तं तत्र व्यतिरेकिणि हेतौ नियततविषये व्यापि संदेहे संपद्यते दूषकताबीजसत्त्वेन चासाधारण्यादिसाधारण्यं न दोषाय ॥ ९५

न चात्रैव निर्भरः कर्त्तव्यो हेत्वाभासत्वानुपपत्तेरुक्तत्वादिति कृतं पल्लवितेनेति ॥ ॥ व्याप्तिग्रहप्रतिबंधलक्षणैककप्रयोजनक
त्वेन साधारणादीनामेकहेत्वाभासत्वं साधारणेन व्यापकत्वस्य अव्यभिचरितत्वस्य वा असाधारणेन सामानाधिकरण्यस्य अनुप
संहारिणा च व्यतिरेकव्याप्तेर्ग्रहस्य प्रतिरोधात् लक्षणं तु विशिष्टसाध्यसाधनग्रहविरोधिनो ज्ञानस्य विषयतया व्याप्तिग्रहवि
रोधितावच्छेदकरूपं व्याप्तिश्चान्वयतो व्यतिरेकतश्च नानारूपाः प्रातिस्विकरूपेणोपादाय तदवगाहिग्रहो ग्राह्यः साध्यसाधनयोर
प्रसिद्धेरसिद्धिविशेषः वारणाय विरोधिन इत्युक्तं साध्यसाधनभेदेन सव्यभिचारभेदाद्यत्र विशिष्टं साध्यं साधनं वाप्रसिद्धं तत्रोक्तग्रहा
विरोधिनोपादेयं एवमन्यत्रापि शेषं हेत्वाभासलक्षणोक्तरीत्यावसेयं सर्वविशेषणत्वं तु न व्याप्तिग्रहविरोधीति वक्ष्यते साध्याव्यभि
चरितसामानाधिकरण्यविरहस्य बहिर्भावनीयत्वे पुनरन्वयव्याप्तौ व्यापकत्वमव्यभिचरितत्वं वा सामानाधिकरण्यं च विशकलितं
युगपदुपादेयं तत्र साधारणत्वं च वर्णितं असाधारणत्वं तु सपक्षव्यावृत्तत्वं सपक्षः साध्यवान् तद्व्यावृत्तत्वं तद्वृत्तित्वग्रहविरोधि
त्वं प्रकृतसाध्यसाधनग्रहविरोधिनो ज्ञानस्य विषयतया तदुभयसामानाधिकरण्यग्रहविरोधितावच्छेदकं रूपमिति निष्कर्षः संगत्व
तैवेत्थं साध्यस्य साधनवद्वृत्तित्वाद्धिकं चाक्षुषस्पर्शवान् स्पार्शनशब्दत्वादित्यादौ विशेष्ययोः सामानाधिकरण्यं च बाधासिद्धिभे
दस्य साध्यसाधनयोरवृत्तित्वस्य एतत्सांकर्येपि न क्षतिः इदमेव च प्रतिज्ञातो विरुद्धत्वं इदं च तदीयमसाधारणत्वमेवास्तु विरुद्धत्वमपि

शि
९८

त्तियत्र धर्म्मिप्रतियोगिधर्म्मयोर्यादृशो हेत्वाभासः तद्व्याप्यमपि तद्विशेषांतरेण प्रकरणसमं न व्याप्यं च रूपमनुपदेशाद्विरोधित्वाच्च अनुप
संहारित्वं च विशिष्टसाध्यसाधनग्रहाविरोधिनो ज्ञानस्य विषयतया व्यतिरेकव्याप्तिग्रहविरोधितावच्छेदकं रूपं तादृशरूपं साध्या
देरत्यंताभावप्रतियोगित्वादिकं वन्ह्यभावाभावत्वेन वन्हेर्धूमाभाववद्वृत्तित्वज्ञानं कदाचिद्विरुध्या. दपि न तु वन्हित्वेनेति नाति
प्रसंगः केवलान्वयिनि तत्संभवेपि अन्वयव्याप्त्युपादाने नानुमितिप्रतिरोध इति दिक् साध्यविरोधित्वं साध्यप्रतियोगित्वं ए
कदेशिमतमाह अभावेत्यादि न च भावस्य स्वाभावविरहात्मत्वरूपप्रतियोगित्वग्राहिधर्म्मिग्राहमानबाधः प्रतियोगित्वस्य
संबंधांतरत्वात् स्वस्याभावस्येत्यत्र षष्ठ्यर्थस्य तस्याभ्युपेयत्वात् विरहत्वं च नाभावत्वं बाधात् नापि तद्ग्रहप्रतिबंधकग्रह
विषयत्वं अविरोधात् प्रत्यक्षेण दुर्ग्रहत्वाच्च न वा अनवस्था अभावस्य स्वाभावाभावत्वे बाधकाभावात् भावस्य तथा
त्वे बाधकमाह बाधकं विनेति अभावप्रतीतेरभावत्वविशिष्टप्रतीतेरभावत्वं च न भावभिन्नत्वं प्रपंचं दुर्ग्रहत्वाच्च किं त्व
यमभावो न भाव इति प्रतीतिसाक्षिकं पदार्थांतरं तच्चानुपस्थितं निर्विकल्पकोपस्थितं वा प्रकारः अभावत्वं चासमवेतत्वा
न्न जातिः अन्यथेति अनतिप्रसक्तेरधिकरणैस्तद्धर्मैर्वा अभावव्यवहारोपपत्तेरिति भावः लाघवाद्बाधितत्वाभाव ९८

त्वविशिष्टप्रत्ययबलादतिरिक्तैवाभावप्रसिद्धिस्तुल्यैव एतेनाभावत्वस्य प्रतियोगिकत्वं तच्चाननुगतानामप्यावश्यकानां प्रति
योगिनां कल्प्यत इति परास्तं संयोगादिसाधारण्याच्च गमकत्वभ्रमेति व्यभिचारिण्यव्यभिचारमात्रे विरुद्धे तु साध्याभावा
धिकरण्यांशेपि भ्रमदत्वशङ्कैव विशेष इति दूषकतायामविशेषेपि निग्रहस्थानत्वे विशेषात् भेदेनोपन्यासः अत एव चानैकां
तिकसामान्यलक्षणे साधारणलक्षणे च विरोधवाक्यं विशेषणं चलजात्योर्निग्रहस्थानविशेषनिरनुयोज्यानुयोज्यानुयो
गविशेषत्वदेतत्स्थानेनैकान्तिकविशेषसाधारणविशेषणत्वेप्यदोषो वेति पुनराकरानुयायी पन्थाः नापीत्यादि व्यापकत्वं व्याप्य
व्यापकसामानाधिकरण्यघटितत्वेन वा आद्ये साध्याभावस्येति द्वितीये तु नाभासत्वं अविरोधात् साध्येत्यादि हेत्वभावस्य साध्य
वन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वस्थाने वस्तुतः तत्प्रतियोगिकाभावस्य हेतोः साध्यसामानाधिकरण्यग्रहं विरुणद्धीत्यभिप्रायेणेदं
यद्विवत्तदभावाभावत्वेनासामानाधिकरण्यग्रहेपि तत्त्वेन समानाधिकरण्यग्रहो न विरुध्यत इति विभाव्यते तद्धा हृदयं हेत्वा
दि वृत्तिमत इति चर्मेति च पक्षधर्मत्वाविरोधित्वप्रदर्शकं न तु विशेषकं दूषकतायामनुपयोगित्वात् अव्याप्तिकरत्वाच्च
वृत्तिविशेषसूचनाय वा तत् तेन समवायेन हेतुतायां धूमे नाव्याप्तिः आद्ययोः साध्यवद्वृत्तित्वतदधिकरणत्वाभावयोश्चरम

शि
९७ योः साध्यतद्वृत्तित्वसाधिकरण्यभेदस्यापि विनिर्भेदः सामानाधिकरण्यप्रसक्तिं निरस्यति नन्वेति तेनेत्यादि साध्याभाववत्त्वज्ञानेन विना वृत्तिम
त्त्वविशिष्टसाध्यवद्वृत्तित्वज्ञानापर्यवसानादित्यर्थः असहचारेति सहचारः सामानाधिकरण्यं व्यभिचारेति व्यभिचारेण न्याय
तेयस्मात्तत्र व्यभिचारज्ञानमव्यभिचारज्ञानं तद्द्वयमर्थः अव्यभिचरितसामानाधिकरण्यरूपाया व्याप्तेर्व्यभिचारांशग्रहेवि
रोधिग्रहविषयत्वात्पायथा व्यभिचारो हेत्वाभासः तथा सामानाधिकरण्यांशग्रहविरोधिग्रहविषयतया विरोधोपीति सव्या
यं विरुद्धो हेतुः साध्याभावेति तदभाववत्त्वं तद्वृत्तग्रहविरोध्य[illegible]भावत्वं तेन साध्यवदन्यत्वव्याप्यत्वोपसंग्रहः एवमुत्तरत्रापि
साध्यव्यापकेति व्याप्यपदं स्वरूपपरं साध्येति साध्यव्यापकसामानाधिकरण्यग्रहविरोधिरूपत्वादित्यर्थः तेन साध्यव्याप
कवद्वृत्तित्वाद्युपसंग्रहः सर्वत्र चोपलंभपदं स्वरूपसिद्धिमात्रफलकं साध्याभावेति व्याप्यपदव्यासेन साध्याभाव
व्याप्यत्वेन साध्यव्यापकाभावत्वेन चेत्यर्थः स्वसमानेति तथा च साध्याभावसाध्यव्यापकाभावयोर्निरुक्तसाध्यव्यापकाभाव
त्वेनानुगमान्नाधिकमित्यर्थः प्रतियोग्युपलंभात्स्वरूपतः साध्यवत्त्वग्रहविरोधित्वात्रैव निरग्निकान्यत्वादिसंग्रहः साध्य
व्यापकेति अत्र व्यापकत्वं भेदाभेदसाधारणं तेन साध्याभावव्याप्यत्वपरिग्रहः धूमवत्त्वादिति धूमाभावस्य वन्ह्यभावव्या
पकत्वग्रहदशायामस्य मध्यमेत्तदभावो वन्ह्यभावव्यापकवन्हिसामग्र्यभावाभावव्याप्यत्वग्रहे च [illegible]रमे इदं पुनरव ९७

धेयं कथितद्रूपाणि किं स्वरूपतो ज्ञानान्येव सामानाधिकरण्यग्रहविरोधीनि असामानाधिकरण्यव्याप्यत्वेन वा नाद्यो व्यापकाभाव
व्याप्यत्वादेः तदसंभवात् न द्वितीयः साध्याभावत्वसाध्याभाववद्व्याप्यत्वयोः स्वरूपेणैव ज्ञातयोः तथात्वात् तथात्वेपि तत्त्वमवि
रुद्धमिति चेत् हंतैवं असमानाधिकरणस्य समानाधिकरणवृत्तिधर्माणां तथात्वादाधिक्यं न चैतानि धर्मिविभाजकान्येव स
र्वेषामेव साध्याभावव्याप्यत्वेन एकविधत्वादिति विरोधो नायकप्रकारत्रैविध्ये न धर्मिणोपि त्रैविध्यापिधानमिस्यपि वदंति
अयं चेत्यादि बाधस्वरूपासिद्धि अन्यतरसंकर आवश्यको अन्यसंकरस्तु क्वाचित्कः ज्ञानासंकरं चपार्थकं एकत्रेति व्याप्ये
पक्षधर्मताधीः पक्षधर्मे च व्याप्यत्वस्यारोपः प्रत्येकमव्यापकोऽतो विशि गृह्या पोवाच्यः सच्चैकधर्मिणि विरोधिव्याप्यद्व
यविरहात् विशिष्टस्याप्रसिद्ध्यानसंभवतीत्यर्थः विरुद्धदौ साधनेस्च व्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तेरप्रसिद्धेस्त्वपि
द्रष्टव्यं एकत्रभंगेति तथान्यतरत्वेन तदभावधारणमस्तीतिभावः सत्प्रतिपक्षितव्यवहारो हि सत्यसतिवा साधनेनापरामृश्य
मानेनाप्यविद्यमानेन विरोधिपरामर्शो अतएव सत्प्रतिपक्षो विरोधिव्याप्त्यादिमत्तया परामृश्यमाणो हेतुः विरोधिपरामर्श
वा यस्य परामृश्यमाणस्य हेतोरसौ सत्प्रतिपक्ष इति विग्रहमपि वर्णयंति अतस्तदनुसारेणैव व्यवहारोपैकलक्षणमाह साध्ये
ति बाधान्यथासिद्धिनिर्णयवारणाय समर्पितं न चासौ न व्याप्तिपक्षधर्मतात्मकवलोपस्थितिरितिवाच्यं व्याप्तिपक्ष[illegible]धर्मता

त्रि
९८ तावि रहस्यसाध्यत्वे पक्षतावच्छेदकत्वे वा तत्संभवात् पक्षः साध्याभावव्याप्यवान् साध्यं पक्षवृत्तित्वाभाववाव्याप्यवदिति पक्षस्य
व्यापकस्य च भेदेनाचयव्यतिरेकभेदेन च व्यासेश्वभिन्नत्वात् एकोपादानेऽन्यस्यासंग्रहेण वलस्याविवक्षितत्वाच्च साध्यधीविरो
धिअनुमितिजनकज्ञानविषयत्वेन तदुपाद्यय तदुपस्थित्यभिधानं च शिरोवेष्टनेन नासिकास्पर्शनमनुधावति साध्यस्य साध्य
सिद्धेर्विरोधिन्याः पक्षो न साध्यवानिति उपस्थितेः साध्यविरोधिसाध्यवत्ताज्ञानप्रतिबंधकज्ञानविषयो वाधः साध्याभावादिमत्त्व
क्षादिः तदुपस्थितेर्वा जननयोग्यया समानया वलोपस्थित्या तथाविधव्याप्तिवुध्याप्रतिरुद्धं कार्यं यस्य तादृशं लिंगत्वमित्यर्थः
विरोधिव्याप्त्यादिविषयत्वयोग्यताशालिन्या अनुपस्थितेरप्रामाण्यग्रहे सत्प्रतिपक्षत्वसंपादकत्वात् कार्यप्रतिरोधानुधाव
नं समानत्वं चागृहीताप्रामाण्यकसाध्यसिद्ध्यौपयिकपरामर्शकालीनत्वे अगृहीताप्रामाण्यके परामर्शे सत्प्रतिपक्षितव्यवहार
विरहात् यत्तु प्रामाण्यनिश्चयेनाधिकवलत्वात् वाधकस्य विरोधिपरामर्श स्ववारणाय समानेति तदसत् व्यभिचारेणाप्रा
माण्यग्रहस्याबलत्वात् अन्यत्राप्रामाण्यग्रहानुकूलत्वेनैव क्वचित्तदुपयोगात् वलपदोपसंदानाच्चोक्तरूपत्वाभावेन त
द्रूपवत्त्वं लिंगपदोपादानाच्च व्याप्यलिंगसौपयिकपरामर्शत्वाभावात् आत्मादेर्व्युदासः विरोधपरामर्शप्रतिरुद्धकार्यकविशिष्टपरा ९८
मर्शविषयत्वं तु फलितार्थः अगृहीताप्रामाण्यकत्वसंवलितयोग्यतोपादानेन तु वाधोपस्थितिसमर्थपरामर्शकालीनसाध्य

सिद्धिसमर्थपरामर्शविषयत्वं तत्त्वं वाच्यं यद्विचार्यं वह्निव्याप्यवान् वह्न्यभाववद्व्या -. प्यव्याप्यवांश्चेत्यनुमितिः प्रामाणिकी न तु सत्प्र
तिपक्षत्वं तदा कार्यप्रतिरोधोऽवश्यमुपादेयो ऽजनितविरोधिबोधत्वेन च विरोधपरामर्शो विशेषणीयः अत एवाग्रिमलक्षणे
विरोधिबोधकान्येति फलतो ज्ञानविशेषणं एकस्याप्रामाण्यग्रहेऽपरेणानुमितिजननात् द्वारणाय वा तत्प्रतिरुद्धकार्यत्वं च प्रतिरुद्धका
र्यकपरामर्शविषयत्वं एकदेत्यादि न च द्वितीयपरामर्शस्योत्पादसमये पूर्वेणानुमितिजननात् कथं नैः रन्तर्यमिति वाच्यं साधकमानादि
दर्शनेन क्षणमनुमित्यनुत्पादसंभवात् स्वपरेति अयं भावः न खलु संभवतः सर्वे एव हेत्वाभासाः समुच्चाय्याः आधिक्यप्रसंगात् किंतु यथा
काममेकः न तथा च प्रतिपक्षोद्भवनेपि नाप्रतिषेधमात्रेण व्याप्त्याद्यस्तु पगम इति प्रतिरुद्धत्वेति प्रतिरोधप्रयोजकविरोधिव्याप्त्यादि
त्यर्थः उभयोरिति परस्पराभावव्याप्यत्वं हि हेत्वोर्विरोधः तदथ हेत्वोस्तयोरेकत्र निर्णयो न विरुध्यत इति भावः दूषकत्वेति विरोधिपरा
मर्शसत्त्वे नियमेन परामर्शान्तरादनुमित्यनुत्पादः तस्यानुमितिविरोधित्वं कल्पयति न तु तेन ज्ञाप्यमानस्य व्याप्त्यादिविरहस्य सद्भावा
पितस्यानुमितिविरोधित्वादित्यर्थः व्याप्त्यादिविरहद्वारा दूषकत्वमाह एकत्रेति वाकारो ऽनास्थायां प्राथमिकावश्यकानुमितिप्रति
रोधेनैव तत्त्वात् परमुखनिराकांक्षकत्वेन तद्विषयस्याभासत्वायोगाच्चेति ननु विरोधिपरामर्शो यदि विपरीतनिर्णयविशेष्यीकरणं त
र्हि सति विशेषदर्शने न यत्नादिजन्यापत्तेरादिप्रमः उत्सतत्त्वाह चक्षुरादेश्चेति चस्त्वर्थे अथ व्याप्तिपक्षधर्मत्वे यदि वलं कथं त

श्रि

र्हि प्रत्यक्षादेः प्रतिरोधकतया कथयानुपन्यासरूपस्य [redacted] त्वेत्तर्हि प्रत्यक्षादिरिति अत्र हेतुमाह कथायामिति प्रत्य
९९ क्षस्य स्वरूपसत्तयैव बोधकत्वात् विरोधितावाकमात्रस्या मित्यविरोधित्वात् बाध्याभाववत्ताव्याप्यवत्तानिर्णयेनैव शाब्दादिबोधप्रतिरोधा
च्च इत्यकोशाहृतामयमभिप्रायः एकधर्मिकाविरुद्धानेकप्रकारकनानाधर्मिकएकविरुद्धाविरुद्धनानाप्रकारकज्ञानत्वादिवदेक
धर्मिकविरुद्धानेकप्रकारकज्ञानत्वरूपसंशयत्वं जन्यतावच्छेदकं तत्तद्धर्मिकतत्तत्प्रकारकज्ञानत्वस्य प्रयोजकसमाजप्रयोज्य
त्वात् समाजस्य क्वचिद्विरोधभानस्यापि तत्प्रयोजकाधीनत्वात् नीलेतरघटत्वाप्रकारकज्ञानत्वेन एकधर्मिकाविरुद्धानेकप्रकारका
न्यज्ञानत्वे। त्वादिवच्च संशयान्यज्ञानत्वरूपनिश्चयत्वमपि जन्यतावच्छेदकं तत्प्रयोजकविरहादेव तद्विरहोपपत्तेः एवं च तुल्य
बलाभ्यां विरुद्धोभयाभ्यां जायमानं ज्ञानमर्थात् संशयरूपं भवति अतएवाहात्रैव विप्रतिपत्तिजन्मानं संशयमाभनंति फल
वलकल्पनीयश्च न्यूनाधिकसमबलभावः सत्यामपि पीतत्वस्य शुक्लत्वस्मृतौ सविधवर्तिनि शंखे सति दोषविशेषे पीतत्वस्यैव
उपस्थितिः शुक्लत्वस्यैव दूरस्थे च धर्मिणि असति विशेषदर्शने स्मृतयोरेव कोट्योः सति चैकस्या एव नयनेन ग्रहात् अथैवमु
द्बुद्धाभ्यां विरुद्धसंस्काराभ्यां स्मरणमपि संशयात्मकं स्यात् किं न स्यात् यद्दिनानुभवबाधः येन गुरुणापि निश्चयत्वेन संस्कारज
नकत्वमुपेयते भवता अर्थविरोधिनो निर्णयो अनुमितिप्रतिबंधको विरो - धित्वं च सहानवस्थायित्वं साध्याभाववत्त्वेवत्त ९९

साध्यव्याप्तीतिचेत् यदि वस्तुतो विरोधिनो निश्चयः तदा कथं तर्हि पक्षतावच्छेदकादेस्तादृशस्य निर्णये भ्रमानुमितिः अथ विरोधि
त्वेन तदा तद्ग्रहे नेह साध्यमिति निर्णयेप्यनुमितिप्रसंगः अथ विशेषदर्शनं विरोधिबुद्धिप्रतिबंधकं कथमन्यथा तदनंतरं न भ्रमसं
शयाविति चेन्न स्वस्यपित्तशुक्लत्वादि व्याप्यदर्शने शंखादौ दुष्टनयनेन पीतत्वादेरदुष्टेन पीतत्वादि व्याप्यवत्ताभ्रमे स्वस्यपित्तशुक्लत्वादि
ग्रहात् सति च विशेषदर्शने क्वचिदुपनीतभानानुदयात् दूरत्वःप्रमितस्यापि स्थाणुत्वादेः शाखादौ करादिभ्रमेणाग्रहात्तत्र स्थलवि
घ शेषएव तस्य प्रतिबंधकत्वमिति अत्राहुः अनुगतकार्यकारणभावविरोधात् दोषविशेषजन्ये ज्ञाने कदाचिदनुभवे वा विशेषदर्श
नं विरोधि कल्प्यते न च प्रत्यक्ष एव तथाप्रामाण्ये बाधकाभावात् बोध्याभावव्याप्यवत्तानिश्चयेन शाब्दादिबोधप्रतिरोधाच्च अथ विशेषांतरदर्शन
विरहविशिष्टमेव तत्तथा अन्यथा कोटिद्वयविशेषदर्शनेन संशयो न स्यादिति चेन्न भवत्येव तावद्यावदप्रामाण्यं न गृह्यते अगृहीताप्रामाण्यस्ये
व विशेषदर्शनस्य विरोधित्वादिति विरुद्धस्येति साध्याभावव्याप्यस्येत्यर्थः बाध इति प्रकृते हेतौ अन्यत्र वा अपक्षधर्मे च पक्षधर्मतावा
ध इति शेषो वा तथा च हेतौ व्याप्तिपक्षधर्मतान्यतरबाध इत्यर्थः प्रकृतेति प्रकृतसाध्ययोर्यौ हेतू तयोरित्यर्थः संशयादिति तज्जन्य
दुःखोत्सारणाद्यपेक्षसाधनताज्ञानात् अन्यत्र चेष्टांतरसाधनताज्ञानात् ज्ञानेच्छेति भेदेन विकल्पोपन्यासः असतीत्यादि हेतुस
मीचीनासमीचीनत्वसंशय जन्यदुःखाभावरूपेष्टसाधनताज्ञानद्वारेणाजिज्ञासोपयोगित्वादित्यर्थः तदुत्पत्तिकाले उत्पत्तिपूर्वका

शि
१०० ले व्याप्तिपक्षधर्मताज्ञानयोरनुत्पादकमानियमादुभयोर्नाशकत्वाभिधानं उत्पन्नावेव वा तयोरन्वयः यत्र व्याप्तिपक्षधर्मतयोः समूहा
लंबनं तत्र द्वितीयपरामर्शोत्पत्तिकाल एव प्रथमपरामर्शनाशः अस्य निरुक्तसत्प्रतिपक्षितत्वस्य आत्मन्येति सत्ता कंबुग्रीवादिम
त्वादौ एकैकस्या व्यभिचारात् विशिष्टोपादानं घटनिष्ठेति घटनिष्ठात्यंताभावत्वेन सामान्यतः पक्षत्वान्न बाधाश्रयासिद्धी नन्वाद्यस्य
समवेतत्वादौ द्वितीयस्य च पटत्वाभावादौ व्यभिचार इत्यत आह विशेषादर्शनेति वस्तुतो घघटोनाभिधेयः कंबुग्रीवादिमत्वादि
द्वित्ति व्यतिरेकिणा सत्प्रतिपक्षितः संभवस्येव व्यापकाभावेनाप्रसिद्धस्यापि व्याप्याभावस्य सिद्ध्युपगमात्प्रत्येकपदार्थप्रसिध्येव तत्ता
दृशप्रतिज्ञाद्युपपत्तेः विशिष्टस्य वाक्यार्थत्वात् सत्प्रतिपक्षस्तु साध्याभावव्याप्यवान्पक्षः साध्यवदन्यत्वव्याप्यवांश्च पक्षः पक्षनिष्ठो
साध्याभावसाध्यवद्भेदव्याप्यवत्त्वादिः प्रत्येकमेव विभाजकं तु प्रकृतपक्षसाध्यवैशिष्ट्यग्रहविरोधित्वे सति प्रकृतपक्षसाध्यग्रहवि
रोधि प्रकृतपक्षसाध्यवैशिष्ट्यग्रहविरोधिरूपोन्नायकत्वं उन्नायकत्वं च यादृशविशिष्टविषयत्वेन परामर्शस्यानुमितिजनकत्वं तत्त्वं
न च साध्याभावव्याप्यवत्पक्षादिकं असाधारणादिरोधयोरन्यतरस्य प्रतिपक्षविधया दोषत्वे पक्षे प्रकृतसाधने प्रकृतसाध्यव्यापका
भावप्रतियोगित्वावगाहिपरामर्शो ग्राह्यः अत्र च सत्यं तेन प्रतिपक्षोन्नायकस्य विरोध्यं तेनाश्रयासिध्युन्नायकस्य विरोध्यं तेन व १००

न्हि वाप्याभावे साध्ये वह्निव्याप्यवत्त्वस्यात्मकस्य वाधस्य व्युदासः संगृहीते चानेन कांचनमयवह्निमानित्यादौ वन्ह्याद्यभावव्याप्यवत्त्वादि
मान् पक्ष इति सत्यन्ति पक्षे न यथासिद्धं तत्पंचावयवादिप्रयोगमिच्छंति अयं हेतुः साध्यवा[illegible]भिचारवानित्यादिवदयं पक्षः साध्याभावव्याप्य
वानित्यादिकमुदाहरणं पुनस्त्वचितं प्रतिभाति वस्तुतस्तु विसाद्यभ्युच्चयमात्रे विशिष्टपरामर्शविरोधित्वेन विशिष्टाभावस्य दोषतया दुर्वा
रत्वात् प्रसेकाभावप्रसक्तापि शब्दादिनाशकग्रहात् व्यर्थविशेषणत्वस्य चासाधकतासाधनएवसंभाव्यत्वात् नवा[illegible]त्तदपि तादृशा
भावस्य व्याप्तेर्धर्मांतरेणावच्छेदे तुमशक्यत्वात् विशेष्यादिप्रतियोगिकत्वमात्रस्य व्यभिचारिसाधारणत्वादित्ति व्यभिचारादेरित्ति
सद्धेतौ सद्धेतुत्वेन ज्ञायमाने तदानीं सिद्धेः प्रतिबंधेपि कालांतरगृहीते न व्यभिचारादिना तदानींतनाभासत्वं सुग्रहमित्ति ध्येयं तेन रू
पेण तत्साधारणरूपेण वन्ह्यभावेनेत्ति वन्ह्यभावस्तु न प्रतिबंधकः कारणीभूतो योगिन एव तथात्वात् यदभावेन कारणत्वं तदेव तत्
वेत्यपि कश्चित् परामर्शेत्यादि ननु परामर्शविषयाभावत्वमनाभासे आभासत्वविशेषणं तदपि बाधविशेषे परामर्शविरोधित्वविशेषितं च हेतोः
साध्याभावसामानाधिकरण्ये अतिप्रसक्तं अप्रसक्तं च साधनाद्यभाववत्त्वपक्षादौ पक्षादेः साधनवदन्यत्वादौ साधनादेः पक्षादिवृत्तिवत्त्वं
पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगित्वादौ अतएव यस्य यद्धर्मवत्त्वं परामर्शविषयः तस्य तदभाववत्त्वं तदित्तिशब्दमात्रानुगतं प्रयुक्तं परामर्शवि
रोधित्वमात्रं च सव्यभिचारे अतिप्रसक्तं न च तदन्यत्वेन विशेषणीयं नित्यो घटो द्रव्यं प्रमेयो वा जलत्वादित्यादौ तदप्रसिद्धेः अथ

दी
१०१

पक्षतावच्छेदकरूपेण पक्षे हेतुतावच्छेदकरूपेण हेतोर्यद्वैशिष्ट्यज्ञानं साध्यतावच्छेदकविशिष्टस्य व्यापकत्वाहित्तद्विरोधित्वं तदिति चे
न्न पक्षवृत्तित्वविशिष्टसाध्यव्यभिचरितसामानाधिकरण्याभावाद्यव्याप्तेः न च विशिष्टपक्षविशिष्टसाधनवैशिष्ट्यविशिष्टसाध्यग्र
हाविरोधि यद्व्याप्तिग्रहविरोधितदन्यत्वे सति परामर्शविरोधित्वं तद्वैशिष्ट्यपक्षवैशिष्ट्योपादानात् वह्निमान् जलह्रदत्वादित्यादौ व्याप्ति
ग्रहविरोधिन्या अपि स्वरूपासिद्धेर्नासंग्रह इति वाच्यं जलह्रदो वह्निमान् काञ्चनमयवह्निमान्वा धूमात् काञ्चनमयधूमाद्वेत्यादौ व्याप्ति
ग्रहविरोधित्वस्य तादृशग्रहाविरोधिनो रूपस्याप्रसिद्धेः उच्यते साधारण्यनिरुक्तौ साधारण्यानुपसंहारित्वभिन्नं ज्ञानस्य विषयतया
परामर्शविषयतावच्छेदकं रूपमसिद्धिः यत्र साधारण्यादिकमप्रसिद्धं यत्र वह्न्यव्यभिचारिमत्त्ववान् वह्निसमानाधिकरणह्रद
त्ववान् वह्न्यभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगिह्रदत्ववान्वा पर्वतो वह्निमान्मेयत्वात् ह्रदत्वाद्वेत्यादौ साधारण्यादिकमसिद्धिः तत्र
तदन्यत्वं नोपादेयं शब्दानुगमस्याकिञ्चित्करत्वात् परामर्शे च व्याप्तिर्व्यतिरेकतोऽप्युपादेया अतो व्यतिरेकव्याप्तिविशिष्टपक्षधर्म
ताभावादाव्याप्तिः साधारण्याद्यनिरूपितविषयतया परामर्शविरोधितावच्छेदकरूपं चासिद्धिः अत एव द्रव्यत्वाव्यभिचारिगुण
द्वयोभयसमवेतत्ववान् द्रव्यत्वसमानाधिकरणगुणासमवेतकर्मासमवेतत्ववान् घटो द्रव्यं सत्त्वात् द्रव्यकर्मासमवेतत्वाद्वेत्यादौ गुणद्वयोभय १०१
समवेता॰दिनिष्ठद्रव्यत्वव्यभिचारित्वादेः सत्तादिनिष्ठद्रव्यत्वव्यभिचारात्याद्यात्मकसाधारण्यादितो नातिरिक्तत्वेऽपि न क्षतिः पर्व

तान्यः पर्वतो दहनान्यदहनवान् धूमान्यधूमादित्यादावसिद्धिसंग्रहाय हेत्वाभाससामान्यलक्षणोक्तरीतिरिहानुसर्तव्येति तत्र
ज्ञानस्य विषयतया पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षज्ञानविरोधितावच्छेदकरूपमाश्रयासिद्धिः विशिष्टपक्षविशिष्टसाधनग्रहविरो
धिनो ज्ञानस्य विषयतया तदुभयवैशिष्ट्यग्रहविरोधितावच्छेदकं रूपं स्वरूपासिद्धिः पर्वतो वह्निमान् पर्वतवृत्तिह्रदत्वादित्यादौ
स्वरूपासिद्धिविरहेऽपि न क्षतिः असिद्धित्रयस्यासार्वत्रिकत्वात् अविरोधि नेत्यन्तेन आश्रयासिद्धि... हेत्वसिद्ध्योर्निरासः सं
गृह्यते चानेन अनित्यं गगनं रूपवच्चाक्षुषस्पर्शवत्त्वादित्यादौ गगनादेर्निस्पर्शत्वादिकं एवं पार्थिवद्रव्यं गुणान्यत्वे सति सत्त्वात्
गुणान्यत्वविशिष्टसत्त्वं द्रव्यत्वव्यभिचारिगुणवृत्तित्वादित्यादावपि नाव्याप्तिः तदुभयभिन्नासिद्धिर्व्याप्यत्वासिद्धिः पक्षादिभेदेना
सिद्धेर्भेदात् यत्राश्रयासिद्ध्यादिकं न प्रसिद्धं तत्र तदन्यत्वेन वक्तव्यं स्वविषयवृत्तिप्रकृतसाध्यसाधनग्रहविरोधितानवच्छेदक
प्रकृतपक्षप्रकृतसाधनवैशिष्ट्यग्रहविरोधितावच्छेदकरूपशून्यस्य ज्ञानस्य विषयो सिद्धिर्व्याप्यत्वासिद्धिः साध्यपदोपा
दानात् पर्वतः पर्वतवृत्तिह्रदत्ववान् ह्रदत्वादित्यादेः साध्याप्रसिद्ध्यादेर्नासंग्रहः स्वरूपासिद्धौ निवेशात् अनुपादेयमे
व साध्यमित्यपि केचित् साध्यहेत्वप्रसिद्धिव्याप्ति... विशिष्टपक्षपर्मतादिविरहाश्चैतद्भेदाः यत्तु हेतुतावच्छेदकस्य या

शि
१०२ व्याप्यतानवच्छेदकत्वं व्याप्यत्वासिद्धिः नीलधूमत्वादेश्च तथात्वं समानाधिकरणं संभवदवच्छेदकांतरमपेक्ष्य गुरुत्वादिति न
त्र्य यदवच्छेदकत्वं तदनतिरिक्तवृत्तित्वं तदा तस्याप्यस्ति अथ तादृशेन समानाधिकरणेन तादृशेन धर्मांतरेणाघटितत्वे
सति तत्त्वं तन्न सत्वं तस्य गौरवेणानुपादेयत्वात् नाप्यन्यूनवृत्तित्वं आलोकाद्यवृत्तेर्धूमत्वादेरतथात्वापातात् अथ स्वरूप
संबंधविशेषः तर्हि द्रव्यं रूपादित्यादौ रूपत्वादेरपि तथात्वं न स्यात् रूपादिषु चतुर्विंशतौ संभवदवच्छेदकं गुणत्वमपेक्ष्य रूप
त्वादीनां चतुर्विंशतेः षड्विंशतेर्वा गुरुत्वात् एवं पशुमान् सास्नादिमानित्यादौ सास्नादेरपि गोत्वादिकं जातिमपेक्ष्य तु पाधेर्गु
रुत्वात् हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुव्यापकसाध्यसमानाधिकरणतादृशहेतोः साध्यव्यभिचरितसंबंधितादृशहेतोर्वा ज्ञा
नस्यानुमितिकारणस्याविरोधिनो निरुक्तानवच्छेदकत्वस्य दोषत्वायोगाच्चेति परार्थस्थले दृष्टांतस्य साधनवैकल्यवत् हेतो
र्व्याप्यविशेषणत्वमपि निग्रहस्थानविभाजकसूत्रस्यानुक्तसमुच्चयार्थचकारेण समुच्चितं पृथगेव निग्रहस्थानं त्वतिरिक्त
विषयतावादिमतेनाह पक्षेति पक्षः साध्याभाववानिति ज्ञाने पक्षनिष्ठविषयत्वस्य प्रकारः साध्याभाव इति लक्षणसम
न्वयः विपक्षेति हेत्वादिविषयत्वेनाप्रतिबंधकत्वादिति भावः साध्याभावप्रमात्वग्रहे साध्याभावग्रहस्यावश्यकत्वाभिप्रा १०२
ं ते

येणासाध्याभावस्य बाधत्ववादिमते नवाशंकनेत्यर्थेति भ्रम इति व्याप्तौ निश्चितायां पक्षतत्समये साध्याभाववत्संशयेन दोषायेत्य
र्थः अनुमित्युत्पादनेन विफलत्वोपि विरोधित्वप्रदर्शनाय अत एव व्याप्यः स्वरूपतो विरोधित्वं दूषयति अन्यथेति हेत्वाभासाधीन
मिति न च हेत्वाभासस्य अनुमित्याभाव्यत्वाप्रयोजकत्वे साध्यवति पक्षे लिंगाभासजाया अनुमितेराभासत्वापत्तिः लिंगोपधानेन
था त्वस्येष्टत्वात् पक्षासिद्धिरित्यस्य बाधकमानानिबंधनेत्यादिः लिंगस्येत्यभ्युच्चयमात्रं वन्हेरपक्षत्वात् कांचनमयत्वस्यासाध्य
त्वाच्च न च साध्याभाववद्वृत्त्यनुमितेः पूर्वं विशिष्टस्याप्रसिध्या तदभावस्याज्ञानादित्तिभवेत्तेरुक्तत्वादिति भावः तथा चेत्यादि अधिक
बलत्वेन अधिकबलरूपत्वेन अपेक्षणीयेव्यभिचारेव्यभिचारनिश्चयः साध्याभावो निश्चितो येन प्रामाण्यनिश्चयेन तदधीनेत्य
र्थः अत्रेदं तत्त्वं साध्याभाववान् साध्यवदन्यो वा पक्षः पक्षावृत्तिसाध्यं पक्षे साध्याभावः यत्तत्साध्याभाववत्त्वादिकं साध्यादेः
पक्षावृत्तित्वादिकं साध्यवत्सामान्यादेः पक्षान्यत्वादिकं विशिष्टे साध्ये पक्षादेर्विशेष्याभाववत्त्वादिकं यथामतं पक्षे साध्यवत्त्व
ज्ञानस्य साक्षाद्विरोधि प्रत्येकमेव बाधः तन्निश्चयश्च विरोधिनिश्चयत्वेन दोषविशेषो वा तज्जन्ये ज्ञानमात्र एव विरोधि अत एवान्य
थानिश्चयविरहो योग्यतेत्याचार्याः विभाजकं तु प्रकृतपक्षप्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यग्रहविरोध्यनुमापकत्वे प्रकृतपक्षप्रकृतसाध्य
ग्रहाविरोधित्वे च सति प्रकृतपक्षप्रकृतसाध्यवैशिष्ट्यग्रहविरोधित्वं साध्याभाववत्पक्षादिज्ञानप्रमात्वं तु न बाधः तत्स्वानस्य प

शि

१०३ त्वादेः साध्याभावादेरनवगाहित्वे विरोधिविषयत्वाभावात् अनवगाहित्वे तु तद्विषयत्वेनैव प्रतिबंधकत्वात् अप्रामाण्यनिश्चयस्यान्यत्र प्र
तिबंधकत्वाकल्पनाच्च सर्वत्र निश्चयस्य हेतुत्वे प्रतिबंधकत्वे चाप्रमात्वग्रहः संशयसाधारणज्ञानस्य तथात्वे तु अप्रमात्वनिश्चयः प्र
योजकोऽन्यथा कांक्षा कृतिसाध्यत्वादिनिश्चयहेतुप्रवृत्तिहेतुपरामर्शादीनां प्रमात्वनिश्चयोपयोगे व्यभिचारज्ञानादीनां चाप्र
मात्वज्ञानं प्रयोजकीभवेत् संख्यादौ अनुकूलत्वाभावभ्रमे च अनुकूलत्वानुमितिः न वीनानां प्रामाण्यग्रहं न हि स्वरूपसत्यपि व्या
प्तिनिश्चयेऽशक्य मानसादिसाधनमुत्पद्यते अपलापे नैव संशयसाधारणासंस्पृष्टत्वज्ञानमेव शक्यानुमित्योः कारणमास्तां च तत्
स्ये व विरोधितया प्रकारसमो बाधभ्रमे हेत्वाभासोऽसिद्धिरिव परामर्शस्य क्लीयत्ता चाप्रसिद्धसाध्यकमनुमानमिति चेन्न संशया
सत्त्वसमये परामर्शोत्पादे सिद्धिसिसाधयिषाविरहानुमित्यनुत्पादप्रसंगात् सति विशेषदर्शने संशयायोगादिति एतेन लाघ
वात् प्रमात्वेन निश्चीयमानं प्रतिबंधकमिति निरस्तं विपरीतमेव च लाघवं स्फुटतरं च तत्र वस्तुसाध्यके तत्र हि गोत्वाद्यप्रका
रकं गोत्वाभावादिप्रकारकं ज्ञानं बाधनिर्णयः तस्य च गोत्वादिमद्विशेष्यकगोत्वाद्यभावप्रकारकत्वज्ञानाभावोऽप्रमात्वग्रहविरहः
बाधग्रहश्चाप्यपक्षे गोत्वाद्यभावप्रकारकः तस्य च गोत्वादिमद्विशेष्यकगोत्वाद्यभावप्रकारकत्वाद्यप्रकारकं गोत्वाद्यभाववद्वि १०३

शेष्यकगोसाद्यभावप्रकारकत्वज्ञानं प्रमात्वनिश्चयप्रवृत्तिरुक्तप्राये च तत्तत्कार्ये प्रतिबंधकानां कारणानां च निश्चयां प्रमात्वेन ज्ञि
श्चीयमानत्वात्तथात्वापत्तिरिति न च सति विशेषदर्शने विपरीतनिश्चयोऽकिंचित्करः तत्सत्वेपि विशेषदर्शनेन प्रत्यक्षोत्पादादि
ति वाच्यं विशेषदर्शनेन तन्नाशानंतरमेव प्रत्यक्षोदयात् परैरपि क्वचित्प्रत्यक्षविशेषएव विपरीतनिश्चयस्य तथात्वोपगमाच्च नहि
शाब्दादिबोधेपि विशेषादर्शनविशिष्टत्वेन सविरोधिगौरवात् मानाभावाच्च न च चाक्षुषादिप्रत्यक्षे मानसादिविपरीतनिश्चयो विरो
धि उपयुज्यते च क्वचिद्विशेषदर्शनमप्रामाण्यग्राहकत्वेन बाधबुद्धेः नचैवं बाध्यावतारदशायां पक्षे हेतोरग्रहे अज्ञानलक्षणासिद्धेः
ग्रहे व्यभिचारधीरेवेति वाच्यं बाधग्रहपरामर्शयोर्भेदात् अभेदेपि पक्षसाध्यव्याप्यहेतुमान् साध्याभाववांश्चेति ग्रहस्यारोपरागा
नवगाहिनो व्यभिचारविषयत्वात् एकत्र व्यभिचाराव्यभिचारयोरेकनिश्चयागोचरत्वात् पूर्वोक्तकरणेसाक्षादनुमितिविरोधिनो व्य
भिचारज्ञानादेरकिंचित्करत्वात् उक्तञ्च साध्यादेः पक्षावृत्तित्वादिकमिति बाधः न च तद्ग्रहे व्यभिचारधीरावश्यकी यत्तन्निश्चित
प्रामाण्यस्य ज्ञानस्यापि निश्चयत्वप्रयत्ने प्रामाण्यग्रहवैयर्थ्ये अतिप्रसंगः तथा च पक्षे साध्याभाववज्ज्ञानस्य निश्चयत्वसंपत्तये अपेक्ष
णीयः तत्र प्रमात्वनिश्चय एव प्रतिबंधकः प्राथमिकत्वादुपजीव्यत्वाच्च न तु चरमभावित्वतदधीनं व्यभिचारज्ञानमिति यत्तुच्छं तस्य

शि

१०२ प्रतिबंधकत्वेनाक्लृप्तत्वात् अगृहीताप्रामाण्यकत्वेनैव निश्चयस्य स्वकार्यकारित्वात् अन्यथानवस्थानात् अप्रामाण्यशंकानिवर्त्तकत्वेन क्व
चित्प्रामाण्यग्रहस्योपयोगित्वात् संशयसाधारणव्यभिचारज्ञानस्य विरोधित्वाच्च यत्तूपनीतकांचनमयत्वविशिष्टवन्ह्यनुमितिविरोधि
व्यधिकरणकांचनमयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकोवन्ह्यभावोबाधः नच विशिष्टसाध्याप्रसिध्या कथं तद्विशिष्टानुमितिः विशेष्ये विशे
षणमिति रीत्या तत्संभवात् शुद्धसाध्यव्याप्तिग्रहादेवचोपनयसहकारेण प्रसिद्धविशिष्टसाध्यानुमितिसंभवात् तदभावो बाधोस्तु रो
नरूपेण व्याप्तेरनुपादानाच्च तथाव्यभिचारो न दोषायउपनीतसकलभाने चाप्रामाण्यं प्रत्यक्षेपि तुल्यं अनुद्देश्यांशे चानुमितेरप्रा
माण्यं न वादिविजयप्रयोजकमिति तन्न प्रत्यक्षे हि विनासंनिकर्षमभानात् उपनीतभानस्य च प्रत्यभिज्ञादावनुभविकत्वात् उपनयो
पि संनिकर्षः अनुमितौ फलासिध्या नत्वाप्रमांतरकल्पना नखलु वन्हिव्याप्यधूमपरामर्शादनुपनीतशशभानुमितिरानुभविकी क
स्यापि अन्यथा पर्वतादौ वन्हिसंदेहवतो निश्चयवन्हिव्यभिचारादभिधेयत्वप्रमेयत्वादिकमनुमिन्वतः वन्हसधीनैः स्मृतवन्ह्यादिमत्त्व
निश्चयानिर्वकपप्रवृत्त्यापत्तिरिति पक्षधर्मतावलेनेत्यादि ननु विशेषणतो व्याप्यग्रहं नतथासिद्धिसंभावना सामान्यतः सिद्धौ च न
विशेषणतो बाधो विरोधी भिन्नप्रकारकज्ञानत्वात् नच समानविषयत्वमेव विरोधित्वे तंत्रं पृथिव्यादिहत्यबाधग्रहेपि वायूहत्यबा १०२

न्न वेति संशयात् रूपवानित्यनुमितेश्च न वा रूपमेव रूपत्वेन शंकितमारोपितं वा तद्विषयः तादृशशंकाविरहे पितृयोग्यानु
भविकत्वात् दोषवशान्नेहस्त्रेतं द्रव्यमितिधर्मेपी हशांख इति दर्शनात् घटपटौ न स्तः इदं डीच्चैत्रो नास्तीति ग्रहेपि घटोस्ति चैत्रोस्तीति प्र
त्ययात् सल्लिंगकपरामर्शात् बाधितविशेषमानप्रसंगाच्च विशेषबाधावतारानवतारयोः समानः समाधानः अत्र वदंति व्यापकता
नवच्छेदकमपि रूपं लाघवज्ञानादिसहकारिवशात् अनुमितौ प्रकारीभवति यथा जीवनमरणान्यतरप्रतियोगिप्राणित्वादित्यत्र
जीवनप्रतियोगित्वमात्रं अन्यथा जीविते सति ग्रहासत्त्वस्य हेतोरसिध्या वहिःसत्त्वानुमानायोगात् एवं क्षित्यादेः कर्तुरेकत्वं अन्य
था एको नेको वा क्षित्यादिकर्त्तेति संदेहप्रसंगात् अनुमितिश्चतादृग्येणालघवर्प विषयकत्वेन तथाविधानुव्यवसायविरहाच्च सत्तिलाघ
वप्रतिसंधाने लघुधर्मपरिच्छेदकत्वमनुमानस्येत्यपि न सिध्येत् इत्थं च विशेषतो जायमानानुमितिविरहाद्धि बाधभ्रमेति बाधः प
पक्षसल्लिंगपरामर्शात्कथं भ्रांतानुमितिर्जायतां न जायेत वा कथं परार्थ्येति चेत् बाधावतारे बाधितार्थलाघवज्ञानात् दोषादे
व तथा सामान्यतो दृष्टात् इतरप्रसिद्धशेषविशेषबाधसहकृताभिध्यमाणप्रसिद्धप्रकारिकानुमितिर्जायते यथा भोजन
साधकपीनत्वाद्दिवासंध्याभोजनबाधे रात्रिभोजनप्रकारिका एवं द्रव्यवृत्तित्वसाधकगुणत्वादिहेत्वादिगंतं द्रव्यवृत्तित्वबाधे

प्रि
१०५ प्रसिद्धमनोवृत्तित्वानुमितिर्ज्ञायमानामनोवृत्तित्वाभावप्रमया बाध्यत इति विशेषबाधो दोषः किंतु साध्ये स्वादिकमायातत्तः
वस्तुतस्तु प्रतियोग्यसमानाधिकरणसंबंधविशेषावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्यसंसर्गाभाववद्वृत्ति
त्वे व्यभिचारः स्वप्रागभावे सादिकं स्पष्टत्वेवोक्तं तत्र तदानींतदस्त्वंताभाववस्यापि व्युत्पादितत्वात् अत एवोत्पत्तिकालावच्छिन्न
घटे पृथिवीत्वादिना रूपादिसाधने बाधो निराबाधं पदमादधाति एवं साध्यवत्तानवच्छेदकदेशावच्छिन्नस्य पक्षत्वेपि बाधो
बोध्यः अथ पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन साध्यसिद्धौ तदवच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानं प्रयोजकं अन्यथा गृहीतभागासिद्धेः घटत्वादे
रपि पृथिवीत्वाद्यवच्छेदेन रूपादिसिद्धिप्रसंगात् न च शिखराद्यवच्छेदेन धूमाद्विमत्वमितिचेन्न अवच्छेदकत्वयोर्वस्तुनो
भेदात् शब्दसाम्यस्याकिंचित्करत्वात् अवच्छिन्नावृत्तेरपि हेतोस्तत्वेन गृहीतज्ञायमानानुमितिं विरुणद्धि बाधप्रमा
णाकरेपि वस्तुनोर्ज्ञानासंकरोस्तु सुखाद्यवच्छेदकशरीरावच्छिन्नात्मादौ सुखादिसाधक दुःखादेर्वर्त्तमानत्वात् कपिसं
योगाद्यनवच्छेदकमूलावच्छिन्ने वृक्षविशेषत्वादेर्वर्त्तमानत्वाच्च अत एव तत्कालावच्छिन्नपर्वतो वह्निमानिति शा १०५

वृत्तित्वेन यद्रूपं विशिष्टसत्त्वादि स्यात् तादृशव्याप्तिताद्वत्त्वं गुरुणा विशिष्टनिरूपिताधारताया विरहेऽपि तत्संबंधितायाः सत्त्वादिरूपनि
[illegible]। शिष्टनिरूपिताधारतावत् विशिष्टनिरूपिताया धर्मितापरनास्यासंबंधिताया अपि विलक्षणान्यया गुरुणाद्वत्त्वात्।
सत्ताया भूद्रव्यत्वादित्यादौ द्रव्यत्वाद्यधिकरणे महाकालादौ कालिकविशेषणतादिना वर्त्तमानस्य सत्तादिसामान्याभावस्य प्रतियो
गितावच्छेदकमेव सत्तात्वादिकमित्यव्याप्तिः सर्वे कपिसंयोगी एतत्त्वादित्यादौ अव्याप्यवृत्तिसाध्यकेऽव्याप्तिश्च। साध्यसामान्याभा
वस्यापि निरुक्तहेतुसमानाधिकरणत्वात् इतः प्रतियोग्यसमानाधिकरणेति यत्पदार्थस्य हेतुविशेषणं [illegible]। तदभावस्य प्रतियोग्यसमाना तो
धिकरण स्य हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नस्य हेतौ हेतुतावच्छेदकसंबंधेन संबंधिनि येन केनापि संबंधेन वर्त्तमानो योऽभावः तत्प्रतियोगि
तानवच्छेदकं यद्रूपमित्यर्थः। [illegible]परमभावपरं। [illegible]साध्यसाधनभेदेन व्याप्तिभेदात् व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्थलेनेदं विशेषणं सफलं।
अभावीयविशेषणताविशेषसंबंधेन साध्याभाववृत्तिसाध्यीयप्रतियोगित्वतदवच्छेदकत्वान्यतरावच्छेदकसंबंधेन वा हेत्वधिकरण
वृत्तित्वविवक्षणादेव साध्याभावस्य यथाकथंचित्संबंधेन हेत्वधिकरणवृत्तितामादाय व्यतिरेकसाध्यकमात्रेऽव्याप्तेर्वारणासं गा

शोधपत्रं
चिंता टी
४१

प्रवादिति त्वा[redacted]· तत्राप्येतद्विशेषणानुपादाने साध्याभावस्याव्याप्यवृत्तित्वभ्रमेण हेतुसामानाधिकरण्यभ्रमेऽनुमित्यनुदयापत्तेः हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वग्रहे तादृशप्रतियोगितासामान्ये साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वाभावग्रहासंभवात्· प्रकृतलक्षणे वक्ष्यमाणानुगमात् तथैव विवक्षणीयत्वादिति भावः [redacted]प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वं च न स्वप्रतियोग्यधिकरणे केनापि संबंधेन वर्त्तते यत्तदन्यत्वं· संयोगी सत्वादित्यादावतिव्याप्तेः सत्तायाः द्रव्ये संयोगाभावस्य प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात्· [redacted]न्तु स्वप्रतियोग्यधिकरणे केनापि संबंधेन वर्त्तमानत्वसामान्याभावः [redacted]च सामानाधिकरण्यस्याव्याप्यवृत्तितया सत्ताया गुणादावेव संयोगसामानाधिकरण्यसंतताभाववत्त्वमतो नातिव्याप्तिः· एतेनेदं वाच्यं ज्ञेयत्वादित्यादौ तादृशाभावस्यैवाप्रसिद्धः यदभावप्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वं ज्ञेयत्वमित्यपि निरुक्तं· सामानाधिकरण्यस्याव्याप्यवृत्तितया सामान्यत्वावच्छिन्नाभावस्यैव तादृशस्याप्रसिद्धत्वात्· [redacted]वं वह्नेरपि अव्याप्यवृत्तितया वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः हेतुसमानाधिकरणस्य साध्यसामान्याभावस्यापि धूमावयवावच्छेदेन प्रतियोगिसमाना ४

शि
१०६ ह्रादिचैतत्कालावच्छिन्नपर्वतपक्षकधूमादेरप्येतत्कालावच्छेदेन वन्हिमत्वबुद्धिरनुभवसिद्धानापन्हवमर्हतीत्यभिप्रायः॥
॥ ॥इतिश्रीमहामहोपाध्यायश्रीभट्टाचार्यशिरोमणिकृता अनुमानमणिदीधितिः समाप्ता॥ ॥श्रीरस्तु॥ ॥श्रीश्री
॥ ॥श्रीगुरुचरणारविंदार्पणमस्तु॥ ॥छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ श्रीश्रीश्री॥